

Akif Rüstəmov

Dünya jurnalistika tarixi

*Azərbaycan Respublikası Təhsil
Nazirliyinin 26 aprel 2007-ci il tarixli
376 sayılı əmri ilə dərs vəsaiti kimi
nəşri məsləhət görülmüşdür.*

Bakı - 2010

Elmi redaktoru:

M.Mahmudov, filologiya
elmləri üzrə fəlsəfə doktoru

Rəyçilər:

N.Əhmədli, filologiya
elmləri doktoru, professor

4 612
+ R 97

M.Mehdiyev, tarix elmləri
üzrə fəlsəfə doktoru

243863

Akif Rüstəm oğlu Rüstəmov, «Dünya jurnalistik tarixi»

Filologiya elmləri üzrə fəlsəfə doktoru A.A.Rüstəmovun «Dünya jurnalistik tarixi» dərs vəsaitində on ölkənin kütləvi informasiya vasitələrinin təşəkkülü və fəaliyyəti haqqında məlumat verilir. Kitabın «Əlavələr» bölməsində beynəlxalq təşkilatların mediaya dair qəbul etdikləri sənədlər, tanınmış şəxsiyyətlərin nitq, məqalə və çıxışlarından nümunələr verilmişdir. Dərs vəsaiti jurnalist tələbələr üçün nəzərdə tutulmuşdur. KİV-də çalışanlar da kitabdan bəhralənə bilərlər.

Müəllifdən

Vaxt vardi xarici ölkələrdə nəşr olunan qəzet və jurnalların adlarını eşidir, amma üzlərini görmürdük. Teləradio verilişlərinə baxmaq və qulaq asmaq heç ağlımiza belə gəlmirdi. Sovetin sərt qanunları buna icazə vermirdi. SSRİ dağılıandan sonra «dəmir pərdələr» qalxdı, vəziyyət dəyişdi, xarici ölkələrlə, xüsusilə Qərb dünyası və Amerika ilə əlaqələrimiz yarandı, gedişgeliş artdı, bir sözlə, gözümüz açıldı. Yetmiş il totalitar rejimdə yaşayış xalqımız Qərbi yaxından tanımağa başladı. Bu tanışlıq bizə çox şey verdi. Öyrəndik ki, Qərb dünyası heç də bizə deyilən kimi, insanların qənimi deyil. Əksinə, demokratiyanın tərkib hissəsi olan insan hüquqlarının müdafiəçisi, söz və mətbuat azadlığının qoruyucusu və müasir kommunikasiya texnologiyasının yaradıcısıdır.

Yaşadığımız dövr informasiya bazarının bolluğu ilə xarakterizə olunur. Bu bolluğu yaradan Internet və peyk antena dünyanın bütün insanlarını bir araya getirir, onları informasiya ilə təmin edir. Azərbaycan jurnalistləri də ictimaiyyətin informasiya almaq hüququna xidmət etməklə öz professional borcunu yerinə yetirir.

Uzun illərdir ki, Azərbaycanda jurnalistika fakültəsi fəaliyyət göstərir. Bu peşəni öyrənmək üçün bu günləri, iki mindən çox gənc fakültəni bitirib. Hazırda onla-

rın eksəriyyəti respublikanın kütləvi informasiya vasitələrində çalışır.

Dünya jurnalistikasından danışarkən, biz ilk növbədə Avropa ölkələrinin təcrübəsinə müraciət edirik. Çünkü mediada qazanılan təcrübə və əldə olunan nailiyyətlər Avropada böyük irəliləyişlərə səbəb olub. Qərb mediası ilə təmasda olmaq jurnalistlərin yaradıcılığına müsbət təsir göstərir.

Hazırda respublikada Bakı Dövlət Universiteti və Slavyan Universiteti ilə yanaşı, özəl ali məktəblərdə də jurnalistika fakültələri fəaliyyət göstərir və onların hamisində da dünya jurnalistik tarixi öyrənilir.

Bu dərs vəsaiti məhz dünya jurnalistikasının tariхine həsr olunub. Kitabda on ölkənin mətbuatından, radio və televiziyasından söhbət açılır, onlar haqqında qısa da olsa məlumat verilir. Kitabın «əlavələr» bölməsində isə beynəlxalq təşkilatların kütləvi informasiya vasitələrinə aid qəbul etdikləri sənədlərdən nümunələr, tanınmış şəxsiyyətlərin nitq, məqale və çıxışları verilmişdir.

Kitab jurnalist tələbələr üçün dərs vəsaiti kimi nəzərdə tutulub. KIV sahəsində çalışanlar da ondan istifadə edə bilər.

ÖN SÖZ

YAXUD JURNALİSTİKA TARİXİNƏ BİR NƏZƏR

Uzun və çətin bir yol keçən jurnalistika əzab və əziyyətlərə düşçə olsa da inkişaf edərək bugünkü günümüze gəlib çatmışdır.

İnsanlar həmişə informasiya almağa can atıblar. Onlar görüb – eşitdiklərini bir-birinə danişir, beləliklə də hər hansı xəber az müddətdə geniş yayılırdı. Bu da demək olar ki, informasiyaların primitiv şəkildə ötürülməsi idi. İformasiyaların bu cür ötürülməsində carçılardan, tacirlərdən, səyyahlardan, elçilərdən, hətta göyərçinlərdən istifadə olunurdu.

Eramızdan əvvələ nəzər yetirsək görərik ki, natiqlərin çıxışları da o dövrde informasiyaların yayılmasında az rol oynamırırdı. Qədim Yunanistanda eramızdan əvvəl V əsrde natiqlik sənəti yaranmağa başlayır. Aristotel «Ritorika» əsərində natiqlərin nitqini üç qrupa böлür: müzakirə, məhkəmə və təntənəli. Müzakirə nitqi mühabibə, sülh, ticarət, qanunvericilik məsələlərinə, məhkəmə nitqi kimisə mühakimə və ya kiməsə haqq qazandırmağa, təntənəli nitq isə adından göründüyü kimi, təriflə bağlıdır.

Qorqiy (e.ə. 485-380), Lisiy (e.ə. 459-380), Iso-

krat (e.e. 436-338) o dövrün tanınmış natiqlerindən idi. Antiq dövrün görkəmli natiqi Isokratı tədqiqatçılar ilk publisist adlandırırlar. O, heç vaxt şifahi danışmırıldı, yazdığını oxuyardı. Öz yaradıcılığında məqalə, esse, pamflet, məktub kimi janrları demək olar ki, başqalarından qabaq duyurdu.

Isokrat natiqlik istedadı olanlara qayğı ilə yanaşdı. Onlar üçün məktəb yaratmaqla dünyada, əgər belə demək mümkünse ilk universitetin özeyini qoyur. Burada natiqliklə bağlı fənlərlə yanaşı, humanitar və dəqiq elmlər də tədris olunurdu. Üç-dörd il çəkən tədris pullu idi. Təhsil haqqı yüksək olduğundan yalnız kübar ailələrin övladları təhsil alırdı.

Qay Qrakx, Serviliy Sulnisiy, Qortenziy, Mark Antoniy o dövrün tanınmış natiqlerindən idi. Siseron isə öz qabiliyyəti və natiqlik istedadına görə başqalarından seçilirdi. Onun bize məlum olan məşhur dörd nitqi siyasi opponenti «Katalinə qarşı» adlanır və dünya nitq mədəniyyətinin şah əsəri sayılır. O, bu nitqlərlə Katalinin edamına nail olub.

Qədim Romada məktub janının yaranmasının qeyri adı tarixçəsi var. Belə ki, varlı romalılar başqa əyalətlərə gedərkən az-çox savadı olan şəhər adamlarının xidmətlərindən istifadə edirdilər. Onlara tapşırılırdı ki, şəhərdə olmadıqları günlərdə baş verən hadisələr barədə ağalarına məlumat versinlər. Onlar da paytaxtdakı hadisələr barədə öz ağalarına məktub vasitəsilə

məlumat göndərirdilər. Bu xəbərlər siyasi, həm də şəhər dedi-qodularından ibarət olurdu. Məktub yananlar sadace xəbər verməklə kifayətlənmir, öz düşüncələrini də bura əlavə edirdilər. Beləliklə, məktub janının formalaşması Qədim Romada publisistikanın yaranmasının əsasını qoyur.

İnformasiyaların çoxalması, həm də ona olan mərağın getdikcə artması gipsdən hazırlanmış informasiya lövhələrinin yaranmasına gətirib çıxardı. Belə lövhələr qədim Romada Yuli Sezarın göstərişi ilə hazırlanırdı. Onun tapşırığı ilə hazırlanmış lövhələrdə «Asta senatus» və «Asta diurna populi Romanı» adlı məlumatlar toplusu uzun illər fəaliyyət göstərmışdır. «Asta senatus» da əsasən sənatdakı çıxışlar barədə məlumatlar verilirdi. Bu lövhə forumun binasında asılırdı və elitar «qəzet» sayılırdı.

Digər toplu «Asta diurna populi Romanı» isə əhalinin çox toplaşlığı bazar və meydanlarda görkəmli yerlərdə asılırdı. Lövhələr əsasən şəher xəbərlərinə həsr olunurdu. Onu da qeyd edək ki, müasir qəzetlərin sələfi olan bu topluların surətini çıxarıb yayırdılar. Bu, bizim indi başa düşdürüümüz tirajlanma idi. O vaxt «Asta diurna»ya material toplayanlar *diurnalist* adlanırdı. Tədqiqatçı jurnalist Q.V.Prutskov belə hesab edir ki, «journalist» sözü də məhz həmin sözdən yaranıb [42, 9]. Qədim Romada qəzetlərin gücünü görənlər onlardan öz məqsədləri üçün istifadə etməyə can atırdılar. Bu da

qəzətləri öz təsirləri altına salmaq idi.

Hər iki qəzətin taleyi çox maraqlı olub. Bizim era-nın 15-ci ilində imperatoru tənqid etdiyi üçün «Asta se-natus»u qadağan edirlər. Bu dünya jurnalistikası tari-xində mətbuatın qadağan olunması, həm də ilk senzu-ranın təzahürü idi.

Roma imperiyasının süqutu (476) jurnalistikanın inkişafını uzun müddət ləngitdi. Publisist yaradıcılığı antik dövrə nisbətən xeyli zəiflədi. IV əsrde xristianlıq dövlət dini kimi təşəkkül tapmağa başlayanda, onun publisistikası I və III əsrlərdə olduğu kimi, iki istiqamət-də – şifahi və yazılı inkişaf etməyə başladı. Xristian ya-zılı publisistikasına məktub, müraciətnamə və Roma papasının fərmanı olan bulla daxil idi.

Ümumiyyətlə, bu illərin kilsə publisistikasından danışarkən rahib Kirill (827-869) və Mefodiy (815-885) Solunskiy qardaşlarını yada salmamaq mümkün deyil. Onlar slavyan əlifbasının yaradıcılarıdır. Bizim uzun illər işlətdiyimiz əlifba qardaşlardan birinin – Kirillin adı ilə adlanır.

Orta əsrlərdə mədəniyyət ocaqları əsasən mona-strlarda yerləşirdi. Burada həmçinin məktəb və kol-leclər fəaliyyət göstərirdi. Onların bazasında ilk univer-sitetlər yarandı (İtaliyada – Boloniya, İngiltərədə – Oks-ford, Kembridj, İspaniyada – Salamanke, Portuqaliyada – Koimbre, Fransada – Paris).

İnsanların savadlanması, onların informasiyaya

marağını artırdı. Bu maraq artdıqca senzura ideyası da gündəmə gəldi. Öz düşmənləri ilə amansız mübarizə aparmaq məqsədilə katolik kilsəsi XIII əsrin əvvələrində məhkəmə – polis təşkilatı yaratdı. Təşkilat senzurənin vəzifələrini həyata keçirirdi. Bunula bağlı, 1233-cü ildə papa III İnnokentiy müvafik ferman imzaladı. XV əsrin ikinci yarısında analoji təşkilat İspaniyada da yarandı. Təşkilatın başında rahib Tomas Tovkvemedə (1420- 1498) dururdu. Onun yaratdığı təşkilatın qaydalarına görə bütün çap məhsulları senzuradan keçməli idi. Yalnız bundan sonra çapa icazə verilirdi. Məhkəmə-polis təşkilatının sərt qaydaları vardı. Qadağan olunmuş kitabları oxuyan və ya saxlayan adamlar odda yandırılırdı. Öz qəddarlığı ilə tanınan Tokvemedanın təşkilata rəhbərliyi dövründə 11272 adam diri, 7636 adam isə öldürülən sonra yandırılıb. 1490-cı ildə İspaniyanın Salamanke universitet meydanında bir gündə 6 min kitaba od vurub külə döndərdilər. Öz qəddarlığı ilə ad çıxarmış məhkəmə-polis təşkilatı 1834-cü ildə ləğv edilir.

Avropada intibah dövrünün başlanması ilə əlaqədar informasiya mərkəzləri də yaranırdı. Bunlar əsasən yarmarkalar keçirilən şəhərlərdə yaranırdı. Bu dövrdə ticarət məsələlərinə həsr olunmuş əlyazma halında buraxılan qəzetlərdə başqa informasiyalara da yer verilirdi. Qəzet sözü də həmin dövrdə meydana gəlib. Bu ad Venetsiyada işlənən pul vahidinin adından götürülmüş-

dür. İnfomasiyalar həmin pula, yeni qazettaya satılırdı.

Şəhərlər arasında ticarət inkişaf etdikcə tacirlərin infomasiyaya olan marağı da artırdı. Ticarət şəhərlərində infomasiyaları toplayan peşəkarların formallaşması da bununla bağlı idi. XV əsrin axırı, XVI əsrin əvvələrində poçt yaranır. Əsası alman Frans fon Taksis tərəfindən qoyulan poçt Nürünberklə Venetsiya arasında vaxtaşırı əlaqə yaradır. Bu poçtu «taksis poçtu» və ya «taksi» də adlandırdılar [42, 17].

1445-ci ildə alman alimi İohan Qutenberqin ixtira etdiyi çap maşını Avropada sivilizasiyanın inkişafına kömək etdi. Yeni ixtira mətbəələrin yaranmasına diqqəti artırdı. İtaliyada 1465, İsveçrədə 1468, Fransada 1470, Belçika, Macaristan və Polşada 1473, Çexiya və İngiltərədə 1482, Avstriya və Danimarkada 1482, İsveçdə 1483, Portuqaliyada isə 1487-ci illərdə istifadəyə verilən mətbəələr kitab çapının inkişafına təkan verdi. Onu göstərmək kifayətdir ki, Avropada 1500-cü ildə 30, 1600-cü ildə 285, 1700-cü ildə isə 500 min adda kitab çap olunmuşdur.

Artıq XVII əsrin əvvəllərində Avropanın bir sıra şəhərlərində dövrü mətbuat yaranır. Rus tədqiqatçılarından S.Q.Korkonosenkoya görə ilk dövrü mətbuat 1609-cu ildə

Dünya jurnalistik tarixi

çıxan alman qəzeti «Relation Adler» (Strasburq) və «Avizo-Relation oder Zeitinq» (Auqsburq) qəzetləridir. Müəllif dövrü mətbuatın nəşri tarixini həmin vaxtan hesablamağı məsləhət bilir.

Bu dövrdə çap olunan qəzetlərin içərisində «La gazetta» özünün təsir dairəsinə görə başqalarından seçilirdi. Onun birinci sayı Parisdə XIII Lüdovikin sa-rayında işıq üzü gördü. İlk redaktoru Teofrast Renado (1583-1653) idi. Gündəlik çıxan «La gazetta» ölkənin idarə olunmasında krala dəstək idi. XIII Lüdovik müntəzəm olaraq qəzetə öz imzası ilə yox başqa imza ilə yazırıdı. Ara-bir özünün hərbi şücaəti barədə də oxuculara söz deməyi unutmurdu. Əslində onu ilk hərbi jurnalist adlandırmaq da olar.

«La gazetta»nın nəşri Fransada mətbuatın aftoritar konsepsiyasının əsasını qoydu və hakimiyyətin rüporuna çevrildi. Müxtəlif dövrlərdə bu konsepsiya demək olar ki, dünyanın bütün ölkələrində jurnalistika üzərində hökmranlıq etdi. Avtoritar rejim azad mətbuatın qənimidir. Belə ölkələrdə əsl həqiqət xalqdan qızıldır, guya həqiqət ancaq xalqı idarə edən yüksək rütbəli adamlardan gəlir. Avtoritar cəmiyyətdə dövlətin razılığı olmadan mətbuat buraxmaq mümkün deyil. Redaktorlar da yalnız dövlətə yaxın adamlardan təyin olunur, çapın xərcini də dövlət çəkir.

Kitab çapının sürətlə inkişafı senzura haqqında rəsmi qanunun qəbul olunmasına gətirib çıxardı. 1487-

ci ildə kral VII Henri senzura idarəesini təsis etdi. Məqsəd kralın düşmənlərinə qarşı mübarizə aparmaq idi. Adı çəkilən idarə 1641-ci ilə kimi fəaliyyət göstərmişdir. İngilterədə senzura haqqında rəsmi qanun 1509-cu ildə kral VIII Henrinin vaxtında qəbul edilib. Qanuna görə, London, Oksford və Kembrijdə kitabların çapına yalnız universitet professorları, həmçinin din xadimləri baxdıqan sonra icazə verilirdi.

XVII əsrin 40-ci illərində İngiltərə inqilabı dövründə siyasi jurnalistika (ilk növbədə pamflet) özünün çıxırlanması dövrünə qədəm qoydu. Bu dövr həm də özünüifadə azadlığı uğrunda mübarizə dövrü kimi də səciyyələnir. Bu mübarizədə xalqın müxtəlif təbəqələri iştirak edirdi. Din və siyasi xadimlərlə yanaşı, həm də elm və incəsənət nümayəndələri mübarizəyə qoşulmuşdu. Mübarizədə iştirak edənlər arasında ingilis şairi, publisist Con Milton (1608-1674) da vardi. O, 1644-cü ildə «Mətbuat azadlığı haqqında. İngiltərə parlamenti qarşısında nitq (Areopagitika)» adlı pamfletini senzurənin razılığı olmadan çap etdirdi. Con Milton bildirirdi ki, senzura cəmiyyətin inkişafına zərər gətirir, azad, yaradıcı insanın ləyaqətini təhqir edir. Senzorları «kitab qatilləri» adlandıran Milton yazırkı ki, «... yaxşı kitabı öldürmək yaxşı adamı öldürmək kimi bir şeydir, insanı öldürən kəs Tanrı mislində olan şüurlu canını öldürmiş olur; yaxşı kitabı məhv edən şəxs isə Tanrıının doğruçu, həqiqi mislində olan zəkanın özünü öldürmiş olur...»

[5, 28]. Con Milton nitqini belə tamamlayırdı: «... *mənə hər cür söz azadlığından əvvəl bilmək, danışmaq və öz məsləkimə uyğun olaraq sərbəst fikir yutütmək azadlığı verin*» [5, 33]. Onun bu tarixi nitqi təessüflər ki, parlament tərəfindən qəbul olunmur. İlkən senzura ölümündən 20 il sonra – 1694-cü ildə ləğv olundu. Maraqlıdır ki, senzuranın qatı düşməni olan Milton sonralar mətbuada senzor vəzifəsini yerinə yetirir.

İngilabin məğlubiyyətindən sonra İngiltərə jurnalistikası cətin günlərini yaşadı. Kral II Karlın vaxtında mətbuata nəzarət bərpa edildi. Hökumət və dövlət qəzetlerinin nəşri də bu dövrün məhsuludur.

Avropada qəzet çap edənlər onun gücünü, rolunu yaxşı dərk edirdilər. Bu qəzetlərdə mətbuat janlarının müxtəlif növlərinə rast gəlirik. Söz yox ki, qəzet buraxmaqda təcrübə toplamış o dövrün jurnalistləri jurnal nəşr etməyi də unutmurdı. Tədqiqatlara əsasən demək olar ki, Avropada ilk jurnal «Journal des Savants»dır («Alimlər üçün jurnal»). 1665-1828-ci illərdə fəaliyyət göstərən jurnalın yaradıcısı Fransanın maliyyə naziri Jan-Batist Kolber olub. İlk nömrəsi 5 yanvar 1665-ci ildə nəşr olunan jurnalın redaktoru parlamentin müşaviri Deni de Sallo idi. Jurnal əvvəllər həftədə bir, sonralar iki həftədə bir dəfə çıxırıldı. 12 səhifəlik bu jurnal əsasən elmi məsələlərə həsr olununradı. Burada həmçinin polemikaya da yer verilirdi. Bir ildən sonra jurnal Jan Qalluanın himayəsinə keçir və o, 1674-cü ilə

kimi redaktor vəzifəsini yerinə yetirir [33, 27].

Avropada ilk jurnalın nəşrindən ruhlanan jurnalistlər bir sıra ölkələrdə də jurnallar nəşr edir. Bu jurnalların yaradıcılarından Riçard Stil, Cozef Addison (İngiltərə), Francesco Nadzari (İtaliya), Tomas Peyn (Amerika) və başqalarını göstərmək olar. Onların hər birinin yaradıcılığı o dövrün jurnalistikası haqqında ətraflı məlumat verir.

1689-cu ildə İngiltərə parlamenti «Hüquqlar Haqqında Qanun» (Bill of Rights) qəbul edir. Bu sənəd parlamentin kral hakimiyəti üzərində üstünlüyünü təsdiqlədi və ölkədə konstitusiyalı monarxiyanı bərqərar etdi. Sənədin 9-cu paraqrafi jurnalistlərin də ürəyincə oldu. Burada göstərilirdi: «Parlementdə nitq və fikr söylemək azadlığı məhkəmədə və ya parlamentdən kənar hər hansı bir yerdə təqib oluna və töhmətləndirilə bilməz...» [42, 21].

Qanun (Bill) həmçinin mətbuat azadlığı konsepsiyasının əsasını qoydu. Bu o demək idi ki, birinci, mətbuatın fəaliyyətini ancaq parlament tənzimləyə bilər; ikinci, dövlət və kilsənin nəzarəti rədd edilir; üçüncü, iqtisadi azadlıq, yəni ideyasi, pulu olan hər bir kəs qəzet buraxa bilər. Qeyd edək ki, Billdə ilk dəfə olaraq mətbuat azadlığı termini işlədilib. Bu terminin o vaxtkı şəraitdə işlədilməsi çox vacib idi.

Yuxarıda qeyd etdik ki, İngiltərədə senzura 1694-cu ildə ləğv edildi. Elə həmin ildə mətbuata lisenziya

verilməsi qaydası da aradan qaldırıldı. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, parlament yarım əsr mətbuata öz təsirini saxlaya bildi. Belə ki, parlament iqtisadi təzyiqlər, müxtəlif vergilər tətbiq etməklə mətbuatın fəaliyyətini məhdudlaşdırırırdı. Böhtan və rüsvayçılıq haqqında qanunun qəbul edilməsi mətbuatı daha çıxılmaz vəziyyətə saldı. Parlament keçirilən yiğincaqlar barədə informasiya verməyi jurnalistlərə qadağan etdi. Jurnalist Eduard Keyv nəşr etdiyi «Gentleman Maqazine» («Tərbiyeli adam») jurnalında yazırkı ki, parlament əlavə informasiya əldə etmək üçün bir sıra adamları ələ almağa çalışırırdı. Parlamentin bu hərəkətinə cavab olaraq Keyv jurnalda «Liliputlar ölkəsində müzakirə » adlı rubrika açır və burada alleqorik formada İngiltərə parlamenti haqqında məlumatlar dərc edir, onun hər bir üzvünü liliputa bənzədiridir.

Jurnalistlərə ölkənin siyasi həyatını işıqlandırmağa yalnız 1771-ci ildə icazə verildi. Jurnalistlər üçün parlament zalında xüsusi yer də ayırlırdı. Bu, filosof və deputat Edmund Verkiyə parlamentdə üç təbəqənin olmasına, ancaq dördüncü təbəqənin – mətbuatın onlardan yüksəkdə və hakim olduğunu söyləməyə əsas verdi. O vaxtdan bəri mətbuata «dördüncü hakimiyyət » deməyə başladılar.

XVIII əsrдə az-çox inkişaf etmiş ölkələrdə mətbuatın tipologiyası təşəkkül tapdı. Qəzetlər milli və əyalət qəzetlərinə bölündü. Məsələn, İngiltərədə ilk əyalət

qəzetləri Lids və Yorkşir şəhərlərində çıxdı. 1781-ci ildə isə ilk istirahət günü qəzeti oxucularını sevindirdi.

Bütöv XVIII əsr İngiltərədə söz azadlığı uğrunda mübarizə kimi yadda qalıb. Məhz həmin əsrə mətbuata qarşı təzyiqlər çox güclü olmuşdur. Lakin bu təzyiqlərə baxmayaraq, Qərb ölkələri mətbuata və azad sözə qadağaların xalqa və ölkənin inkişafına vuracağı ziyanı tez başa düşdülər. Odur ki, söz azadlığının qoyduqları qadağaları az da olsa yumşaltdılar.

Yeri gəlmışkən, qeyd edək ki, 1791-ci ildə ABŞ Konstitusiyasında dəyişiklik edilərək dövlətin toxuna bilməyəcəyi hüquqlar bir daha dəqiqləşdirildi: **konqres söz və mətbuat azadlığını məhdudlaşdırın qanun qəbul edə bilməz**. Konstitusiyaya bu birinci düzelişdə Billdə olduğu kimi, burada da ilk dəfə **mətbuat azadlığı** termini işlədildi. XVIII əsrə Amerika mətbuatının əldə etdiyi azadlıq jurnalistikən inkişafına müsbət təsir göstərdi.

Avropanın böyük dövlətlərindən olan Fransada dövrü mətbuat zəif inkişaf edirdi. Bu tekçə əhalinin az savadlı olması ilə bağlı deyildi. Həm də senzuranın sərt qaydaları mətbuatın inkişafını ləngidirdi. 1757-ci ildə qəbul olunmuş bəyannamənin qaydaları o qədər ağır idi ki, hətta onu pozanlar ölümle hədələnirdi. İngilab ərəfəsində (1788) Fransada cəmi altmış qəzet çıxırı.

Mətbuat azadlığı faktiki olaraq Fransa Milli Assambleyasının «İnsanın və vətəndaşların hüquqları

273863

haqqında bəyannamə» sində (1789) öz əksini tapdı: «*Fikir və mövqeyin azad ifadəsi insanın ən qiymətli hüquqlarından biridir; hər bir vətəndaş yalnız sui – istifadə hallarında qanun qarşısında cavab verməklə öz fikrini azad deyə, yaza, dərc etdirə bilər*» [5, 86].

Təəssüflər olsun ki, aradan on bir il keçəndən sonra 1800-cü ildə Napoleon əldə olunmuş azadlıqları qadağan edir. Yalnız 29 iyul 1881-ci ildə mətbuat haqqında qanunun qəbulu bu azadlıqları möhkəmləndirir. Dünya jurnalistikası tarixində böyük rol oynamış bu qanun indi də fəaliyyət göstərir. XIX əsrдən başlayaraq xarici ölkələrdə qəzet birlikləri yaranır, reklamın rolu artır, kommersiya jurnalistikası təşəkkül tapır.

İnsan hüquqlarının qorunması və demokratianın inkişafında XX əsr həllədici rol oynadı. Keçən əsrin 20-ci illərində dünyada insan hüquq və azadlığına hörmət edən 12 ölkə qeydə alınmışdırsa, 90-ci illərdə ölkələrin sayı artaraq 60-a çatmışdır. Mətbuat və söz azadlığının bərqərar olması demokratik dəyərlərə söykənmədən mümkün deyildir. Qanunların bizə verdiyi hüquqlardan bəhrəlmək lazımdır. Birleşmiş Millətlər Təşkilatının qəbul etdiyi İnsan Hüquqları Bəyannaməsi (1948), Mə-

buat Azadlığı Xartiyası (1987), İohannesburq prinsipləri (1995), Müstəqil və Plüralist İnformasiya vasitələrinin möhkəmləndirilməsinə dair Sofiya Beyannaməsi (1997) və sair sənədlərdə qeyd olunan «mətbuat azadlığı xalqın azadlığını təmin edir» fikri ön plana çəkilir və birmənali göstərilir ki, kütłəvi informasiya vasitələrinin məlumat toplamaq və yaymaq hüququnu məhdudlaşdırın bütün qanunlar ləğv edilməli, buna göstərilən cəhdlər dayandırılmalıdır.

Demək olar ki, dünyanın bütün ölkələrində mətbuat, televiziya və radio fəaliyyət göstərir. Lakin bununla yanyşı, elə ölkələr də vər ki, media sahəsində hələ də geri qalır, ona maraq da eyni deyil. Məsələn, İsveçdə hər min nəfərə 600 qəzet düşdüyü haldı, Yaponiada bu rəqəm 567, İsveçrədə 365, Almaniyada 314, ABŞ-da 225, Fransada 156-dir. Gündəlik qəzetlərin sahəsinə görə Yaponiya birinci yerdədir. Orada qəzetlər 72 milyon nüsxə tirajla yayılır. Şimal qonşumuz Rusiyada da mətbuata maraq çox böyükdür. Hər gün Rusiyada 30 milyon nüsxə tirajla gündəlik qəzet yayılır.

Cəmiyyətimizin müasir inkişaf mərhələsində sözə maraq xeyli artmışdır. Xalq maraq doğuran bilgilərin şəffaflığını arzulayır. Şəffaflıq olmayan yerdə korrupsiya baş alıb gedir, ölkənin dayaqları sarsılır.

ABŞ konstitusiyasının yaradıcılarından biri olan Ceyms Medison deyirdi ki, bilgidən mərhum olan xalq məzhəkə və faciə doğuran hakimiyyətin astanasında-

dır. Məzhəkə və faciədən uzaq olmaq üçün ABŞ və Qərb ölkələri demokratiya yolunu seçib. Bu yol nə qədər çətin olsa da bütün ölkələrə onu keçmək çox vacibdir.

«XIX Maddə» təşkilatının icrası direktoru Endryu Paddefattin təbirincə desək, bilgi sadəcə insanların ehtiyacı deyil, o yaxşı hökumətin mühüm fərqləndirici əlamətidir. Pis hökumətlər yaşamaq üçün gizliliyə ehtiyac duyurlar.

Bilgi almaq hüququ konsepsiyası Amerika mətbuatına uğurlu kompaniya aparmaq üçün stimul verib. Bunun nəticəsində 1967-ci ildə Konqres «İnformasiya azadlığı haqqında» qanun qəbul etdi. Yalnız bundan sonra hökumətin iclasları açıq keçirilir və jurnalistlərə rəsmi protokollarla tanış olmaq imkanı verilir...

Başlanğıcını gil lövhələrdən götürmiş bugünkü media müasir texnologiyanın sayesində durmadan inkişaf edir, yaşadığımız informasiyalı cəmiyyətdə milyonlarla insanların qəlbiniə yol açır, onları dünyada baş verən hadisələrlə tanış edir.

ALMANIYA

Avropada yerləşir. **İdarəetmə forması** – federativ dövlət quruluşu ilə respublika; **dövlət başçısı** – federal prezident; **ali qanunverici orqan** – iki palatadan ibarət: Bundestaq və Bundesrat (Milli şura və Federal şura); **ali idarəedici orqan** – federal kansler başda olmaqla federal hökumət; **dövlət dili** – alman; **milli bayram** – Almaniya birliyi günü – 30 oktyabr (1990); **üzv olduğu təşkilatlar** – BMT (1973), AS (1951), AB (1957), NATO (1955); **siyasi partiyalar:** - ASDP (1946); Yasillar alyansı; Xristian – demokrat ittifaqı – XDI (1945); **Əhalisi** – 82,8 mln (2000); **paytaxtı** – Berlin.

TARİXİ ARAYIŞ

- .**962** – Müqəddəs Roma imperiyasının tərkibində olması
1848 – 1849 – Alman inqilabı
1867 – Almaniya imperiyasının yaranması
1871, 18 yanvar – I Vilhelmin Alman imperatoru, O.Bismarkın kansler elan olunması
1870-1871 – Bismark tərəfindən alman torpaqlarının birləşdirilməsi
1914 – Almaniyanın I Dünya müharibəsinə qoşulması
1918 – Monarxiyanın devrilməsi və respublika qurulması
1933 – Nasistlərin hakimiyyətə gəlməsi, Hitlerin reyxskansler təyin edilməsi
1934 – Almaniyada faşist diktaturasının bərqərar olması
1939, 1 avqust – Almaniyanın Polşaya hücumu və ikinci Dünya müharibəsinin başlanması
1941, 22 iyul – Almaniyanın SSRİ-yə hücumu
1945 – Almaniyanın məğlubiyyəti və ölkənin iki hissəyə bölünməsi
1949, 20 sentyabr – Almaniya Federativ Respublikasının (AFR) yaradılması
1949, 7 oktyabr – Almaniyan Demokratik Respublikasının (ADR) yaradılması
1990 – Almaniyanın birləşdirilməsi

Dünyaya I.Kant, I.V.Höte, I.F.Şiller, V.Qrimm, H.Heyne və başqa şəxsiyyətlər vermiş Almaniya həm də İohan Qutenbergin ixtira etdiyi çap maşınının vətənidir.

Çap maşınının ixtirasından əsr yarım keçəndən sonra 1609-cu ildə Strasburqda ilk alman həftəlik «Relyasion» («Məlumatlar») və «Avizo» («Elanlar») qəzetləri, 1661-ci ildə isə gündəlik «Lyaypsiqer saytunq» («Leypsiq qəzeti») qəzeti çıxdı. Almaniyada ilk jurnal 1685-ci ildə nəşrə başlayan «Monabarauç»dur. 1689-cu ilə kimi nəşr olunan bu jurnal bir sıra başqa jurnalların yaranmasına təkan verdi.

Almaniya həmcinin K.Marks və F.Engelsin siyasi baxışlarının formalaşlığı ölkədir. Onlar jurnalistika sahəsində də Almaniyada ilk addımlarını atmış və bir sıra yaddaqlan məqalələr yazmışlar. «Reyn qəzeti» və «Yeni Reyn qəzeti» K.Marks və F.Engelsin jurnalistlik fealiyyətində mühüm rol oynayıb. K.Marksın jurnalistika sahəsində ilk çıxışı olan «Prussiyanın ən yeni senzura təlimatı haqqında qeydlər» məqaləsi ilə siyasi fealiyyətə başlayıb. Lakin senzura məqalənin çapına icazə vermir. Bu, onu ruhdan salmir, əksinə tale onu «Reyn qəzeti»nə gətirir. Qəzet onun rəhbərliyi altında daha çox inqilabi demokratik xarakter alır. Mətbuat azadlığından danışan K.Marks «Yeni Reyn qəzeti»nin 1848-ci il

19 iyul tarixli nömrəsində «Mətbuat haqqında Prussiya qanun layihəsi» adlı məqaləsində, mətbuat üzərində hökumət məmurlarının, polisin nəzarətini mətbuat azadlığı üçün ən ağır tədbir hesab edirdi. «Reyn qəzeti»nin gənc redaktoru yazırı: «Kim azadlıq görmüşsə, onun uğrunda o yalnız nizələrlə deyil, baltalarla da vuruşmağı məsləhət görərdi». O, bununla qeyd edirdi ki, xalq kütlələrinin mübarizəsi olmadan azadlıq əldə edilə bilməz. K.Marks və F.Engels mətbuata hücum edənlərin qarşısından qaçan jurnalistləri də tənqid edirdilər. Sızıldayan, başqasının qarşısında alçalan, bir şey olmamış aradan çıxmaga çəhd göstəren jurnalistlərə qarşı K.Marks və F.Engels barışmaz mövqe tuturdular. Onlar öyrədirdilər ki, zərbəyə zərbə ilə, ikiqat, üçqat zərbə ilə cavab vermək lazımdır [89, 356, 357].

Rusiyadakı Oktyabr çevrilişi Almaniyaya da təsir etdi. Bir sırə qəzetlər yarandı. Onlardan biri də «Spartak qrupu»nun orqanı olan «Röte fane» («Qırmızı bayraq») qəzeti idi. Almaniya Kommunist partiyası yarananda (1918) qəzet rəsmi olaraq onun orqanına çevrilir. Karl Libknext və Roza Lüksemburq başda olmaqla bolşevik istiqamətli «Spartak qruru» hakimiyyəti silahlı yolla ələ almağa çalışırdı. 1918-ci ilin dekabri – 1919-cu ilin yanvarında Berlindəki üsyani da onlar təşkil etmişdi. Üyanın yatırılandan sonra hər iki «spartakçı» qətlə yetirilir.

1929-1933-cü illərdə dünyani bürümüş iqtisadi

böhran Almanyanın da sosial-iqtisadi və siyasi vəziyyətinə mənfi təsir göstərdi. 1932-ci ildə işsizlərin sayı 6 milyona çatdı. Vergilərin artması, əmək haqqının azaldılması da Almanyanın vəziyyətini xeyli gərginləşdirdi. Büttün bunlardan istifadə edən nasistlər nüfuzlarının artırmasına çalışırı. Onlar populist çıxışları ilə demokratiyadan yorulmuş gəncləri də öz tərəflərinə çəkə bildilər.

Böhran dövründəki çetinliklərə baxmayaraq, komunist mətbuatı faşist rejimine qarşı mübarizə aparmayı, bir cəbhədə birləşmək idəyasını irəli sürürdü. «Di velt am abend», «Berlin am morgen» və s. qəzetlər yüz minlərlə tirajla oxucular arasında yayılırdı. Ölkədə 1932-ci ildə 4703 gündəlik və həftəlik qəzetlər nəşr edildi ki, onların da eksəriyyəti partiya qəzetləri idi.

1933-cü ildə Hitlerin hakimiyyətə gəlişi Almaniyada KİV-in durumunu çətinləşdirdi. Belə ki, bir sıra qəzetlər bağlandı. Nəşr olunanlarsa yalnız Hitler hakimiyyətinə qulluq edirdi.

Demokratik azadlıqları ləğv etməyə və siyasi rəqiblərinə qarşı açıq terrora keçən nasistlər 1933-cü ilin fevralında Reysxtaqın binasını yandırır və bundan istifadə edərək mütərəqqi mətbuatı hücumaya keçir. Lakin buna baxmayaraq, nasistlərin gözündən uzaq gizli yolla mətbuat və digər çap məhsulları ölkədə yayılırdı. Gestaponun 1936-ci ilin hesabatında göstərilirdi ki, Almaniyada bir il ərzində 1.643.000 gizli material yayılmışdır ki, onların da 70 faizini kommunistlər hazırlamışdı.

İkinci dünya müharibəsində Almaniya məğlub oldu. Ölkə dörd işgal zonasına - Sovet, ABŞ, İngiltərə və Fransa işgal zonalarına bölündü. Beləliklə, milli əlamətə görə deyil, sinfi əlamətə görə parçalanan Almaniya ərazisinin Sovet işgal zonasında Almaniya Demokratik Respublikası (ADR), ABŞ, İngiltərə və Fransa işgal zonasında Almanya Federativ Respublikası (AFR) yarandı. Belə bir bölgü mətbuatın sonrakı inkişafına da təsir etdi. Sovet işgal zonasında nəşr olunan mətbuat, digər üç ölkənin işgal zonasındaki mətbuatdan məzmununa, apardığı siyasetə görə seçilirdi. Məsələn, 1946-ci ildən nəşrə başlayan «Nöyes Döycənd» («Yeni Almaniya»), «Der morqen» («Səhər») qəzetləri Şərqi Almaniyada həyata keçirilən bütün tədbirləri təbliğ edirdisə, Qərbi Almanianın mətbuat kralı Aksel Springerin nəşr etdiyi «Bild saytunq», «Di velt» və s. qəzetlər ADR-ə qarşı kəskin yazılarla çıxış edirdi.

Sosialist quruluşunun qatı düşməni olan Aksel Springer ADR-in yaranması ilə heç cürə barışa bilmirdi. Bir dəfə o, Kennedy hökumətinin məlumat agentliyinin rəhbəri, publisist Edvard Merrou ilə görüşündə ondan ADR-ə qarşı mübarizə aparmaq üçün hərbi aksiya tələb edir. Bu təklifi soyuqqanlıqla qarışlayan Edvarda Springer deyir ki, əgər Birləşmiş Ştatlar lazımı tədbir görməsə, onda o, bütün varını və əlində olan mətbuatı Qərbi Almaniyada milli əhval ruhiyyənin qızışdırılmasına sərf edəcək. Dediyinin üstündə duran A.Springer 1962-ci ildə onun

Qərbi Berlində yerləşən nəşriyyatının ərazisindən Şərqi Berlinə tunel qazmağa şəxsən icazə verir.

AFR-də böyük nüfuz sahibi, ən iri qəzet-nəşriyyat konserninin rəhbəri A.Şpringer 1968-ci ildə ölkədə və Qərbi Berlində nəşr olunan qəzetlərin tirajının 39,2 fai-zinə nəzarət edirdi. Elə bu fakt özlüyündə çox şeyi deyir. Həmin ildə o, 7 qəzet və 8 jurnal nəşr edirdi. Ən çox tirajla nəşr olunan qəzet «Bild-saytunq» (4.500.000), jurnal isə «Xyor su» (4.180.000) həftəliyi idi [41, 48].

A.Şpringerin 1968-ci ildə çap etdiyi qəzet-jurnal-ların siyahısı aşağıdakı kimidir:

Qəzetlər

Adı	Tiraj
«Hamburger abendblat»	320.000
«Bild-saytunq»	4.500.000
«Di velt»	245.000
«Berliner morgen post»	235.000
«Be set»	332.000
«Bild am zontaq »	2.670.000
«Belt am zontaq»	420.000

Jurnalalar

Adı	Tiraj
«Xyor su» (həftəlik)	4.180.000
«Funk ur» (həftəlik)	824.000
«Das qruane blat» (həftəlik)	340.000
«Kikker» (həftəlik)	190.000
«Bauveit» (həftəlik)	8.000
«Exo» (4 dilde nəşr olunur)	74.000
«Adxezion» (aylıq)	3.400
«Slyayf und polirtexnik» (aylıq)	3.800

Dünya jurnalistika tarixi

Onu da əlavə edək ki, A.Springerin şəxsi informasiya agentliyi «Springer aysland-dinst» (SAD)dir.

Uzun illər Almanıyanın kütləvi informasiya vəsitələri iki müxtəlif istiqamətdə fəaliyyət göstərirdi. Biri kapitalizmin, o biri isə sosializmin qayda-qanunları çərçivəsində öz işlərini qururdu.

SSRİ-də «yenidənqurma» start götürməmişdən əvvəl Qərb, xüsusilə də AFR mətbuatı sosializm cəbhəsi əleyhinə yazılar verir, verilişlər təşkil edir, uyduруlmüş kommunizmin iflasına çalışırıdı. M.Qorbaçovun SSRİ-də hakimiyyətə gəlməsi və onun başladığı «yenidənqurma» bu ifası tezleşdirdi və 1990-ci ildə Almanıyanın birləşməsinə gətirib çıxardı. 41 il müxtəlif siyasi quruluşun təsiri altında yaşmış almanın birləşdikdən sonra siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni görüşləri, hətta yaşayış tərzləri müxtəlif idi. Bu müxtəliflik özünü qəzet bazارında da biruze verirdi. Təkcə elə 1994-cü ilin əvvəllərində ölkənin 1601 mətbu orqanı 25 milyon tirajla çıxdı. Özlüyündə bu rəqəm heç də az yox, əhalinin sayını nəzərə alsaq çox idi.

Hər bir ölkənin bütün dünyada tanınan bir-iki qəzet və jurnalı olur. Almanıyanın da bütün dünyada tanınan həftəlik illüstrativ jurnalı «Şpigel» («Güzgü»)dır. Hamburqda nəşr olunan jurnalın ölkə daxilində 10, xəricində isə 19 müxbir məntəqəsi var. Hazırda burada işləyənlərin sayı 760 nəfərdir. Jurnalın tirajı 1 milyondan bir qədər artıqdır. Bir səhifəsinin reklam qiyməti 67

min markadır. «Spiegel»in oxucularının 60 faizi kişilərdir.

Almaniyada jurnalistlər öz müstəqilliyni qorumaq üçün bir sıra səmərəli addımlar atırlar. Məsələn, Almaniyanın bir çox «liberal» nəşrlərində ştatda olan jurnalistlər baş redaktorun seçilməsində həllədici səslə iştirak edirlər. Onlar həmçinin redaksiyanın siyasetinin müəyyənləşdirən tədbirlərdən də kənarda qalmır, söz sahibidirlər.

2000-ci ilin məlumatına görə, ölkədə 389 gündəlik qəzet 28,5 milyon tirajla, 25 həftəlik qəzet isə 2 milyon tirajla çıxıb. Həmin ildə KİV-in xarici ölkələrin həyatına həsr olunmuş materialları ən çox Rusiya və ABŞ-da prezident seçkilərinə, Yuqoslaviyadakı böhrana və Yaxın Şərqi konfliktinə həsr olunub [26, 64].

Almaniya əhalisinin 33 faizi internetdən istifadə edir. Bu da ABŞ, Finlandiya və İsviçrədən sonra ən yaxşı göstəriçidir. Almaniyada 1956-ci ildə yaradılmış Mətbuat Şurası etika qaydalarının pozulması ilə bağlı ayrı-ayrı şəxslərin mətbuata qarşı şikayətlərinə baxır. Təkçə 1991-ci ildə Şuraya 400 belə şikayət daxil olmuşdur. Onların böyük əksəriyyəti araşdırılıraq həll edilmişdir. Şura çavabdeh qəzetləri məcbur edir ki, onlar barəsində çıxarılan qərarları dərc etsinlər.

Ən mühüm qəzet və jurnallar. «Abendsaytunq» («Axşam qəzeti» - 1948), «Algemayne saytunq» («Ümumi qəzet» - 1850), «Bild» («İllüstrasiyalı qəzet» - 1952), «Bild an Zontaq» («İllüstrasiyalı bazar günü qə-

zeti» - 1956), «Velt» («Dünya» - 1946), «Vestdöye saytunq» («Qərbi Almaniya qəzeti» - 1972), «Şpigel» («Güzgü» - 1948), «Nöye Revyu» («Yeni icmal» - 1946) və s.

Ən iri qəzet-nəşriyyat inhisarları. «Aksel – Springer – Ferlaq» qəzet – nəşriyyat konsernidir. Əsası 1947-ci ildə Hamburqda Aksel Sezar Springer tərefindən qoyulub. Ölkədəki bütün gündəlik və həftəlik qəzetlərin ümumi tirajının yarından çoxu Springer konsernin payına düşür. **«Qruner und Jahr»** qəzet-jurnal nəşriyyatıdır. Springerin konsernidən sonra ikinci yeri tutur. Əsası 1965-ci ildə Hamburqda qoyulub.

Radio və televiziya. Hələ 1915-ci ildə hərbi rəqibləri tərefindən mühasirəyə salınıb xarici aləmdən təcrid olunan Almaniya xüsusi informasiyalar hazırlayaraq efirə verirdi. Morze əlifbası ilə yayılan bu «xəbər»lər neytral və düşmən ölkələrə müəyyən ideoloji təsir göstərmək, xaricdə çalışan alman agentlərinə şifrələnmiş təlimatlar vermək məqsədi güdürdü [3, 171]. Ölkədə mükəmməl radio-texnika sənayesi isə 1918-ci ildə yaradılmışdır ki, bu da hərbi sıfarişlərin yerinə yetirilməsinə xidmət edirdi. Artıq keçən əsrin 20-ci illərində 9 radioyayılmış şirkəti vardı. Almaniyada ilk radioverilişləri 1923-cü il oktyabrın 29-da Berlində başlanıb. Bu veriliş əvvəller bir saat çəkirdi. Az sonra ölkənin digər eyalətlərində də radio mərkəzləri yaranır. 1926-ci ildə radio dinləyicilərinin sayı 1 milyona çatır. Ölkənin şərqində və

qərbində 1946-1949-cu illərdə xüsusi nəzareti altında olan radio verilişləri yayılırdı. İlk radioşirkətlər 1948-ci ildə Britaniya işgal zonasında yaradılıb. 1950-ci ildə AFR-də «İctimai – Hüquqi Yayım Təşkilatlarının İşbirliyi» (ARD) qurumu yaradıldı. Hazırda AFR-də əsas yayım təşkilatları bunlardır: «Alman Dalğası» radiosu, «Almaniya radiosu», ARD (birinci kanal), ZDF (ikinci kanal), üçüncü program. Əsas özəl radiolardan Radio FFN, RSN, «Antenne Bayern», «Radio Namburq» və s. göstərmək olar.

Radio inkişaf etdikcə **televiziya** da inkişaf edirdi. 1935-ci ildə televiziyyaya kütləvi baxış üçün Berlində məntəqə açılmışdı. Həmin ilin mart ayında Berlin televiziya mərkəzinin müntəzəm verilişlərə başlaması haqqında elan verildi. Bu münasibətlə poçt naziri telegram göndərib Hitleri təbrik etdi. Telegramda deyilirdi: «Mənim führerim, bizim məqsədimiz ondan ibarətdir ki, sizin sözünüüzü bütün Almaniyaya çatdırıq. Vaxt gələcək milli-sosialist televiziyanın köməyi ilə Sizin obrazınız mənim führerim, almanların ürəyini riqqetə getirəcək».

Bir il sonra, 1936-ci ilin yanvarından gündə 2 saat müntəzəm verilişlər veriliirdi. Bu da 8 il davam etmişdir. Almanyanın ikinci dünya müharibəsindəki möglubiyyətindən sonra televiziya da radio kimi həm Qərb, həm də Şərqi işgal zonalarında müstəqil inkişaf yoluna çıxdı. 1961-ci ildən fəaliyyət göstərən «İkinci Alman televiziyası»nın (ZDF) yaradılmasında təşəbbüsçü o vaxtki

kansler Konrad Adenauer olub. 1982-ci ildə Almaniya-da kommersiya televiziyasına icazə verilir. Televiziyaların inkişafı tamaşaçı auditoriyasının çoxalmasına gətirib çıxardı. Belə ki, 1987-ci ildə Qərbi Almaniya televiziya tamaşaçısı hər gün 139 dəqiqə ekran qarşısında olurdusa, həmin ildə ADR tamaşaçısı 130 dəqiqə, 1997-ci ildə isə Birleşmiş Almaniya tamaşaçısı 180 dəqiqə ekranla temasda olurdu. Almaniyada həmçinin SAT-1, RTL, RTL-2, VOX, N-TV, VIVA, TELE-5, PRO-7 özəl telekanallar fəaliyyət göstərir.

Agentliklər. Döyçer Depəşendinst – DDP informasiya agentliyidir. Əsası 1971-ci ildə qoyulub. **Döyçe Presse – Agentur – DPA** 1949-cu ildə yaradılıb. **Algemayher Döyçer Naxrixtendins – ADH** informasiya agentliyi isə 1946-ci ildən fəaliyyət göstərir. Ümumiyyətlə, ölkədə 500-dən çox informasiya agentliyi var.

Əla əla əla əla

AMERİKA

Şimali Amerikada yerləşir. **İdarəetmə forması** – federativ dövlət quruluşu ilə respublika; **dövlət başçısı** – prezident; **ali qanunverici orqan** – Konqress, iki palatadan ibaret: Senat və Nümayəndələr palatası; **ali icraedici orqan** – hökumət – Nazirlər kabinet – Senatın razılığı ilə prezident təyin edir; **hökumət başçısı** – prezident; **dövlət dili** – ingilis; **milli bayram** – müstəqillik günü – 4 iyul (1776); **üzv olduğu təşkilatlar** – BMT (1945), NATO (1949); **siyasi partiyalar** – Demokrat partiyası; Respublika partiyası; əhalisi – 275 mln; **paytaxtı** – Vaşinqton.

TARİXİ ARAYIŞ

- **XVI** əsr – Avropalılar Şimali Amerika qitəsinə gələnə nədək indiki ərazidə hindular və eskimoslar yaşayırıldı. Bu dövr kolonistlər dövrü (1607-1775) adlanır.
- **1775-1783** – İstiqlaliyyət müharibəsinin gedişində ABŞ-n yaranması
- **1776** – Müstəqilliyin elan olunması
- **1783** – İngiltərənin hökmranlığına son qoyulması, İngiltərənin ABŞ-ı tanınması (Versal sülh müqaviləsi)
- **1787** – ABŞ Konstitusiyasının qəbul olunması (1789-cu ildən quvvədədir)
- **1789** – Corc Vaşinktonun prezident seçilməsi
- **1791** – Konstitusiyaya demokratik azadlıqları təsdiq edən 10 maddənin əlavə olunması
- **1800** – Tomas Ceffersonun prezident seçilməsi
- **1828** – İlk fəhlə və Demokratlar Partiyaların yaranması
- **1854** – Respublikaçılar Partiyasının yaranması
- **1860** – Avraam Linkolnun (respublikaçı) hakimiyyət başına gəlməsi
- **1933** – Franklin Delano Ruzveltin prezident seçilməsi
- **1944** – ABŞ İngiltərə ilə birlikdə müharibədə ikinci cəbhənin açılması
- **1947** – «Marşall planı»nın qəbul edilməsi
- **1949** – ABŞ-n təşəbbüsü ilə NATO-nun yaradılması
- **1974** – «Uotorqeý əhvalatı», Niksonun istəfa verməsi
- **1983** – Rakətdən müdafiə sisteminin yaradılması
- **2000** – Corc Buşun prezident seçilməsi
- **2009** – Barak Obamanın prezident seçilməsi

Amerikada əhalinin 97 faizi savadlıdır. Elə buna görə də başqa ölkələrə nisbətən burada kütləvi informasiya vasitələrinə məraq daha böyükdür. Müasir tələblərə cavab verən KİV Amerikanın bu günü reallığıdır. Amerika jurnalistika sahəsində qazandığı nailiyyətlərə birdən-birə nail olmayışdır. O uzun və çətin bir yol keçmişdir. Amerikada mətbuatın yaranması 17-ci əsrin sonlarına təsadüf edir. Tədqiqatçılar qeyd edirlər ki, 1690-ci il sentyabrın 25-də Boston şəhərində «Pablik okkaransız» («İctimai hadisə») adlı 4 səhifəlik qəzet nəşr olunub. Bu qəzet kitab satıcısı, çapçı Benjamin Xarris tərəfindən nəşr olunmuşdur [25, 63]. Cəmi bircə nömrəsi çıxan qəzet hökumət dairələrini razı salmadığı üçün qadağan edilmişdir. Bəhanə də bu idi ki, qəzet hinduların problemlərini yuxarıların arzularına uyğun işıqlandırmır.

Bostonda yerli poçt işçisi Con Kempbell tərəfindən buraxılan başqa bir qəzet - «Boston nyus letter» («Boston xəbərləri») 72 il (1704-1776) fəaliyyət göstərib. Bu qəzetiñ tirajı o qədər də böyük deyildi, cəmi 300 nüsxə idi. Bostonda çıxan qəzətlər ölkənin başqa şəhərlərində də yayılırdı. Bundan ruhlananlar Filadelfiya və Pensilvaniyada da qəzətlər buraxdırılar. Bunlar həftəlik «Amerikan uikli merkuri» (1719) və «Pensilvaniya

qazett» (1728) idi.

Şimali Amerikada istiqlaliyyət müharibəsi (1775-1783) İngiltərə hökmranlığına son qoydu. Və 1783-cü ildə İngiltərə ABŞ-ı tanıdı. Müstəqillik uğrunda inqilabın hazırlanmasında və həyata keçirilməsində qəzetlər də az rol oynamadı. Məsələn, Bostonda çıxan «Independent advertayzer» («Müstəqil qəzet») qəzetinin yaradıcısı Samyuel Adams inqilabın alovlu təbliğatçısı idi. Onun qəzətdə dərc olunan yazıları İngiltərə hökmranlığına qarşı yönəlmışdı.

1787-ci ildə qəbul olunan konstitusiya ABŞ-ı federal dövlət kimi rəsmiləşdirdi. 1791-ci ildə isə xalq kütłələrinin təzyiqi ilə konstitusiyaya demokratik azadlıqları təsdiq edən 10 maddə əlavə olundu ki, bu da jurnalistikanın azadlığına təminat, inkişafına da təkan verdi. Artıq XVIII əsrin sonlarında ABŞ-da 17 gündəlik qəzet və 200 müxtəlif dövrü mətbuat fəaliyyət göstərirdi, 1820-ci ildə 24 gündəlik, 422 həftəlik qəzet çıxırıdı.

1800-cü ildə ABŞ-da prezident seçkilərində respublikaçı Tomas Ceffersonun qələbəsi Amerikanın gələcəyinə müsbət təsir göstərdi. T.Cefferson özünün inaqurasiya nitqində demokratiyaya yüksək qiymət vermiş və ölkənin gələcək inkişafının demokratiyadan keçidiyi bildirmişdi. O, çox yaxşı dərk edirdi ki, demokratiya olmayan yerdə nə vicdan azadlığından, nə də mətbuat azadlığından danışmaq olar. Onun parlaq, yadda qalan inaqurasiya nitqi Amerikanın demək olar

ki, eksər qəzetlərinin səhifələrinə çıxarıldı.

Amerika inkişaf etdikcə xarici ölkələrdən oraya gələnlərin sayı da getdikcə artırdı. Qırx il (1820 - 1860) ərzində Avropadan ABŞ-a 5 milyon adam köçmüdü. Əhalinin çoxalması işçi qüvvəsinin artmasına səbəb oldu. Yeni-yeni iş yerləri artıqca fəhlə sinfi də forma-laşdı. Bu da fəhlə partiyalarının yaranmasına gətirib çıxardı. İlk fəhlə partiyası 1828-ci ildə Filadelfiyada, sonralar Nyu – York və digər şəhərlərdə yarandı. 1829 – 1847-ci illərdə çıxan həftəlik «Working men edvokeyt» («Əməkçi adamın müdafiəçisi») qəzeti fəhlə həyatından yazar, onların mənafeyini müdafiə edirdi.

Qeyd etmək yerinə düşər ki, Almaniyada 1848-49-cu illər inqilabının məğlubiyyətindən sonra Amerikaya köçüb gələn kommunistlər 1852-ci ildə ilk mərkəzist təşkilatlar yaratdırılar. Və onlar öz ideyalarını həyata keçirmək üçün mətbuata üstünlük verdilər. Vaxtilə K.Marks 10 il «Nyu-York tribun» qəzetinin Avropada müxbiri olub. Müxbir işlədiyi dövrdə qəzet üçün icmal-lar yazan K.Marks o vaxtki Amerika mətbuatı haqqında bir-sıra qeydlər də edib. Dostu Volfa göndərdiyi məktubunda bu barədə məlumatlar var.

1861-1865-ci illərdə ABŞ-da vətəndaş müharibəsi Şimalın qələbəsi ilə başa çatdı. Müharibə informasiya-ların verilməsi üslubunu dəyişdi, jurnalist peşəsi isə məsuliyyət və hünər tələb etdi. Amerika jurnalistikasında Cozef Pulitser kimi adamlar meydana gəldi. Ameri-

kada ən böyük jurnalist mükafatı da onun adını daşıyır. O, 1883-cü ildə «Nyu-York uorld» («Nyu-York dünya-sı») adlı qəzet təşkil edir. Və ilk növbədə qəzətin tirajı qayğısına qalır. Onun oxunaqlı olması üçün o dövrün tələblərinə uyğun olaraq qəzətdə hadisələrdən reportajlar verir, hamının başa düşəcəyi sadə dildə sensasiya xarakterli yazılar dərc edir. Hətta, şəkillərdən də geniş istifadə edirdi. Bütün bunlar bir məqsədə – qəzətin tirajının artmasına xidmət edirdi. Nəticədə XIX əsrin axırlarında qəzətin tirajı 600 min nüsxəyə çatdı. Bu da o dövr üçün çox böyük rəqəm idi.

«Sarı mətbuat» termini də Cozef Pultserin adı ilə bağlıdır. Belə ki, 1889-cu ildə «Nyu-York uorld»un əyləncə səhifələrində «Sarı oğlan» adlı komik personajın şəkilli sil-silə materialları çıxırdı. Bu «Sarı oğlan» oxucuları müxtəlif mövzularda öz gülməli görkəmi, axmaq təbəssümü, gülünc düşüncəleri və qeyri-adi davranışları ilə əyləndirirdi. Pultserin jurnalistikaya getirdiyi bu yenilik «Sarı mətbuat» terminini yaratdı [44, 40-42].

İyirminci əsrin əvvəllerində mətbuat sahəsində de inhisarlaşma gücləndi. Artıq 1910-cu ildə Amerikada 13 inhisarçı qəzet şirkətləri qrupu 62 qəzetə nəzarət edirdi. 20 ildən sonra şirkətlər qrupunun sayı 55-ə, qəzetlərin sayı isə 328-ə çatdı. İri şəhərlərdə çıxan qəzetlərin güclü mətbəə bazası da vardı. Təkcə, «Nyu-York tayms» qəzətinin mətbəəsində 1800 fəhlə, redaksiyasında 516 əməkdaş çalışırdı.

1919-cu ildə Amerikada yeni tipli mətbuat meydana gəldi. Bu da kiçik formatda buraxılan qəzetlər idi. Böyük formatda olan qəzetləri tramvayda, avtobusda və s. yerlərdə oxumaq bir qədər çətin olduğundan, kiçik formatlı qəzetlərə üstünlük verilirdi. İlk belə qəzet «Nyu-York deyli nyus» («Nyu-York gündəlik xəbərləri») idi. Lakin buna baxmayaraq, «Nyu-York tayms», «Nyu-York herald tribun» və «Krisçen sayens monitor» qəzetləri birinciliyi əldə saxlayır və getdikcə oxucu auditoriyasını artırırırdı.

Öz iqtisadi qüdrətini artırın ABŞ 20-ci illərdən başlayaraq kapitalist dövlətləri arasında hökmranlığa can atırdı. 1920–1921-ci illərdə ölkəni bürüyən iqtisadi böhran fəhlələrin vəziyyətini ağırlaşdırıldı. Belə bir şəraitdə ABŞ kommunist mətbuatı – «Deyli uorker» qəzeti və «Politkl affers» («Siyasi məsələlər») jurnalı fəhlələrin müdafiəsinə qalxdı. Amerikanın o vaxtkı ilk kommunist publisistləri Con Rid, Albert Vilyams, Vilyam Foster və başqaları qəzet və jurnalların səhifələrində dövrün siyasi vəziyyətini təhlil edən məqalələrlə çıxış edirdilər.

Amerika mətbuatından danışarkən, həftəlik «Tayms» («Zaman») jurnalını xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Nyu – Yorkda çıxan bu jurnalın ilk nömrəsi 1923-cü ilin martında işıq üzü gördü. Onun əsas üstün cəhəti xəbərlərə geniş yer verməsi idi. «Tayms»ın yaradıcıları Henri Lyus və Briton Xadden idi. 1930-cu ildə Henri Lyus aylıq «Forçun» («Uğur») jurnalını buraxır və

1933-cü ildə «Layf» («Həyat») jurnalını satın alır.

Amerika yeganə kapitalist ölkəsidir ki, ikinci dünya müharibəsindən iqtisadi cəhətdən qüvvətli çıxdı. Müharibədən sonra dövrü mətbuat həm kəmiyyət, həm də keyfiyyətcə yaxşılaşdı. Gündəlik qəzetlərin sayı da artı. Reklamlara geniş yer verildi. Mətbəələr də modernləşdirildi. Bununla yanaşı bazar günü çıxan qəzetlərin səhifələri çoxaldı. Təkcə bir faktı göstərmək kifayətdir ki, «Nyu-York tayms» qəzetinin 1963-cü il 7 aprel tarixli sayı 702 səhifə, çəkisi isə 3 kq idi [44, 81, 82].

Həmişə Amerikada antikommunist təbliğatı böyük masstabda aparılıb. Kütləvi informasiya vasitələri də bu təbliğatda böyük rol oynayıb. Hələ 1962-ci ildə keçmiş ABŞ prezidenti Riçard Nikson «Nyu-York herald tribun» qəzetində bir sıra məqalələrlə çıxış edərək komunist təsirinin ABŞ-da yayılmasının qarşısını almağın yollarını göstərmişdir. Bu yollardan biri də təbliğat xarakterli kitabların yazılması idi. Az vaxtda onlarca kitablar yazıldı. Onlardan «Psixoloji müharibə» (Pol Laynbajer), «Dünya inqilabının texnikası» (Harold Lassuel), «Müasir ictimai rəy» (Uilyams Olbiq) və sairlərini göstərmək olar.

Dünya jurnalistikasında mətbuat nəzəriyyəciliyi kimi tanınan Amerika alimləri – Fred Sibert, Teodor Piterson və Uilbur Şramm «Mətbuatın dörd nəzəriyyəsi» kitabının müəllifidirlər. Keçən əsrin ortalarında yazılmış bu kitabda göstərilən dörd nəzəriyyə öz qiymətini bu

gün də saxlayır. Nəzəriyyə dörd təp mətbuatdan, yəni dörd konsepsiyadan danışır. Onlar bunlardır: avtoritar, azad iradə, sosial məsuliyyət və sovet kommunist mətbuatı. Avtoritar rejimdə azad mətbuatdan söz gedə bilməz. K.Marks belə mətbuat haqqında vaxtile demişdir: «Hökumət yalnız öz səsini eşidir. O yaxşı bilir ki, eşitdiyi səs özünüküdür. Amma o bununla belə özünü aldadaraq guya xalqın səsini eşitdiyini söyləyir. Və xalqdan da bu aldanışa tərəfdar çıxmayı tələb edir». Azad iradə (ona libertarian da deyilir) nəzəriyyəsinə görə insan yalnız idarə olunan varlıq deyil, onun öz müstəqil fikri, öz düşüncəsi, yalanı doğrudan ayırmaq qabiliyyəti var. Burada insana müstəqil qərar qəbul etmək imkanı verilir. C.Məmmədli azad iradə nəzəriyyəsini belə şərh edir: «Həqiqətin yalnız hakimiyyətə məxsusluğu rədd edilir, onun insanın hər birinə xas olan keyfiyyət kimi qəbulu məqbul sayılır, insana seçim hüququ verilir. Bu cəmiyyətdə mətbuatın yeri çox maraqlıdır: mətbuat həqiqət axtarışında insanın köməkçisine çevrilir» [12, 73]. Bu nəzəriyyəyə görə KİV hakimiyyətin təzyiq aləti deyil. Mətbuatın sosial məsuliyyət nəzəriyyəsi qərbədə, xüsusi də Amerikada çox dəbdədir. Nəzəriyyəyə görə mətbuat xalqa düzgün və operativ informasiya verməlidir, həm də auditoriyanı əyləndirməlidir. Dördüncü nəzəriyyə sovet-kommunist mətbuatı nəzəriyyəsidir ki, bu da o deməkdir ki, mətbuat kommunistlərin nəzarəti altında fəaliyyət göstərməli, necə deyərlər, onların dedik-

ləri ilə oturub durmalıdır. Elə bunun nəticəsidir ki, uzun illər SSRİ-də, o cümlədən digər kommunist ölkələrində mətbuat partiyalılıq prinsiplərinə söykənərək fəaliyyət göstərmişdir. Mətbuatın partiyalılığı isə mətbuat azadlığına ziddir. Partiyanın orqanı kimi təsis edilən qəzetlərin əksəriyyətində bütün əməkdaşların həmin təşkilata üzv olmasını tələb edirlər. Bu da jurnalistlərin peşəkarlığına zərbə vurur.

Amerikada başqa ölkələrdə olduğu kimi nəşr olunan qəzetlər bir neçə dəfə böhranla üzləşib. Bu böhran XX əsrin 50-60-cı illərində televiziyanın inkişafı və maliyyə çətinlikləri ilə bağlı idisə, sonrakı 70 və 90-cı illərdə kağızın qiymətinin artması bu böhranı az da olsa dərinləşdirdi. Müqayisə üçün deyək ki, 1972-ci ildə kağızın bir tonunun qiyməti 305 dollar idisə, artıq 1980-ci ildə bu qiymət 165 dollar artaraq 470 dollara çatır. Bu artım çox qəzətə mənfi təsir göstərir. 1995-ci ildəki kağız böhranı «Baltimore ivninə san» və «Xouston post»un bağlanması səbəb oldu. Amma «Nyu-York tayms» çıxış yolunu qəzətin qiymətini 50 sentdən 85 sentə qaldırmaqdə görüdü.

Uzun bir yol keçən Amerika jurnalistikası 20-ci əsrin 80-ci illərində daha da inkişaf etdi. Nəhəng konsernlərin yaranması təkcə qəzet sənayesində deyil, bütövlükdə KİV-də özünü göstərdi. ABŞ-in qəzet və jurnalları Şərqi Avropanın bazarlarına yol açdı. Məsələn, kişilər üçün buraxılan «Pleyboy» jurnalı Macaristanda çap

olundu. Amerikada kütləvi informasiya vasitələrinin qloballaşması sonralar da davam etdi. 1989-cu ildə «Intənəşnl herald tribun» qəzeti Frankfurt şəhərində çıxdı. Həmin ilin məlumatına görə üç qıtənin 11 şəhərində çap olunan qəzet 164 ölkəyə yayılır.

Məlumdur ki, mətbuatın fəaliyyəti üçün ilk növbədə onun oxucu auditoriyası olmalıdır. Auditoriyası olmayan mətbuat çox yaşamır, gec-tez bağlanır. Amerika jurnalistləri də qəzet və jurnallara oxucu cəlb etmək üçün müxtəlif formalardan istifadə edirlər. 1989-cu ildə qəzetlərin rəngli buraxılması meyli, redaksiyaların bütövlükdə kompüterləşməsi xeyli gücləndi. Qeyd edək ki, seksəninci illərdən əvvəl də qəzet və jurnallar rəngli buraxılırdı, redaksiyalar kompüterdən istifadə edirdi. Yalnız 1989-cu ildən başlayaraq bu sahəyə xüsusi diqqət artırıldı.

Amerikada sosioloji sorğunun əhəmiyyəti çox yaxşı dərk edilir. Redaksiyalar sorğu vasitesi ilə qəzetlərin mövqelərini aydınlaşdırırlar. Belə bir sorğunu «Editor end pablişer» jurnalı 1972-ci ildə prezident seçimləri kompaniyasında gündəlik qəzetlərin mövqelərini aydınlaşdırmaq arzusu ilə onların arasında keçirmişdir. 1764 gündəlik qəzetdən 1054-ü sorğuda iştirak etmişdir. Bunlardan ümumi tirajı 30,5 milyon nüsxə təşkil edən 753 qəzet Niksonun, 56-sı (ümumi tirajı 3 milyon) Makhoverin namizədliyini müdafiə etmiş, 245-i isə (tirajı 5,8 milyon nüsxə) öz mövqelərini müəy-

yənləşdirməmişdilər. Beləliklə, Niksonu gündəlik qəzetlərin 71,4 faizi müdafiə etmişdi. 1968-ci il sorğusunun nəticələri ilə müqayisədə Nikson siyasetini bəyənən və müdafiə edən qəzetlərin sayı artmışdır. Ümumiyyətlə, mətbuat prezident seçkilərinin nəticəsinə təsir göstərir. Onu da qeyd edək ki, Amerika mətbuatı adətən respublika partiyasından prezidentliyə namizədləri müdafiə edir.

Amerika həmişə dissidentlərin pənah yeri olub. Dünyanın bu demokratik ölkəsinə vaxtilə pənah getirən insanlardan biri də rus yazıçısı, tarixçi Aleksandr Soljenitsindir. Varlı kazak ailəsində doğulan, haqq-ədalət uğrunda mübarizə aparan, kommunist rejiminin cinayətlərini hakimiyyətə çatdırmaq istəyən A.Soljenitsin «İvan Denisoviçin bir günü» povestinin, «QULAQ arxivləri» epopeyasının və bir sıra əsərlərin müəllifidir. O, hökumətdən xəbərsiz «QULAQ arxivləri»ni Parisdə çap etdirir. Kommunist rejiminin 1924-1953-cü illərdə töretdiyi cinayətlərdən bəhs edən bu əsər o vaxtkı kommunist hərəkatına ağır zərbə vurur. Qorxuya düşmüş Sovet rəhbərliyi yazıçını vətəndaşlıqdan mərhum edir və onu 1974-cü ildə SSRİ-dən sürgün edir. (Yalnız SSRİ-nin süqtundan sonra Rusiyaya qayıdır).

Amerikanın Vermont şəhərində yaşayan A.Soljenitsi «Vaşinqton post» qəzetində (18 ferval 1974) öz həmvətənlərinə müraciətini – «Yalansız yaşamaq» adlı publisist yazısını dərc etdirir. Bu müraciət az bir vaxtda

«Samizdatın» köməyi ilə bütün ölkəyə yayılır. Yaziçi öz həmvətənlərinə haqsızlıqlara, özbaşnalığa necə mane olmağın reseptini verir. Yazının əhəmiyyətini nəzərə alaraq, onu ixtisarla kitaba əlavə etmişik:

*Azadlığa çıxmağın indiyəcən məhəl qoymadığımız
ən adı, ən sadə açarı elə buradadır – şəxsən yalana
qoşulmamaq!...*

*Düşünüb danışmamaq, yalana qətiyyən qahmar
çixmamaq!...*

*Və nəhayət, itaətkarlılığımızdan çıkış yolunu qoy
hər kəs özü seçsin: ya bili-bilə yalana nökərçilik elə-
sin, ya da müasirlərə, gələcək nəslə layiq adam olsun.
Və həmin gündən o;*

- daha bir kəlmə də yalan yazıb çap etdirməsin, yalana imza atmasın;
- özünüşıqorta üçün, öz müvəffəqiyyəti naminə «yuxarılar»dan şifahi və ya yazılı şəkildə yeri-nə düşməyən sitatlar gətirməsin;
- könlüncə olmayan təklifin lehinə əl qaldırma-sın, layiq bilmədiyi, yaxud şübhələndiyi adama (açıq və ya gizli) səs verməsin;
- informasiyani saxtalaşdırın, əsl faktları ört-bastır eləyən qəzet – jurnallara abunə yazılı-masın, onları satışdan almasın...

A.Soljenitsinə görə, vicdansız cəmiyyətdə demokratiya ola bilməz. Onu da qeyd edək ki, SSRİ-nin süqutunu tezləşdirən amillərdən biri də məhz dövlət

Dünya jurnalistika tarixi

səviyyəsində olan yalanlar oldu.

Ermənistan-Azerbaycan müharibəsi Amerika mətbuatının səhifələrində az da olsa işıqlandırılmış. Heç kəsə sırr deyil ki, Qərbin, o cümlədən Amerikanın Azerbaycana, xüsusilə Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə münasibəti erməni lobbisinin təzyiqi nəticəsində heç də yaxşı olmamışdır. Yalnız 1993-cü ildən başlayaraq bu münasibət az da olsa dəyişdi. Belə ki, «Vaşinqton post» qəzeti 1994-cü il 20 avqust tarixli sayında yazır ki, Klinton hökuməti onun Qafqazdakı diplomatiyasının taleyini ABŞ-da fəaliyyət göstərən erməni lobbisinin həll etməsinə icazə verməmişdir. 15 min nəfər öldük-dən və bir milyon qaçqın düşdükdən sonra ABŞ-ın bu probleme ədalətli yanaşmasının vaxtıdır.

Amerikanın nüfuzlu «Nyu-York tayms», «Krisçen saynes monitor» və s. qəzetləri son vaxtlar Azerbaycan torpaqlarının Ermənistanın silahlı qüvvələrinin işgali altında olmasından və qaçqınların həyatından yazılar dərc edir.

1996-ci il Amerika jurnalistikasında yeni texnologiyadan istifadə ili kimi qəbul olunur. Qəzetlərin internet səhifələri artır. Təkcə bir ildə belə səhifələrin sayı iki dəfə artaraq 175-dən 360-a çatır.

Minlərlə amerikalı və başqa ölkələrin vətəndaşlarının ölümüne səbəb olan 2001-ci ilin 11 sentyabr terror aktı bizim müasir dünyaya və beynəlxalq münasibətlərə baxışımızı dəyişdi. Terror aktı barədə yazılar dünya-

nın aparıcı qəzetlərinin birinci səhifələrində özünə yer aldı. Bu hadisə Amerika KİV-ni daha çox silkəldəti. Gündəlik qəzetlərin terakta operativ reaksiyası gözlənildiyindən də tez oldu. İndiyədək baş vermiş fövqəladə hadisələr hələ belə operativ oxucu auditoriyasına çatdırılmışdı. Məsələn, «Qannet kompaniyası»na məsus 97 qəzətdən 75-i elə həmin gün təcili buraxılışla çıxdı. «Çığaço tribun» qəzeti də 11 sentyabrın axşamı 24 səhifəlik buraxılışla dərc edildi. Bütün bunlar qəzetlərin tirajının artmasına səbəb oldu. Nyu-York və Vashingtondakı terror aktı qəzetlərin mövzu dairesinə də təsir etdi. Yazıların eksəriyyəti bu mövzuya həsr olundu. Qəzetlərdə yeni rubrikalar yarandı: «Terrorizmle mübarizə» («Nyusuiq»), «Şokdan sonraki iqtisadiyyat» («Biznes uik») və s. Hətta bəzi qəzetlər yazırkı ki, 11 sentyabr XXI-ci əsrin yeni başlanan müharibəsidir, özü də bu müharibə yeni tipli müharibədir.

Terror aktından sonra Amerikanın mənəvi simvolu olan dövlət bayrağına olan münasibət də yeniləşdi. Qəzetlərin bir çoxu dövlət bayrağını çap etməklə yanaşı, milli himndən parçalar da verirdi. «Taym» jurnalının üz qabığında isə (24 sentyabr tarixli) prezident Buşun əlində bayraq fotosu verilmiş və bayrağın fonunda bu sözlər yazılmışdır: «Yeganə bir ölkə».

Bu dəhşətli hadisədən sonra «soyuq müharibə» illərində olduğu kimi, Amerikanın KİV-i təbliğat xarakterli materiallara öz səhifələrində daha geniş yer verir.

Və bu yazınlarda Amerikanın dünya terrorizminə qarşı bir sıra ölkələrlə birgə mübarizəsi öz əksini tapır.

Amerika mətbuatı öz kütləviliyinə, informasiya zənginliyinə və poliqrafiya icrasına görə bütün dünyada liderdir. Hazırda Amerikada 1700 gündəlik qəzet var. Onların ümumi tirajı 62 milyon nüsxədən çoxdur. Müasir Amerikada ən çox oxunan və keyfiyyətinə görə başqalarından seçilən qəzetlərdən «Nyu-York tayms», «Vaşinqton post», «Los-Anceles tayms» qəzetlərini göstərmək olar.

Ümumiyyətlə, Amerikada jurnalistlər çox sərbəstdirlər. Jurnalist Yucin Qudinə görə Amerika jurnalistləri əmindilər ki mətbuat vətəndaşlara hakimiyətin gördüyü işlər baredə geniş və hərtərəfli məlumat verməli və bununla da onların demokratik sistemin fəaliyyətində şüurlu sürətdə iştirak etməsində şərait yaratmalıdır. Bunlar Amerika mediasının demokratik dəyərlərə söykənməsindən, başqalarından asılı olmamasından xəbər verir. «Çığaço tribun» qəzetinin redaktoru Ceyms Skvayrs yazır: «Ölkə tarixi göstərir ki,... Amerikanın demokratik təcrübəsinin nadir cəhətlərindən birini bizim qəzetlərin hökumətdən və digər hakimiyət institutlarından heç bir asılılığının olmaması təşkil edir. Məhz bu müstəqqilik mətbuata siyasi çəkişmələrin cərəyan etdiyi forum rolunu oynamaq imkanı verir» [9, 58].

Dünya mediasının önündə gedən Amerika idti-mayıyyətin informasiya almaq hüququnu hər şeydən

Üstün tutur. Bu ifadəni ilk dəfə işlədən Assoşieyted Press agentliyinin keçmiş rəhbəri Kent Kuper yazırkı ki, geniş xalq kütəsinin hakimiyyətin nə ilə məşğul olduğunu bilməyə haqqı var və mətbuat cəmiyyətin tam-hüquqlu nümayəndəsi kimi bu barədə informasiyani toplamağa və dərc etməyə borcludur.

Ən mühüm qəzet və jurnallar. «Baltimor san» («Baltimor günəş» - 1837), «Biznes uik» («Biznes həftə ərzində» - 1929), «Vaşinqton post» («Vaşinqton poctu» - 1877), «Vaşinqton tayms» («Vaşinqton vaxtı» - 1982), «Layf» («Həyat» - 1939), «Los – Anceles tayms» («Los Anceles vaxtı - 1881»), «Nyu – York tayms» («Nyu York vaxtı» - 1851), «Nyu-York tribun» («Nyu York tribunası» - 1983), «Taym» («Zaman» - 1923), «Çikaqo tribun» («Çikaqo tribunası» - 1948) və s.

Ən iri qəzet – nəşriyyat inhisarları. «Qannet kompani inkorporeyted» ABŞ-in ən iri qəzet inhisarıdır. Milyonçu Frenk Qannet tərəfindən 1906-cı ildə yaradılıb. İqamətgahı Rocesterdə yerləşir. ABŞ-in müxtəlif rayonlarında, Kanadada və Virginiya adalarında çıxan 130-dan çox dövri nəşr, o cümlədən 90-dan yuxarı qəzet bu şirkətə məxsusdur. Rabitə peyklərindən də istifadə edir. 15 televiziya və 13 radiostansiyanın sahibidir, kabel televiziyanın 450 min abunəçisi var. ABŞ-in 11 ştatında və Kanadanın 30-dan artıq şəhərində reklam şirkətlərinə, sənədli filmlər və videoyazılılar buraxan studiyalara, şirkətə mənsub qəzetləri ma-

teriallarla təchiz edən informasiya xidmətinə malikdir.

Rupert Merdok qrupu 1985-ci ilin sentyabrında ABŞ vətəndaşlığını qəbul etmiş avstraliyalı Rupert Merdok tərəfindən yaradılıb. Ölkədəki «Nyus Amerika pablışinq» nəşriyyat konserni ona məxsusdur. Bu konsern «Avieşn deyli», «Aerospeys deyli», «Trəvl uikli», «Nyu-York post», «Boston herald» qəzetlərini, «Villic voys» həftəliyini, «Nyu –York məqəzin», «Uikli of biznes avieşn» jurnallarını buraxır. Avstraliyada «Nyus» qəzet – nəşriyyat konserni, Böyük Britaniyada «Tayms», «Sandi tayms», «Nyus of uorld», «San» qəzetləri Merdokundur.

Herstin nəşriyyat tresti ABŞ-ın ən iri qəzet trestlərindən biridir. 1895-ci ildə Uilyam Randorf Herst tərəfindən yaradılıb. Nyu-Yorkda yerləşir. ABŞ-da və Avropana 14 gündəlik və 30 həftəlik qəzet, 20 jurnal nəşr edir. 5 televiziya və 7 radiostansiyaya malikdir. 1981-ci ildə trest Ey-Bi-Si televiziya şirkəti «Herst-Ey-Bi-Si video enterprizerz» müştərək müəssisəni yaratmışdır.

Radio və televiziya. Amerikada ilk radio yayımı 1906-ci ilə aid edilir. Yayım Boston şəhərinin cənubundakı radioverici aparatdan Recinald Fesenden verilmişdir. Bu bizim başa düşdürümüz müntəzəm radio yayımı deyildi. Müntəzəm verilişlərin tarixi 1920-ci illərin sonundan hesablanır. ABŞ Konqresi radiostansiyaların müntəzəm proqramlarla çıxışına 1927-ci ildə rəsmi

icazə verdi. Yalnız bundan sonra radio inkişaf yoluna çıktı. Artıq 1928-ci ilə qədər Amerikada üç milli radio-şəbəkə fəaliyyət göstəirdi. Onlardan ikisi «En-Bi-Si», biri isə «Si-Bi-Es» idi. İlk vaxtlar əyləncə proqramları ilə dinləyiciləri ələ alan radio, tez bir vaxtda radioreportajlara geniş yer verdi. Radioya maraq getdikcə artırdı. Bu da yeni radiostansiyaların yaranmasına səbəb oldu.

1927-ci ildə yaradılmış Federal Radio Komissiyası 1934-cü ildən Federal Rabitələr Komissiyası adı ilə fəaliyyətə başladı. Bu komissiya həm radionun, həm də televiziyanın işinə nəzarət edir, lisenziya verir, qanun pozuntusu olduqda lisenziyanı ləğv edirdi.

«Demokratik dövlətlərin televiziya və radio sistemi» kitabında göstərilir ki, 1941-ci ilə qədər geniş yayım ancaq AM (radioveriliş dalğası) stansiyalarından ibarət idi. 1941-ci ilin sonlarında FM (yaxud VNF) radio və televiziya geniş yayımının müntəzəm fəaliyyətinə razılıq verildi. 1958-ci ildən sonra FM radiostansiyası inkişaf etdi. 1979-cu ildə artıq FM radiosunu AM radiosundan daha çox adam dinleyirdi. 10 il sonra isə radio dinləyicilərinin dördə üçü FM radiosuna qulaq asırdı [3, 26].

Amerikada yaradılmış Dövlət İctimai Radio (NPR) 250-ə yaxın radiostansiyasını birləşdirir. Ölkədə qeyri-kommersiya radioların sayı da durmadan artır. 1990-ci ildə onların sayı 1400-ə çatmışdı.

İkinci dünya müharibəsindən sonra «soyuq müha-

ribə» illərində yaradılmış «Amerikanın səsi», «Azad Avropa» və «Azadlıq» radiostansiyaları barədə telejurnalist Q.Məhərrəmovun «Radio dalğalarında» (Bakı, 1999) kitabında ətraflı məlumat verilib. Odur ki, adı çəkilən radiostansiyalar haqqında çox danışmağı lazımlı bilmirik. Yalnız onu qeyd etmək istəyirik ki, 1953-cü ildə fealiyyətə başlayan «Azadlıq» və «Amerikanın səsi» radiostansiyaları Azərbaycan türkçəsində verilişlər verir. Hər bir azərbaycanlı 20 Yanvarda Sovet əsgərlərinin Bakıda və respublikanın müxtəlif şəhərlərində eliylən adamlara divan tutmasını yaxşı xatırlayır. O vaxt hərəyimizi dünyaya çatdırıran «Azadlıq» radiosunun Azərbaycan redaksiyasının rəhbəri Mirzə Xəzər oldu.

Bir halda ki, radiodan söz düşüb, tarixi bir çıxış yada salmaq yerinə düşer. Büyük öndər M.Ə.Rəsulzadə 1953-cü il mayın 28-də Azərbaycanın istiqlal günü «Amerikanın səsi» vasitəsi ilə Azərbaycan vətəndaşlarına müraciət etmişdir (Radio hər il mayın 28-ni yada salır). Təəssüflər olsun ki, tarixçilər indiyədək bu müraciəti ört-basdır etmiş, bu barədə xalqa məlumat verməyi lazımlı bilməmişlər. Q.Məhərrəmovun bir vətəndaş kimi xidmətlərindən biri də məhz M.Ə.Rəsulzadənin «Amerikanın səsi»ndəki çıxışını yuxarıda adı çəkilən kitaba əlavə etməsidir. Həmin çıxışın əhəmiyyətini nəzərə alaraq onu olduğu kimi təqdim edirik:

- *Əziz vətəndaşlarım, «Amerikanın səsi» radiosunun verdiyi imkanlardan istifadə edərək bu gün*

Azərbaycan tarixinin ən böyük günü olan 28 Mayısda sizlərə xitab edirəm. 100 il sürən çar əsarətindən sonra bundan 35 il əvvəl Azərbaycan Şurayı – Millisi Azərbaycan Cumhuriyyətinin istiqqlalını bütün dünyaya elan etdi. O tarixdən əvvəl bir millət olaraq varlığını isbat edən Azərbaycan xalqı bu tarixdən etibarən millət olaraq bir dövlət qurmuş və bu dövlətin istiqqlalı uğrunda bütün mövcudiyyəti ilə meydana atılmışdır. Mədəni bütün bir mərəkəyə (mirasa) malik olan Vətənimiz siyasət sahəsində çox böyük və dəyərli həmlələr göstərmişdir. İstiqlal uğrunda yapılan tarixi savaşların ən qanlısı XIX əsrin başlarında Rusiya çarlığına qarşı yapılmışdır. 30 ilə qədər sürən bu savaş qəhrəmanlıqlarla doludur. Cavad xanın 1804-cü ildə Gəncədəki şanlı qəzası dillərdə dastandır. «Ölmək var, dönmək yoxdur». Bu, həqiqi vətənpərvəstlərin tətbiq etdikləri ən müqəddəs bir şüardır.

28 Mayıs 1918-də istiqqlal elan etməklə Azərbaycan tarixinin təbii bir nəticəsini fikirdən işə keçirdi. Eyni zamanda o, zəmanəyə hakim olan əsrin böyük şürəsindən istifadə ediyordu. «Hər millət öz müqəddərətini özü həll etməyə səlahiyyətdardır» düsturunu xalqın ümumi rəyinə uyaraq istiqqlalını elan edirdi. İstiqlal elanı üzərinə qurulan milli Azərbaycan hökuməti az zamannda məmləkətdə çox böyük işlər gördü. 100 ildən bəri əsgərlikdən mən edilən Azərbaycanda bir ordu yaratdıq. Çarlıq zamanında dövlət idarəsinə yaxın buraxıl-

mayan azərbaycanlılardan zabita və əmniyyət qüvvətləri vücudə gətirilib. Sosial sahədə əsaslı islahata giriş-dik. Kəndlilərə torpaq vermək üçün qanunlar hazırladıq. Fəhlələrin haqlarını qorumaq üçün tədbirlər aldıq. Xalqı az zamanda oxutmağa başladıq. Türkçəni dövlətin rəsmi dili elan etdik. Orta və ali məktəblər açdıq. Qərbi Avropa demokratiyaları tipində xalq nümayəndələri cavabdeh bir hökumət üsuli – idarəsi yaratdıq. Həkimiyət Milli Məclisinin əlində idi. Parlamentdan etimad alıqca heç bir hökumət iş başında qala bilməzdi. Məmləkətdə tam bir azadlıq vardi. O zaman indi Sovet zamanında olduğu kimi terror deyilən şeydən heç bir əsər yoxdu. Şəxslər də, məskənlər də əmir və amanda idi. Vətənin qapıları şimdi olduğu kimi bütün dünyaya qapalı deyildi. Hər azərbaycanlı istədiyi zaman hara istərsə gedərdi. Qonşu və Avropa dövlətləri ilə dostluq münasibətləri təsis edilmişdi. Bütün millətlərlə alış – veriş vardi. Bütün bunların nəticəsində idi ki, cümhuriyyətimizin istiqlalı Avropa dövlətləri ilə birləşərək Amerika tərəfindən tanındı. Onların təqibən böyük bir çox dövlətlər daha istiqlalımızı tanıdlılar.

HEYHAT! Qədər imtahanları tamam deyildi. Qanlı çar istibdadının yerini bu dəfə ondan daha qanlı bolşevik istibdadı tutdu. Belə azadlıq istiqlalımız qızıl istilaçıların ayaqları altında əzildi. Müqavimət edən məmləkətdə qan gövdəyə çıxdı. Bundan bir ay əvvəl 28 Apreldə Sovet propaqandaçıları bir qanlı istila hərəkatını

sizə azadlıq və istiqlal hadisəsi kimi göstərdilər. Sizdə sizə dünyanın ən azad və demokratik rejimi kimi qələmə verilən Sovet quruluşu işdə qəddar və ən yalançı bir istibdad rejimidir. Müqayisə etmək imkanında ol-sayıınız bunun nə qədər doğru olduğunu gözünüzlə görərdiniz. Azadlığımızı əlimizdən alan milletdən qor-xmuyorlarsa dəmir pərdəni qaldırınsınlar, azadlıq elan etsinlər. Edə bilməzlər. Çünkü ağa-la qara meydana çıxır. Onlar şəbnəpə kimidirlər, günəşdən qaçırlar.

VƏTƏNDAŞLAR! Üç rəngli istiqlal bayrağını döş-lərində gəzdiren buradakı Vətən ayısı bizlərdən, orada hər türlü qorxu təhdid altında qəlbləri istiqlal eşqi ilə çırpinan azadlıq ayısı sizlərə çoxdan salamlar göndə-rir. 28 Mayıs istiqlal qurbanlarının əziz ruhları hüzurun-da hörmətlə əyilir və hər iki tərəfi birləşdirən milli böyük həsrəti şairin deyişi ilə dilə gətirirəm:

*Sən bizimsən, bizimsən durduqca bədəndə qan,
Yaşa, yaşa, çox yaşa, ey şanlı Azərbaycan!*

(11, 171,172)

Bolşevik – sovet rejimi bizi soy kökümüzdən ayırməq üçün hər çür yalana əl atmışdı. Amma bəd-nam rejim unudurdu ki, geç-tez həqiqət öz yerini tapır. Neçə ki, tapdı. «Ləkələnmiş», «xalq düşməni» damğası vurulmuş minlərlə insanlar öz həqiqi qiymətini alma-qdadır.

Hazırda gündə 1 saat «Azadlıq», 30 dəqiqə «Amerikanın səsi» Azərbaycan türkcəsində veriliş ve-

rir. Amma vaxt vardi bütövlükde xarici radiolara qulaq asmaq yasaq edilmişdi (onsuz da onları dinləmək çox çətin idi, dalğanı «vururdular»). Vaxtile Mərkəzi Televiziyyada getmiş bir verilişi yada salaq. Verilişin aparıcısı siyasi icmalçi Georgi Zubkova bir nəfər sual verir: «Xarici radiolara qulaq asmaq olarmı?». Onun cavabı bele olmuşdur: «Xarici radiostansiyaları dinləmək məsləhət deyil. Kimse dinləyirse, eşitdiklərini başqalarına danişrsa cinayət məsuliyyəti daşıyır». Beləcə, az-çox həqiqəti öyrənmək, ölkənin həyatında baş verən neqativ hallardan xəbərdar olmaq riskli idi.

Amerikanın KİV sistemində **televiziyanın** yeri və rolü çox böyükdür. Son tədqiqatlara görə dünyada ilk televiziya Amerikada yaranıb. Onun yaradıcısı rus mühəndisi Vladimir Zvorikin olub. O, 1921-ci ildə televiziya ilə Vaşinqtondan Filadelfiyaya prezidentin portretini yayımlayıb. 1925-ci ildə isə canlı yayım radio dalğaları vasitəsilə baş tutub. 1931-ci ildə eksperimental televiziya yaradılandan 8 il sonra 1939-cu il aprelin 30-da Nyu-Yorkda Ümumdünya sərgisinin açılışı nümayiş etdirilir. Elə həmin tarixdən də müntəzəm televiziya verilişləri start götürür. Az vaxtda televiziya stansiyalarının sayı artır. 1950-ci ildə Amerikanın 64 şəhərində 106 televiziya stansiyası fəaliyyət göstərirdi, əhalidə isə 6 milyon televiziya vardi. 1951-ci ildə rəngli televiziya proqramları ekrana çıxır. Televiziyanın sürətlə inkişafi yeni qanunların, kodekslərin yaradılmasını tələb edirdi.

1952-ci ildə milli verilişlər assosiasiyanın televiziya kodeksi qəbul edilir və burada reklamın könüllü tənzimlənməsi göstərilir (1984-cü ildə bu qanun ləğv edilib). Amerikada reklama ayrılan xərclər çox böyükdür. Dünyada hər il reklamlara 300 milyard dollar pul sərf edilir ki, onun yarısı Amerikanın payına düşür. Nümunə üçün göstərek ki, 1975-ci ildə televiziya reklamına ayrılan xərclər 5,3 milyard dollar idisə, 2000-ci ildə bu rəqəm artaraq 52,8 milyard dollara çatdı.

XX əsrin 60-cı illəri Amerikada kommersiya televiziyalarının yüksəliş illəri hesab olunur. Bu illərdə fəaliyyət göstərən üç şirkətin («Si-Bi-Es», «En-Bi-Si», «Ey-Bi-Si») verilişləri ölkə ərazisinin 70 faizini əhatə edirdi. Peyk antenalarının və programlarının yayılması televiziyanın inkişafına öz müsbət təsirini göstərdi. 1976-ci ildən başlayaraq şəxsi antenaların kütłəvi qurulması başladı. Əgər 1981-ci ildə onların sayı 20 min idisə, 1990-ci ildə 4 milyona çatdı.

Amerikanın Pi-Bi-Es şirkəti ölkədə ilk dəfə olaraq peyk şəbəkəsindən istifadə etmişdir. 1985-ci ildən isə birdəfəlik peykdən istifadəyə keçib. 1995-ci ildə Amerikada 4 milyon ailənin peyk antenaları vardı ki, bu da özlüyündə az deyil. Kabel televiziyası ölkədə sürətlə inkişaf edir. Əsas kabel kanalları aşağıdakılardır: Discoveri channels, USA Network, CNN, TBS, TNT, CSPAN, ESPN.

Amerikada televiziya inkişaf etdikcə, kanalların da

sayı artırdı. 70-ci illerin əvvəllərində tamaşaçılar 4-5 kanala baxa bilirdisə, indi onların sayı xeyli artıb. Amerikalılar televizora elə öyrəşiblər ki, onsuz özlərini təsəvvür etmirlər. Amerikalıların 1992-ci ildə televiziyyaya münasibətini öyrənmək istəyən «TV hayd» jurnalı bu məqsədlə imummilli ictimai rəy sorğusu keçirmək xahişi ilə tədqiqatçı firmalardan birinə müraciət etmişdir. Telefon vasitəsi ilə 1007 nəfər yaşılı amerikalıların rəyini öyrənmişlər. Təhqiqatda səhv etmək gümanı 3,2 faiz ola bilər.

«Əgər sizə 25 min dollar versəydilər, ömrünüzün axırına kimi televizordan imtina edərdinizmi?» sualına amerikalıların yalnız 23 faizi «bəli» demişdir. İştirakçıların 46 faizi bu imtinanın əvəzində 1 million dollar istəmişdir. 25 faiz isə bildirmişdir ki, televizoru heç 1 miiion dollara da dəyişməz.

Amerikalıların hər dörd ev və ya mənziliindən üçündə (75 faiz) bir – üç, mənzillərin on beş faizində isə daha çox televizor var. Sorğu iştirakçılarının əksəriyyətinin (55 faiz) yataq otağında da televizor qoyulub. Hər dörd evin birindəsə (24 faiz) uşaq otağında da televizor var.

Amerikalıların 15 faizinin fikrincə, televizorun (ya da televizorlardan birinin) yeri mətbəx; 12 faizinin fikrincə isə yemek otağıdır. Respondentlərin 3 faizi qeyd etmişdir ki, onların vanna otağında da televizor var.

Sorğu iştirakçılarından soruşandakı televiziya

programlarında xoşunuza gəlməyən nadir? 37 faiz «zoraklığın hədsiz çox olması» cavabını verdiyi halda, 27 faiz «seksin çoxluğundan» şikayətlənmişdir, 14 faiz «yaradıcılıq kasadlılığınından», 17 faiz «tez-tez təkrar-dan», 7 faiz isə «reklama xeyli vaxt ayrılmışından» nərazılığını bildirmişdir.

«Televiziya jurnalistlərindən kimə daha çox inanırsınız?» sualına amerikalıların rəğbəti ümummilliyetli televiziya şirkətlərinin xəbərlər programlarının üç aparıcısı – Piter Cenniks (Ey-Bi-Si), Tom Brokay (En-Bi-Si) və Den Razer (Si-Bi-Si) arasında təxminən eyni bölünmüşdür [13].

1997-ci ilin məlumatına görə Amerika ailəsinin 99 faizinin ən azı bir televizoru, 51 faizinin ən azı üç televizoru, 92 faizinin videomaqnitofonu, 10 faizinin peyk antenası vardır. Hazırda rəğəmlə texnologiyaya daha çox üstünlük verilir.

11 sentyabr terror aktı baş verərkən Amerikanın demək olar bütün kanalları verilişlərini dayandırıb bu hadisəni operativ göstərmişdir.

Agentliklər: Assoşieyted Press –AP ABŞ-in ən iri informasiya agentliyidir. Əsası 1848-ci ildə qoyulub. Nyu-Yorkda yerləşir. Həmişə informasiya toplamaq və yaymaq sahəsində birincilik uğrunda mübarizə aparır. H.Vəliyev «Dünya informasiya agentlikləri» kitabında göstərir ki, AP agentliyi qəzet naşirlərinin, radio və televiziya stansiyalarının sahiblərinin kooperativ birlüyü

kimi fealiyyət göstərir. 1700 qəzet və 5000 radio və televiziya stansiyası bu informasiya agentliyinin üzvüdür. Dünyanın 121 ölkəsində 8500-ə yaxın abunəçisi vardır [18, 21]. Hər gün ingilis və ispan dillərində 20 milyon sözdən ibarət informasiya yayır. Dünyada həmçinin ən iri fotoxicdmətə malikdir və onun Nyu-Yorkda, London-da şöbələri var.

Yunayted Press İntənəşnl – YUPI ABŞ-ın ikinci ən böyük informasiya agentliyidir. Özel müəssisədir. 1907-ci ildə E.U.Skripps tərəfindən yaradılıb. İqamətgahı Vaşinqtonda yerləşir. 1000 Amerika qəzetiñə, 3600 radio və 550 televiziya stansiyasına, 800 xarici qəzetə, dünyanın 100-dən artıq ölkəsində 300 radio-stansiyaya xidmət edir. Baş kompüter mərkəzi Dallasda yerləşir. İformasiyalar peykler vasitəsi ilə ötürülür.

BÖYÜK BRİTANIYA

Avropada yerləşir. **İdarəetmə forması** – konstitusiyalı monarxiya; **dövlət başçısı** – monarx, idarəedici orqanın ali daşıyıcısı, məhkəmə sisteminin başçısı, ali baş komandan; **ali qanunverici orqan** – iki palatalı parlament; **ali icraedici orqan** – Nazirlər soveti, **dövlət dili** – ingilis; **milli bayram** – kraliçanın doğum günü; **nün bayram edilməsi** (iyun ayının 2-ci şənbə günü); **üzv olduğu təşkilatlar** – BMT (1945) NATO (1949); **siyasi partiyalar** – leyborist Partiyası (1890), Konsernativ Partiya (torilər partiyası) XVII əsrin sonundan; **əhalisi** – 59,5 mln (2000); **paytaxtı** – London.

TARİXİ ARAYIŞ

- **E.ə. 5-ci minillik** – Büyük Britaniya materikdən ayrıldı
- **I əsr** – Roma imperiyasının tərkibində
- **1066** – Normanların işğalı
- **XII-XIII əsrlər** – İngiltərədə məhkəmə sisteminin meydana gəlməsi
- **1265** – İngiltərə parlamentinin yaranması
- **1337-1453** – Fransa ilə yüzillik müharibə
- **1642 – 1649** – İngiltərə inqilabı
- **1644** – Özünüifadə azadlığı uğrunda mübarizə
- **1649** – İngilterenin respublika elan edilməsi
- **1689** – İngiltərədə seçki hüququnun genişlənməsi
- **XVII əsr** – Siyasi partiyaların yaradılması
- **1775-1783** – Şimali Amerikada müstəmləkələrini itirilməsi
- **1931** – Milli hökumətin təşkilili
- **1935** - Milli hökumətin istefası
- **1937** – Nevill Çemberlinin Baş nazir seçilməsi
- **1939, 3 sentyabr** – Fransa ilə birlikdə Almaniyaya müharibə elan edilməsi
- **1946** – Uinston Çorçillin Fulton çıxışı, soyuq mühabərin başlanması
- **1948** – «Marşall planı»nı qəbul etməsi
- **1968** – Olster probleminin meydana gəlməsi
- **1979-1990** – «Dəmir Ledi» – Tetçerin hakimiyyəti
- **1982, aprel-may** – Folklend adaları üstündə İngiltərə – Argentina silahlı münaqişəsi
- **1997** – Leyboristlərin hakimiyyətə gəlməsi.

İngiltərə mətbuatı qədim ənənələrə malikdir. Burada ilk mətbuatın yaranmasının başlanğıcını əllə yazılan vərəqələr qoyub. Belə vərəqələrdən biri 16-ci əsrde çıxan «Nyus» («Yeniliklər») adlı vərəqə idi. Adı çəkilən vərəqədə əsasən İngiltərəyə yan alan ticarət gəmiləri haqqında xəbərlər verilirdi. Dövri mətbuat isə 23 iyun 1588-ci ildə çıxan «İngliş merkuri» («İngilis xəbərləri») qəzetidir. 1640-ci ildə ölkədə inqilab baş verdi və doqquz ildən sonra 1649-cu ildə İngiltərə respublika elan edildi. Bu dövrde ölkədə bir sıra qəzetlər yarandı. İlk gündəlik qəzet isə 1702-ci ildə çıxan «Deyli kurantı» («Gündəlik saat») oldu.

Böyük Britaniyada ümummilli qəzet olan «Tayms» («Zaman») qəzeti 1785-ci ildən nəşr olunur. Hazırda bu nüfuzlu qəzet ölkənin bütün əyalətlərinə yayılır. Mütəxəssislərin fikrincə 19-cu əsrin sonlarında və 20-ci əsrde İngiltərədə mətbuat keyfiyyət və kütləviyyinə görə iki yerə bölündürdü. «Tayms»dan sonra keyfiyyətinə görə seçilən qəzetlərdən «Deyli teleqraf» («Gündəlik teleqraf» - 1855), «Faynenşl tayms» («Maliyyə vaxtı» - 1888), «Independent» («Müstəqillik») qəzetlərini göstərmək olar. Belə qəzetlərin tirajı çox olmasa da, materialların məzmununa, həm də verdiyi məsiyaların sayına görə seçilirdi.

Hər bir ölkədə olduğu kimi, İngiltərədə də geniş oxucu kütləsi tərəfindən rəğbətlə qarşılanan populyar qəzetlər var. Onların tiraji həmişə o birilərindən çox olur. «San» («Günəş» - 1964), «Mirror» («Ayna» - 1903), «Deyli ekspress» («Gündəlik ekspress» - 1900), «Deyli meyl» («Gündəlik poçt» - 1896) qəzetləri məhz populyarlığına görə (bezilərinin tirajı 5 milyona yaxındır) başqalarından fərqlənir. On il «Deyli mirror» («Gündəlik ayna») qəzeti tabloid mətbuatı içerisinde leyboristlərin ruporu olub.

XIX əsrin 70 - 90-ci illərində İngiltərənin imperializm mərhələsinə keçməsi başa çatdı. Və İngiltərə müstəmləkəçi bir dövlət kimi formalaşdı. Ölkə inkişaf etdikcə mətbuat da durmadan inkişaf edirdi. XIX-cu əsrin axırlarında ölkədə müxtəlif istiqamətli bir sıra qəzetlər işıq üzü gördü. Onlardan «Birmingem ivninq meyl» («Birminqem axşam poçtu» - 1870), «Katolik Herald» («Katolik xəbərləri» - 1884), «Liverpul eko» («Liverpul əks sədası» - 1879), «Sandi pipl» («Bazar gününün adamları» - 1881) və s. qəzetləri nümunə kimi göstərmək olar.

İngiltərədə fəhlə sinfinin yüksəlişi XIX-cu əsrin sonlarında daha da sürətləndi və iyirminci əsrin əvvəllerində fəhlə hərəkatı artıq böyük bir qüvvəyə çevrildi. 1916-ci ildə çıxan «Koll» («Çağırış») qəzeti fəhlələrin keşiyində duran, onu müdafiə edən yeganə qəzet idi. Böyük Britaniya Kommunist Partiyası yarananda (1920) «Koll» «Kommunist» adı ilə çıxdı və 1923-cü

ildə onu «Workers uikli» əvəz etdi. Kommunist Partiyası 1921-ci ildə «Kommunist revyu» («Kommunist icmali») və «Leybor mansli» («Əmək aylığı») jurnallarını nəşr etdi. 1927-ci ildə «Workers uikli»nin nəşri dayandırıldı, əvəzinə «Workers layf» («Fəhlə həyatı») və «Sandi uoker» qəzetləri çıxdı.

1930-cu il yanvarın 1-də «Deyli uorker» («Gündəlik fəhlə») qəzeti çıxmaya başladı. London zirzəmilərinin birində, elektrik işığı olmayan bir şəraitdə nəşr olunan bu qəzet 1966-ci ilin aprel ayından «Morning star» («Dan ulduzu») adlandırıldı. Qəzet hal-hazırda fəaliyyət göstərir və İngiltərə kommunistlərinin ümumilli qəzetidir.

İkinci dünya müharibəsindən sonra İngiltərənin siyasi və iqtisadi mövqeləri zəiflədi. Bu da onun Amerikadan asılılığını artırdı. Nəticədə başlanan milli-azadlıq hərəkatı ona gətirib çıxardı ki, İngiltərə müstəmləkələrinə istiqlaliyyət verməyə məcbur oldu.

1946-ci ildə U.Çörçillin Amerikanın Fulton Universitetindəki «Sülhün əzələleri» adlı məşhur nitqi «soyuq müharibə»nin başlangıcını qoymuşdur. Əksər qəzetlər SSRİ və digər sosialist ölkələrinə qarşı keşkin yazılar dərc edir, «soyuq müharibə» əhval-ruhiyyəsini qızışdırır. Hətta, 1958-ci ildə jurnallardan biri öz oxucuları arasında «qərbin hərbi gücünü necə effektli təşkil edək ki, soyuq müharibəni 10 il ərzində uda bileyk» mövzusunda ən yaxşı məqalə üçün müsabiqə keçirmişdi [38, 208]. 1959-cu ildə isə başqa bir jurnalın keçirdiyi müsabiqə

nüvə müharibəsi şəraitində əsgərlərin özlərini necə aparmasına həsr olunmuşdu. Sovet İttifaqına və sosialist ölkələrinə qarşı əksər mətbə orqanları «soviet təhlükəsi» adı altında təbliğatlarını aparırdı.

Hər yerde olduğu kimi, İngiltərədə də hər bir qəzetin öz oxucusu var. Məsələn, deyirlər ki, «Deyli mirror»u oxumaq üçün 6 dəqiqə vaxt lazımdır. Amerika publisisti T.Metyuz yazır ki, «Mirror» öz səhifələrində kitab, tamaşa, musiqi barədə resenziya çap etmir. Ona görə ki, onun oxucuları kitab oxumur, tamaşaya, konserṭə getmir. Əksəriyyətinin evində televizor olduğundan hər gün teleprogram dərc edir və onlar barədə şərh verir. Bu o vaxt idi ki, ölkədə televiziya yenicə yaranmışdı. 1959-cu ildə İngiltərədə nəşr olunan səhər qəzetləri içərisində tirajına görə (4700 min nüsxə) «Deyli mirror» birinci yerde gedirdi. Təbii ki, bu rəqəm indi dəyişib, oxucuların da dünyagörüşü artıb.

1980-ci il İngiltərə iqtisadiyyatının tənəzzülə uğradığı il kimi də xarakterizə edilir. Bu da təbii olaraq kütləvi informasiya vasitələrinin fəaliyyətinə təsir etməyə bilməzdi. Konsern və böyük inhisarçı birliliklərə daxil olmayan qəzet şirkətləri xeyli azalmışdı. Təkcə 20 il ərzində onun sayı 490-dan azalıb 220-ə çatmışdı.

1980-ci ildə İngiltərədə milli qəzet nəşr edən 7 inhisar vardı: «Tayms nyuspeyperz», «Pirson Lonqmen», «Trafalqar xaus», «Nyus of ze world», «Assosiyated nyuspeyperz», «Mirror nyuspeyperz» və «Tele-

qraf» [40, 29, 30]. Bundan başqa, Flit-strit iki büyük milli qəzet, gündəlik «Qardian» («Keşikçi») və bazar günü çıxan «Observer» («Müşahidəçi») qəzetlərini də nəşr edir. Mühafizəkarların hakimiyyətə gəlməsi qadınlarin hüquqlarını məhdudlaşdırırdı. Bu da qadınların mübarizəsinə gücləndirdi. 1980-ci ildə Birmenhemdə nəşrə başlayan qadın jurnalı «Insist» bu mübarizəni müdafiə etmək əvəzinə daha çox başqa mövzularda yazırırdı.

Yeni, XXI əsrin başlanması başqa ölkələrdə olduğu kimi, İngiltərədə də reklama çəkilən xərcləri azaltdı. Bir il ərzində bu rəqəm 300 milyon funt sterlinq oldu. Bu da Amerikadakı 11 sentyabr terror hadisəsi ilə bağlı idi. Qəzet maqnatları reklamdan gələn gəlirin azalması müqabilində işçiləri ixtisara salmağa məcbur oldular. «Triniti Mirror» şirkəti işçilərinin 800 nəfərini ixtisar etdi. Bir il ərzində İngiltərənin reklam şirkətləri 15 faiz işçilərini itirdi.

Ən çox uduzan nüfuzlu qəzet sayılan «Faynenşl tayms» oldu. Reklamdan gələn gəlirin 40 faiz azalması qəzetiñ tirajına təsir etdi. Artıq, 2001-ci ilin axırında qəzetiñ tirajı 500 mindən 455 minə endi. «Deyli Teleqraf» və «Qardian» qəzetləri isə özlərini iqtisadi çətinliklərdən qoruya bildi. Hər iki qəzet maliyyə əlavələrinin çapı hesabına «Faynenşl tayms»ın oxucularını cəlb edə bilidilər [36, 31].

İngiltərədə Mətbuat Şurası 1953-cü ildə yaradılmışdır. İlk dövrlərdə ona bir o qədər də etimad göstər-

mirdilər. Yalnız 1991-ci ildə mətbuatla əlaqədar şikayətlərə baxmaq üçün yeni komissiya yaradılandan sonra Şuranın nüfuzu artdı. Komissiyanın əsas məqsədi cəmiyyəti müdafiyyə etməkdir. Komissiya 9 nəfər mətbuat, 6 nəfər isə ictimaiyyət nümayəndələrindən ibarətdir.

Ən mühüm qəzet və jurnallar: «Qardian» («Keşikçi» - 1821), «Deyli meyl» («Gündəlik poçt»-1896), «Deyli teleqraf» («Gündəlik teleqraf»-1855), «Deyli ekspress» («Gündəlik ekspress»-1900), «Deyli mirror» («Gündəlik güzgü»-1903), «Morninq star» («Dan ulduzu»-1930), «Observer» («Müşahidəçi»-1791), «Sandi tayms» («Bazar günü»-1822), «Tayms» («Zaman»-1785), «Faynenşl tayms» («Maliyyə zəmanəsi»-1888).

Ən iri qəzet-nəşriyyat inhisarları. «Assoşiyeted nyuspeyperz qrupu» lord Rotermirin qrupudur. Qəzet-nəşriyyat konsernidir. Bir sıra qəzetlər nəşr edir. **«Nyus İntənəşnl»** ən iri qəzet trestlərindən biridir. ABŞ vətəndaşlığını qəbul edən avstraliyalı qəzet maqnati Rupert Merdoka məxsusdur. **«Tomson ricil nyuspeyperz»** İngiltərənin qəzet-jurnal şirkətidir, kanadalı qəzet maqnati Tomson qrupuna daxildir. **«Yunayted nyuspeyperz»** qəzet nəşriyyat konsernidir. Maliyyəçi Devid Stivensə məxsusdur.

Radio və televiziya. İngiltərədə ilk radio verilişi 1922-ci ildən başlayır. Lakin Bi-Bi-Si radiosu üzərində ayrıca dayanmaq lazımdır. Bütün dünyada tanınan Bi-Bi-Si 1927-ci ildən fəaliyyətdədir. Onun 30-cu illərdəki

fəaliyyəti birdən-birə genişləndi, nüfuzu durmadan artı. 1932-ci ildə dinləyicilərin sayı 5 milyon idi, artıq 1938-ci ildə Böyük Britaniya əhalisinin 98 faizi ona qulaq asındı.

Səkkiz il Bi-Bi-Si –nin baş direktoru olmuş Carlz Karrey rəhbərlik etdiyi radio haqqında bunları demişdir: «Dünyada bizim təşkilat kimi təşkilat yoxdur. Biz müstəqillik və humanist demokratiyaya əməl edirik. Başlıca meyarımız düzülükdür» [6, 25].

Uzun illər bütün programları ingilis dilində gedirdi. Sonralar bir çox ölkələrə onların öz dillərində verilişlər verildi. 1938-ci ildə Bi-Bi-Si ərəb və Latin Amerikası ölkələrinə veriliş yayımına başladı. 1940-ci ildə Bi-Bi-Si Avropanın on beş ölkəsinə həftədə 165 saat veriliş verirdi.

Tam müstəqil olan Bi-Bi-Si –nin fəaliyyəti üçün hökumət məsuliyyət daşıyır. Britaniya Radio Verilişləri Korporasiyasının başçısı Müdirlər Şurasının sədridir və baş nazirin tövsiyəsi əsasında kral fərmanı ilə təyin edilir. Bu şuraya ölkənin tanınmış şəxsləri daxildir.

Azərbaycan dinləyiciləri Bi-Bi-Si –nin səsini öz doğma dilində 1994-cü il noyabrın 30-dan eşitməyə başladı. Radionun azərbaycanca verilişləri operativliyi və yüksək peşəkarlığı ilə seçilir. Telejurnalist Qulu Məhərrəmovun fikrincə «müəyyən dil, tələffüz və informasiya qüsurlarına baxmayaraq, Londondan Azərbaycan dilində səslənən verilişlərini, sözün əsl mənasında, Bi-Bi-Si-nin «radiojurnalistika məktəbi» adlandırmıq olar»

[11, 173].

Bi-Bi-Si-də gedən müsahibələr və reportajların xüsusi yeri var. Müxtəlif sənət adamlarından, siyasetçilərdən alınan müsahibələr həmişə aktuallığı ilə seçilir.

Bi-Bi-Si özü bir neçə radio stansiyalar yaradıb. Onlardan «Redio-1», «Redio-2», «Redio-3» və «Redio-4»-ü göstərmək olar. Bu radiolar yaş baxımından iki nəslə hesablanıb. Birincisi, yeniyetmələrin pop musiqi zövqünə uyğun əsərlər verir, o birləri isə yaşılı nəslin bağlı qaldığı pop üslubunu efirdə saxlayırdı. Hazırda Bi-Bi-Si dünya ilə 40 dildə, həftədə 740 saat danışır [3, 46].

Birləşmiş Krallığın **teleyayım** tarixi Bi-Bi-Si televiziyanın tarixi ilə bir vaxtda başlayır. Bu tarix 1936-ci il noyabrın 2-dən hesablanır.

1937-ci ildə IV Qeorgin və 1953-cü ildə II Yelizavetanın taxta çıxmasının televiziya ilə yayılmış olması ölkədə televiziyyaya olan maraqlı xeyli artırdı. Bu da Bi-Bi-Si qarşısında islahat aparmaq problemini qoyma. 1964-cü ildə Bi-Bi-Si-2 telekanalı yayına başladı və artıq 1966-ci ildə Britaniyada ilk rəngli kanala çevrildi. Ay-Ti-Vi (kommersiya televiziyası) isə 3 ildən sonra rəngli verilişlərə keçdi.

Ölkədə televiziya sürətlə inkişaf edir, kabel televiziyanın yaranması (1970) peyk vasitesi ilə tutulan kanalların sayının artmasına xidmət edir. Kanalların sayı artıqca tamaşaçıların da sayı günü-gündən çoxalır.

Mətbuat aləmində olduğu kimi, 2001-ci ildə televi-

ziyada da reklam məsəlesi problemdə çevrilmişdi. Reklamın azalması ən çox kommersiya televiziyasına təsir edirdi. Bir ilde dördüncü kanalda reklam 3,9 faiz, beşinci kanalda isə 6,2 faiz azalmışdı. Ay-Ti-Vi-də isə bu rəqəm 10 faizə bərabər idi.

Reklam bazarındaki böhran narahatlılıq doğurmaya bilməzdi. «Qranada»nın sədri Carlz Allen baş nazir Toni Bleyrə bu narahatlıq barədə xəbərdarlıq etdi. O, deyirdi ki, belə getsə Britaniya telesirkətləri xarici maqnatların əlinə keçəcək.

Bi-Bi-Si-nin xəbərləri əsasən doğru və düzgün informasiyaya söykənir. Elə buna görə də dünyanın hər yerində dini ləyicilərin sayı durmadan artır.

Agentliklər. Röyter – Əsası 1851-ci ildə qoyulmuşdur. Paul Yulius Röyterin adını daşıyır. Londonda yerləşir. Agentlik Böyük Britaniyada və dünyanın 200-ə yaxın ölkəsində 10 mindən çox qəzet, informasiya agentliklərini, televiziya və radio stansiyalarını, səfirlilikləri xarici informasiya ilə təmin edir.

Press-Assoşeyşn – PA. Əsası 1868-ci ildə qoyulmuşdur. Londonda yerləşir. Daxili informasiya toplamaq və yaymaqla ixtisaslaşdır.

Eksçeync Teleqraf – Ekstel. Əsası 1872-ci ildə qoyulmuşdur. Londonda yerləşir. Əsasən iqtisadi, maliyyə və statistika xarakterli xəbərlər yayır.

FRANSA

Avropada yerləşir. **İdarəetmə orqanı** – respublika; **dövlət başçısı** – prezident; **ali qanunverici orqan** – ikiyalatalı parlament (Milli Məclis və Senat); **ali icraçı orqan** – hökumət; **dövlət dili** – fransız; **milli bayram** – Bastiliyanın alınması – iyun (1789); **üzv olduğu təşkilatlar** – BMT (1945), AŞ (1949), AB (1957), NATO (1949); **siyasi partiyalar** – Fransa Sosialist Partiyası – FSP (1971), Respublikanın Müdafiə Birliyi – RMB (1958), Fransa Demokratiyası Uğrunda İttifaq – FDU (1993), «Demokratik Qüvvə» - DQ (1995); **əhalisi** – 59,3 mln; **paytaxtı** – Paris.

TARİXİ ARAYIŞ

- **VI əsrin ortaları** – Fransa Frank dövlətinə daxil idi
- **X əsrдən** – Ülke Fransa adlandı
- **1337-1453** – Yüzillik müharibə
- **1789** – Böyük Fransa inqilabı
- **1799-1815** – Napoleon erası
- **1848** – Burjua inqilabı nəticəsində Fransanın respublika elan olunması
- **1871** – Dünyada ilk proletar diktaturası – Paris Kommunasının yaradılması
- **1914-1918** – Antanta tərəfində I Dünya müharibəsində iştirakı
- **1919** – Milli blokun yaradılması
- **1940, 22 iyun** – Fransanın İkinci Dünya müharibəsində təslim olması
- **1944** – Fransanın işğaldan azad edilməsi
- **1946-1958** – Dördüncü respublika dövrü
- **1946, dekabr** – Yeni konstitusiyanın qüvvəyə minməsi
- **1958, 1 iyul** – Şarl de Qollun hökumət başçısı seçilməsi
- **1969** – Şarl de Qollun istefa verməsi
- **1981** – Prezident və parlament seçimlərində sol qüvvələrin qələbəsi
- **1981** - Sosialist partiyasının lideri Fransua Mitteranın prezident seçilməsi
- **2002** – Prezident və parlament seçimlərində Jak Şirakin qələbəsi

Fransada mətbuatın üç əsrden çox tarixi var. 1631-ci ildə nəşr olunan həftəlik «*Qazett*» az vaxtda oxucuların diqqətini cəlb etdi. Aradan təxminən əsr yarım keçəndən sonra 1777-ci ildə ölkədə ilk gündəlik «*Journal de Pari*» adında qəzet çıxmaya başladı. Büyük Fransız inqilabı (1789-1799) dövründə siyasi və inqilabi-demokratik mətbuat yarandı. İngilab ərefəsində 27 qəzet çıxırdısa, artıq 1790-ci ildə 350 qəzet nəşr olunurdu. 1789-cu il inqilabı «İnsanın və vətəndaşların hüquqları haqqında bəyan-namə» qəbul etdi. On yeddi maddədən ibarət olan bəyannamə təkcə Fransa vətəndaşlarına şamil edilmirdi, bütün bəşəriyyətə aid idi. Bəyannamədə qeyd olunan «insanlar azad və bərabər hüquqlarla doğulur və yaşırlar» şüarı az bir vaxtda bütün dünyaya yayıldı.

İlk dəfə proletariatın müstəqil siyasi qüvvə kimi çıxış etdiyi 1848-ci il burjua inqilabının (fevral-may) hazırlanmasında mətbuat böyük rol oynadı. Fransa ümumiyyətlə inqilablar ölkəsidir. 1871-ci il martın 18-də dünyada birinci proletar inqilabı günü oldu. Parisdə ilk dəfə olaraq burjua hakimiyyəti devrildi. Paris kommunası yeni tipli dövlət idi. Cəmi 72 gün yaşayan Paris kommunası 90-a yaxın mətbuat orqanı nəşr edə bildi. Lakin bunların əksəriyyətinin bir neçə nömrəsi çıxmışdı. Yalnız 7 qəzet axıra kimi fəaliyyət göstərmüşdir. Kom-

munə vaxtı çıxan qəzətlərdən «Kri dyu pepl», «Ami dyu pepl», «Tribun dyu pepl» qəzətlərini göstərmək olar. Adı çəkilən qəzətlər kommunanı müdafiə edirdi.

İnqilab vaxtı kommunarların rəsmi orqanı yox idi. Yalnız «Jurnal offisel» qəzeti əvvəl Milli Qvardiya Mərkəzi Komitəsinin, sonra isə kommunanın rəsmi orqanına çevrilir. Martın 19-dan mayın 24-dək qəzətin 67 nömrəsi çıxıb. Qəzətin az (3500 nüsxə) satılması kommunarıları narahat edirdi. Onlar çalışırdılar ki, qəzeti populyarlaşdırırsınlar. İlk növbədə «Jurnal offisel»in qiymətinə el gəzdirdilər. Belə ki, qəzətin qiymətini 15 santimdən 5 santimə endirdilər. Bu da qəzətin çox satılmasına şərait yaratdı. Yalnız bundan sonra sadə xalq kommunanın dekret və rəsmi sənədləri ilə tanış ola bilədilər. «Jurnal offisel»in müxtəlif vaxtlarda redaktoru Berbere, Lebo, Lonqe və Vezinye olmuşdur.

Fransada kütləvi informasiya vasitələrinə aid ilk qanun 1881-ci ildə qəbul olunmuşdur. Bu qanun fikir azadlığının ilk kodeksi idi. Və onun əsas ruhu sonralar da KİV-lə bağlı verilən bütün qanunularda öz əksini tapmışdır.

1870-1914-cü illər Fransa kapitalist mətbuatının inkişafı ilə yadda qalıb. Bu dövrdə Fransa mətbuatı həm kəmiyyət, həm də keyfiyyətçə yaxşılaşmağa doğru nailiyətlər əldə etdi. Təkcə bu faktı göstərmək kifayətdir ki, 1870-1880-ci illər ərzində dövri nəşrlərin sayı 900-dən 2500-ə qədər artdı.

1904-cü il aprelin 18-də «Humanite» («Bəşəriyyət») qəzeti nəşrə başladı. Qəzetenin yaradıcısı Jan Jores idi (Jores Fransa sosialist hərəkatının tanınmış nümayəndələrindən idi). Qəzet 1911-ci ilə kimi Joresin pulu ilə nəşr edilirdi. Sonralar Sosialist Partiyası qəzeti xərcini öz üzərinə götürür. «Humanite» Fransa Kommunist Partiyası yaranandan (29 dekabr 1920) sonra rəsmi olaraq partianın orqanına çevirilir. «Humanite»nin sadə adamlar arasında nüfuzu çox böyük idi. Redaksiyaya daxil olan onlarca oxucu məktubları da bunu təsdiqləyir. Fəhlələrdən biri redaksiyaya gəndərdiyi məktubunda yazır: «Humanite»yə abunə yazılanda böyük qurban vermiş oluram. Belə ki, bir ilin 6 ayını işsiz qalmışam. Ailəm 5 nəfərdən ibarətdir: mən, arvadım və 3 oğlum. Ayda 14 frank alıram. Günə 50 sant düşür. Bununla mən heç vaxt «Humanite»dən ayrılmamışam. Ona görə ki, o mənim çox xoşuma gelir. Mən bu qəzeti alacağam. Bu mənim kasib büdcəm üçün böyük xərc olsa da xoşdur».

Faşist işgali dövründə «Hümanite» qadağan edilir. Onun ilk gizli nömrəsi 1939-cu il oktyabr ayının 26-da çıxır. 5 il ərzində qəzetenin 317 sayı gizli olaraq nəşr edilib, tirajı da 120-200 min nüsxə olmaqla. Qəzetenin axırıncı gizli sayı 1944-cü il avqustun 18-də çıxıb. 1944-cü il avqustun 21-də Paris faşistlərdən azad olunduqdan bir gün sonra, avqustun 22-də «Humanite» açıq çıxdı. Yeri gəlmışkən, qeyd edək ki, müharibə illərində

faşistlər qəzetiin 12 redaktorunu güllələmişlər. Sonrakı illərdə də qəzet kəskin çıxışlarına görə ya cərimə olunub, ya da məhkəməyə verilib. Beş il ərzində (1955-1960) 231 dəfə məhkəməyə verilən «Humanite» 160 min frank cərimə olunub.

70-ci illər Fransa jurnalistikası tarixində yadda qalan illər hesab olunur. Bu illərdə ilk dəfə əyalət qəzetləri ölkənin ən populyar qəzetləri sırasına daxil olmuşdur. 1976-ci ildə «Uest Frans» («Qərbi Fransa») qəzeti 708 min tirajla birinci yerə çıxmışdır. 1980-ci ildə ölkənin 10 populyar qəzetlərindən 6-sı əyalət qəzeti idi.

Fransa kommunistlərinin orqanı «Humanite» qəzeti özünün 18 noyabr 1987-ci il tarixli sayında o vaxtkı sovet iqtisadiyyatının «ən yaxşı biliçisi» sayılan, milliyətçə erməni Abel Aqanbekyanın çıxışını dərc etməklə iki xalq arasında düşmənciliyi qızışdırıcı. O, Parisdə daşnak elitasi qarşısında demişdir: «Mən istərdim ki, (respublikanın şimal-şərqində yerləşən) Qarabağ Ermənistana birləşdirilsin. Mən iqtisadçı kimi belə hesab edirəm ki, o Azərbaycana nisbətən Ermənistana daha çox bağlıdır. Mən bu istiqamətdə bir təklif irəli sürmüşəm. Ümidvaram ki, yenidənqurma, demokratiya şəraitində həmin problem öz həllini tapacaqdır».

Yenidənqurmadañ, demokratiyadan və aşkarlıqdan dəm vuran A.Aqanbekyan sərhədlərin dəyişilməsinə can atıldı. Onun bu çıxışından sonra Ermənistana Azərbaycan arasında gərginlik artdı, müharibə başladı.

Nəticədə ermənilər havadarlarının köməyi ilə Azərbaycan ərazisinin 20 faizini işğal etdilər. Bir milliyondan artıq azərbaycanlı ata-baba torpaqlarından qovuldu. Onların talelərinə acı qaçqınlıq yazılıdı.

Dağlıq Qarabağ mövzusu «Humanite» ilə yanaşı Parisin «Liberasyon», «Figaro», «Mond» habelə orada çıxan mühacirət yönümlü «Russkaya misl» qəzetində də bir tərəfli işıqlandırılırdı. A.Vzqlyad və A.Levitini – Krashnov adlı müxbirlər «Russkaya misl» qəzetiinin 8 sayında (1988, № 3740-3746) respublikamıza qarşı iftiralar uydurmuş, xalqımızı «zülmkar», «qatil» adlandırmışlar. Bu iftiralara Fransada yaşayan ziyalılarımızdan Temuçin bəy Hacıbəyli (Üzeyir bəyin qardaşı) və Üm-ül Bəni (Bənin – Azərbaycan neft miliyoncuları Şəmsi Əsəddulayevin və Musa Nağıyevin nəvəsi) Dağlıq Qarabağ hadisələrinə biganə qalmamış, həysiz ermənilərin tələblərinə cavab vermişlər. Üm-ül Bəni «Panorama» jurnalında (1988, noyabr) müsahibə vermiş, tarixi saxtalaşdırılanlara qarşı çıxmış, əsl həqiqəti demiş, xalqımızın müdafiəsinə qalxmışdır.

Sadə fransızlar əsl həqiqətdən xəbərsiz idilər. Orada yaşayan ermənilər yalan, uydurma faktlarla fransız xalqının beynini zəhərləmişdilər. Buna baxmayaraq, fransızlar arasında Azərbaycana rəğbəti olanlar da az deyildi. Jurnalist Mari Broksüp Fransanın «Şərq və Qərb» jurnalında (1990, fevral, № 74) «Azərbaycan: üsyandan sonrakı günlər» adlı məqaləsini 20 Yanvar

qırğıınından az sonra yazmışdır. Həmin məqalədə deyilir: «Dağlıq Qarabağ problemi bütün dünyada məşhurdur. Danılmaz tarixi faktdır ki, əhalinin çox hissəsininin erməni olduğuna baxmayaraq, neçə yüzilliklərdən bəri Qarabağ azəri mədəniyyətinin öncül mərkəzlərindən biridir və hər bir azərbaycanlı, istər kişi olsun, istərsə də qadın, beş barmağının sayı kimi bilir ki, bu torpaq (Qarabağ) böyük Azərbaycanın vuran ürəyidir. Amma azərbaycanlıların səsini az qala heç kim eşitmək istəmir, onlar haqlılarındır və ya haqsızlarındır, belə halarda Moskva həmişə ermənilərin tərəfində durur... Düz iki ildir ki, Moskva Azərbaycanın milli oyanışı və müstəqilliyi uğrunda ümid və arzularını məhv etmək üçün Qarabağ faktından ustalıqla istifadə edir və bütün sovet müsəlmanlarında belə bir inam daha da qüvvətlenir ki, SSRİ-nin paytaxtı Azərbaycana qarşı «səlib müharibəsi» aparır...

Bu gün erməni respublikasında azərilərdən heç bir əsər-əlamət qalmayıb. Rəsmi məlumata görə, Ermənistandan qovulanların sayı 165 mindir, həqiqi rəqəm isə 220 minə yaxınlaşır. Amma sovet quruluşu dövründə birinci dəfə deyil ki, azərbaycanlılar belə di-dərgin olurlar: ikinci dünya müharibəsindən sonra 100 min azəri Ermənistandan qovuldu. Sumqayıtdan, Bakıdan çıxıb gedən ermənilərin eksinə olaraq, yeni azəri qaçqınları Azərbaycana boş əllərlə və urvatsız şəkildə gəlib çıxdılar. Gedən ermənilər, hamının gözü önündə,

öz mənzillərini arxayincasına istədikləri qiymətə satdılar...».

2001-ci ilin 11 sentyabr terror aktı Fransa mediasına da mənfi təsir göstərdi. Ölkənin milli mətbuatı həmin ildə iqtisadi çətinliklə üzləşdi. Sekodin institutunun məlumatına görə, 2001-ci ilin altı ayı ərzində qəzetlərə verilən reklamların azalması «Figaro» kimi populyar bir qəzeti çıxılmaz vəziyyətə saldı. Kommunistlərin «Humanité» qəzeti də əziyyət çəkənlərdən oldu. Hər iki qəzetenin əməkdaşları arasında ixtisar aparıldı. «Krua» və «Telerama» qəzetlərinin sıfarişi ilə fransızlar arasında KİV-ə olan münasibəti öyrənmək üçün sorğu keçirildi. Məlum oldu ki, bir il ərzində (dekabr 2000-dekabr 2001) hər iki qəzetenin oxucularının 66 faizi başqa qəzetləri oxumağa üstünlük verib. Başqa bir sorğu əhalinin jurnalistlərə olan münasibətini öyrənib. Respondentlərin 55 faizi jurnalistlərin hakimiyətdən, 54 faizi isə puldan asılı olduğunu qeyd ediblər. Bir məsələni də qeyd etmək yerinə düşər. Qəzet bazarındaki iqtisadi böhran vaxtı redaksiya əməkdaşları çalışırkı ki, yeni forma və metodlardan, texnikanın yeniliklərindən istifadə etməklə qəzetləri düşdükləri ağır vəziyyətdən çıxarsınlar. Məsələn, «Mond» qəzeti 1995-ci il 9 yanvar sayında bu yenileşmə açıq-aşkar hiss olundu. Qəzet əvvəlki illərdən seçilirdi. Oxucuları ələ almaq üçün «Mond» analitik informasiyalara geniş yer verdi və onları 7 bölməyə ayırdı («Beynəlxalq», «Fransa», «Cəmiyyət», «Müəssisə»).

sə», «Bu gün», «Üfüqlər», «Mədəniyyət»). Rəhbərlik həm də qəzətin Parisdə satışını da bir saat qabağa çəkdi. Bütün bunlar «Mond» oxucularının diqqətini cəlb etdi.

Hazırda Fransada 15 mindən çox dövri mətbuat fəaliyyət göstərir.

Ən mühüm qəzet və jurnallar. «Jurnal düdimans» («Bazar günü qəzeti» - 1945-ci ildən çıxır), «Liberasyon» («Azadlıq» - 1973), «Mond» («Dünya» - 1944), «Fiqaro» («Fiqaro» - 1826), «Eko» («Əksəda» - 1908), «Humanite» («Bəşəriyyət» - 1904), «Ekspress» («Ekspress» - 1953), «Pari Matç» («Paris matçı» - 1949).

Ən iri qəzet-nəşriyyat inhisarları. Ersanın qrupu ən iri qəzet-nəşriyyat qrupudur. Əsası 1950-ci ildə Rober Ersan tərəfindən qoyulub. Bir çox qəzetlər Ersana məxsusdur. Məsələn, tekçə Parisdə çıxan «Fiqaro», «Frans-suar», «Parizeyn libere» qəzetlərini göstərmək kifayətdir. Ersan həmçinin 6 nəşriyyat şirkətinin sahibidir. Həmin şirkətlər paytaxtda və əyalətlərdə xeyli qəzet və jurnal buraxır.

Radio və televiziya: Fransa dövləti uzun müddət radio və televiziyanı öz monopoliyasında saxlamışdır. Bu da yalnız kommersiya radio və televiziyanın yaranmasını ləngitmişdir. Lakin buna baxmayaraq radio və televiziya inkişaf edə bilmüşdür. Ölkədə televiziyanın ilk sınaq verilişi 1931-ci ildə oldu. 1933-cü ildə

isə studiya yarandı. 1935-ci ildə Fransanın simvolu olan Eyfel qülləsində quraşdırılan antena müntəzəm verilişlərin yayımına şərait yaratdı. Radioyayım maliyyə şirkəti (SOFIRAD) 1942-ci ildə yaradılmışdır. Bu şirkət «Monte-Carlo» və «Sud-Radio» radiostansiyalarına nəzarət edir. Radioyayım maliyyə şirkəti həmçinin Avropa-1 radiostansiyasının kapitalının üçdə birinə malik olmaqla onun işinə nəzarət edir. Özəl radiolara reklam yerləşdirməyə yalnız 1984-cü ildən icazə verilir.

Fransada **televiziyanın** ilk sınaq verilişi 14 aprel 1931-ci ildə baş tutdu. 1935-ci ilin aprelində isə Eyfel qülləsində qurulmuş antena vasitəsilə daimi verilişlərə başladı, elə həmin tarix də TV-nin yarandığı gün hesab olunur.

İkinci dünya müharibəsi illərində Fransa televiziya verilişlərini dayandırmalı olur. Fransada radio və televiziya yayımıları sahəsində əsas qanunlar müharibədən sonrakı illərə təsadüf edir. Əvvəller yaradılmış Milli radio yayım xidməti yenidən qurularaq Fransa radio və televiziya yayımına (RTF) çevrilmişdir. 1964-cü ildə isə onun statusu dəyişdirilərək Fransa Radio və Televiziya Yayımlar İdarəsinə (ORTF) çevrildi. ORTF-in təmsilçiləri siyasi və ictimai xadimlərdən ibarətdir. 1968-ci ildə ORTF-ə icazə verildi ki, bündəsinin 25 faizini reklamın hesabına ödəsin. Əvvəl onun nizamnaməsində belə bir razılıq yox idi.

Fransada II program 1964-cü ildə, III program

1972-ci ildə, IV program isə 1972-ci ildə fəaliyyətə başlayıb. Rəngli televiziya isə 1967-ci ildə efire çıxıb. Vaxtı-lə Fransada dövlətə məxsus 5 kanal mövcud idi. İndi dövlət kanallarının sayı 2-dir: «Anten-2» və «Fransa-3». Fransanın TF-1 dövlət televiziya şirkəti 30 sentyabr 1986-ci il tarixli qanunla özəlləşdirilmişdi. Ölkə əhalisinin 43,1 faizi TF-1 kanalına, 32,3 faizi «Anten-2», 10,6 faizi isə «Fransa-3» kanallarına baxır.

Hazırda Fransada radio və televiziya proqramlarının istehsalı üzrə 5 milli şirkət fəaliyyət göstərir:

1. radio proqramlarının yaradılması və yayıllanması ilə məşğul olan milli şirkət («Radio-France»);
2. teleproqramların istehsalı ilə məşğul olan milli şirkət (Antenner);
3. teleproqramların istehsalı ilə məşğul olan digər milli şirkət (FR-3);
4. dəniziarxası departamentlər və ərazilər üçün nəzərdə tutulan televiziya və radio proqramlarının istehsalı ilə məşğul olan milli şirkət (RFO);
5. xaricdə yaşayan vətəndaşlar üçün nəzərdə tutulan proqramların istehsalı ilə məşğul olan milli şirkət (RF-1).

Göstərilən şirkətlərin bütün kapitalı dövlətə məxsusdur. Şirkətlərin prezidentləri audiovizual informasiya vasitələri Ali Şurası tərəfindən təyin olunurlar.

Fransada kabel və peyk televiziyaları da inkişaf edib. 1988 və 1990-ci illərdə buraxılmış TDF1 və TDF2 birbaşa teleyayım peykləri televiziya verilişlərinin fərdi parabolik antena və dekoderler vasitəsi ilə bir başa qəbul olunmasını təmin edir. Fransada audiovizual informasiya vasitələrinin fəaliyyətinə xüsusi nəzarət edilir. Bu bizim başa düşdürümüz senzura deyil. Sadəcə olaraq qanunların pozulmasına görə ciddi cəzalar tətbiq edilir. Qanunu pozanlar 6 mindən 500 min franka qədər cərimə olunurlar.

Agentlik. «**Frans Press**» Agentliyi – AFP dünyanın ən iri informasiya agentliklərindən biridir. Əsası 1835-ci ildə Havas tərəfindən qoyulmuş və onun şərəfinə Havas agentliyi adlanmışdır. 1944-cü ildən «**Frans-Press**» agentliyi adlanır. Kommersiya tipli müəssisədir. Gün ərzində 600 minə yaxın sözdən ibarət 7 dildə – fransız, ingilis, ispan, alman, portuqal, ərəb və rus dil-lərində informasiya verir.

«**Frans-Press**» agentliyinin dünyanın 5 qitəsində işləyən 2000 əməkdaşı, o cümlədən 1200 nəfər jurnalist, 2000 nəfər fotoqraf və ştatdankənar müxbiri vardır [59, 16].

Əsərlər

HİNDİSTAN

Asiyada yerləşir. **İdarəetmə forması** – federativ dövlət quruluşu ilə respublika; **dövlət başçısı** – prezident; **ali qanunverici orqan** – ikiyalatalı parlament; **ali icraçı orqan** – Nazirlər soveti; **dövlət dilləri** – hindi, daha 18 dil rəsmi sayılır; **milli bayram** – Respublika günü – 26 yanvar (1930); **üzv olduğu təşkilat** – BMT (1945); **siyasi partiyalar** – Hindistan Milli Konqresi – HMK (1885), Hindistan Milli Konqresi (i) – HMK (i) (1978), Bharata Çanata Parti – BCP (1980), Çanata Dal (Xalq partiyası) – ÇD (1988), Birleşmiş Cəbhə – BC (1997), Hindistan Kommunist Partiyası – HKP (1925) və s.; **əhalisi** – 1,02 mld; **paytaxtı** – Dehli.

TARİXİ ARAYIŞ

- **E.ə. I minilliyyin II yarısı** – Hindistanın ərazisində ilk böyük dövlətin meydana gəlməsi
- **E.ə. IV əsrin ortaları** – İlk quldar dövləti olan Məradhanın yaranması
- **XV əsrin sonları** – Hindistan ərazisinə ilk Avropa müstəmləkəçilərinin gəlməsi
- **XIX əsrin 50-ci illerinin sonu** – Xalq üsyani
- **1859** – Hindistanın Büyük Britaniya hakimiyyəti altına keçməsi
- **XIX əsrin sonu** – Milli azadlıq hərəkatının yaranması
- **1885** – Hindistan Milli Kongresinin (HMK) yaranması
- **1918-1921** – Hindistan milli azadlıq hərəkatı
- **1920** – Hindistan Kommunist Partiyasının yaranması
- **1946** – C.Hehru başda olmaqla müvəqqəti hökumətin yaradılması
- **1947,15 avqust** – Müstəqil Hindistan dövlətinin yaradılması, ölkənin iki müstəqil dövlətə (Hindistana və Pakistanə) bölünməsi
- **1948** – Hindistan və Pakistan arasında birinci müharibə
- **1950** - Hindistanın Respublika elan edilməsi
- **1965** – Hindistan və Pakistan arasında ikinci müharibə
- **1966** – Daşkənd bəyannaməsinin imzalanması
- **1980-1984** – İndira Qandinin hakimiyyət illəri
- **1984** – R.Qandinin baş nazir seçilməsi

Hindistan XIX-XX əsrin I yarısına kimi Böyük Britaniyanın müstəmləkəsi olub. Ele bu da Hindistanda ilk qəzetlərin ingilis dilində çıxmasına şərait yaratdı. İlk qəzet isə 1780-ci il yanvarın 29-da çıxan «Benqal qazetta»dır. Sonralar «Bombey herald» (1790), «Bombey kuryer» (1790) qəzetləri də nəşrə başladı. Hər üç qəzet ingilis dilində çıxırdı. İngilislər adlı çəkilən qəzetlər vasitəsilə öz təbliğatını aparırdı. Hind dillərindən olan Bengal dilində ilk qəzet «Samaçar Durban» 1818-ci ildə, qudjerat dilində isə «Bombey samaçar» 1822-ci ildə çıxbı.

XIX əsrin ikinci yarısından başlayaraq Hindistanda mətbuat inkişaf etməyə başladı. Ölkənin bir sıra böyük şəhərlərində qəzet və jurnallar yaranır.

XIX əsrin sonlarında milli azadlıq hərəkatı geniş vüsət aldı. Milli burjuaziyanın əsrin sonlarına yaxın yaranmış siyasi təşkilatları 1885-ci ildə Hindistan Milli Konqresində (HMK) birləşdilər. Bu da Hindistanda ingilis hökmranlığına qarşı kütləvi azadlıq mübarizəsinin güclənməsini təkan verdi.

Fəhlələri bu mübarizəyə hazırlamaq üçün fəhlə mətbuatına böyük ehtiyac vardır. Bu ehtiyacı Bombey fəhləsi Lokxandey öz öhdəsinə götürdü. O, 1891-ci ildə «Dina bandxi» («Dost») adlı ilk fəhlə qəzetini buraxdı. Onun redaktorluğu ilə çıxan qəzet 5 il fəaliyyət göstər-

Dünya jurnalistika tarixi

dikdən sonra 1896-ci ildə bağlanmışdır. 1905-1908-ci illərdə milli azadlıq hərəkatı yeni vüsət aldı. İngilislər vəziyyətin çətinliyini dərk edərək 1906-ci ildə Müsəlman Cəmiyyəti yaratdılar. Məqsəd milli azadlıq hərəkatını dini-icma əlamətlərinə görə parçalamaq idi. 1918-ci ildə Hindistanda müstəmləkəçilik əleyhinə mübarizə yüksəliş mərhələsinə qədəm qoydu. 1918 -1922-ci illərdə fəhlə sinfi də fəallaşdı. Milli Konqresin fəal üzvü Maxatma Qandi yaranmış şəraitdən istifadə edərək 1919-cu ildə həftəlik «Yanq India», az sonra isə «Xəridjan» adlı qəzetlər nəşr etdi. Bu qəzetlərlə yanaşı, digər qəzetlər də – «Neşnel herald» və «Fri press djournal» da işıq üzü görür.

Qeyd edək ki, Amerika kommunistləri Hindistan kommunistləri ilə əlaqə saxlayır, onlara «Tayms», «Nyu-York herald» adlı qəzetlərlə yanaşı marksist ədəbiyyat da göndərildilər.

Hindistanda gündəlik mətbuat yaratmaq günü ən vacib məsələsi idi. Gənc kommunist, Hindistanda ilk marksist qrupun təşkilatçısı Şripat Amrit Danqe mətbuatın gücünü yaxşı dərk edtiyindən bu işi öz öhdəsinə götürür. O, 5 avqust 1922-ci ildə «Sosalist» adlı həftəlik jurnal nəşr edir. Jurnal ingilis dilində çıxır. 8 səhifəlik bu jurnal Hindistanda ilk kommunist jurnalı idi. Jurnalın müəyyən programı olmasa da, sosializmi təbliğ edirdi. Hətta jurnal «Kommunist partiyasının manifesti»ni çap etmişdi.

1922-ci il sentyabrın 9-dan «Sosialist»in əvvəlki səhifələrinin sayı qalmaqla, formatı böyüür. Fəhlə hərəkatına öz səhifələrində geniş yer verdiyindən, nüfuzu getdikcə artırdı. Redaksiyaya daxil olan məktublarda oxucular onları maraqlandıran suallara cavab axtarırıdlar. Məsələn, «Böyük dahişərin tarixdə rolü nədən ibarətdir?», «Fəhlə sinfinin mənafeyini nə təyin edir?» və s.

Qadın azadlığı məsələsinə də diqqət yetirən jurnal cəmi 6 ay yaşadı və axırıncı 26-cı nomrəsi 27 yanvar 1923-cü ildə çıxmışdır. Bu da onunla əlaqədar idi ki, redaksiya həmin adda aylıq jurnal buraxmayı nəzərdə tuturdu. Aylıq «Soşialist»in ilk sayı 1923-cü ilin fevral ayında işıq üzü gördü. Bu jurnalın Hindistan kommunist mətbuatı tarixində öz yeri, öz mövqeyi olub.

Kəlküttədə benqal dilində çıxan həftəlik «Canavani» («Xalqın səsi» - 1923) jurnalı bir il fəaliyyət göstərməsinə baxmayaraq, Hindistan mətbuatı tarixində az rol oynamayıb. Jurnalın redaktoru Müzəffər Əhməd idi. Hindistanın şimal qərbində isə urdu dilində Qulam Hüseynin redaktorluğu ilə «İnqilab» adlı başqa bir jurnal çıxırdı.

1929-1933-cü illərdə kapitalizm dünyasını bürümuş iqtisadi tənəzzül Hindistandan da yan keçmədi. İngilislər bütün çətinlikləri xalqın üzərinə qoydu. Fəhlələrin vəziyəti ketdikcə ağırlaşdı. 1929-cu ildə Mirut şəhərində fəhlə və kəndli hərəkatının 32 nəfər xadimi üzərində məhkəmə prosesi təşkil olundu. Onları ingilis

hökmənliğini zorakılıqla devirməkdə təqsirləndirirdilər. «Krantı»nin redaktoru Danqe, «Çanavani»nın redaktoru Müzəffər Əhməd, «Spark»ın redaktoru Desay həbs edilir. Bu hökmə cavab olaraq ölkəni etiraz hərəkatı bürüyür.

1928-ci ildə lord Saymonun başçılığı ilə yeni konstitusiya layihəsi hazırlandı. Qeyd edək ki, layihəni hazırlanıyan komissiyanın tərkibində bir nəfər də olsa hindli yox idi. Ölkə konstitusiyasının müstəmləkəçilər tərefindən hazırlanması böyük etiraza səbəb oldu. Bu da ölkədə milli azadlıq hərəkatının yeni dalğasının başlanmasına gətirib çıxardı. Milli Konqresin çağırışı ilə «Saymon, Hindistandan rədd ol!» şuarı altında mitinq və nümayişlər keçirildi. Hindistanda fəaliyyət göstərən bütün siyasi təşkilatlar Saymon komissiyasını baykot etdilər. 1930-cu ildə HMK-nin qərararı ilə yeni vətəndaş itaətsizliyi kompaniyasının keçirilməsinə başlandı. Nəticədə yanvarın 26-sı «Hindistanın istiqlaliyyət günü» elan olundu.

30-cu illərin ortalarında Hindistanın siyasi həyatında demokratik qüvvələrin birləşməsi üçün yaxşı şərait yaranır. Hindistan Milli Konqres Partiyasında sol qrup yaranır. Onun liderlərindən biri Cəvahirləl Nehru (1889-1964) idi.

İkinci dünya müharibəsinin sonlarında Hindistanda milli-azadlıq hərəkatı genişləndi. Britaniya vəziyyətin çətinliyini nəzərə alaraq Hindistana dominion hüququ

verməyə məcbur oldu. 1947-ci ilin avqustunda Cəvahirləl Nehru başda olmaqla Müvəqqəti hökümət təşkil olundu. Bu hələ Hindistanın tam azad olması deyildi. Həmin ilin avqustunda Hindistan ərazisində iki dövlət – Hindistan və Pakistan dövlətləri yarandı. Kommunistlərin qəzeti olan «Piplz eyc» qəzeti belə bir bölgünün əleyhinə çıxdı. Qəzeti 22 iyun 1947-ci il tarixli sayında ölkənin Hindistana və Pakistana parçalanmasını tənqid edən kəskin məqalə dərc edildi. Bu çıkışdan sonra başqa qəzetlər də analoji məqalələrlə çıkış etdi.

Bu bölgü dini əlamətlərə görə aparılmışdı. Birində hindililər, o birində isə müsəlmanlar çoxluq təşkil edirdi. Kəşmir knyazlığının sahiblik üstə 1948-ci ildə birinci Hindistan – Pakistan müharibəsi baş verdi. BMT işe qarışandan sonra barışq əldə olundu.

1950-ci ildə Hindistan respublika elan olundu. Yalnız bundan sonra «Hehru xəttinin» (bloklara qoşulmamaq, sülh və əməkdaşlığın müdafiəsi, milli iqtisadiyyatın planlı inkişafı) həyata keçirilməsi sayesində ölkədə nisbətən sakit demokratik inkişafı təmin edən şərait yarandı. İndiyədək Hindistanda bir dəfə də olsun dövlət çevrilmişləri, hərbi rejimlərin hakimiyyəti olmamışdır. Elə buna görə də Hindistani «dünyanın ən böyük demokratiyası» adlandırırlar.

Hazırda Hindistan bütün çətinliklərə baxmayaraq, Cənubi Asiyada aparıcı mövqeyini saxlayır. Başqa sahələrdə olduğu kimi, jurnalistika sahəsində də inkişaf

özünü göstərir. 1990-ci illərin əvvəllərində Hindistanda 2280 gündəlik qəzet çıxırdı. Ümumən isə ölkədə nəşr olunan mətbu orqanların sayı 25 mindən çoxdur. Onlardan 4276-cı ingilis, 6429-u hind, 1299-u benqal, 1138-i qucarat, 1363 urdu, 1193-ü tamil və s. dillərdə nəşr olunur. Əksər qəzetlərin tiraji heç də böyük deyil və iqtisadi vəziyyətləri sabitlikdən uzaqdır. Ən böyük burjua qəzeti olan «Indian ekspress»in tirajı 600 min nüsxədir.

Ölkədə nəşr olunan mətbu orqanların çoxu (20589) hind dilində çıxır. İkinci yerdə ingilis dilində (7596), üçüncü yerdə (2943) marathi dilində nəşr olunnlardır.

Çıxan qəzetlərin tirajına gəldikdə isə onların azalması özünü göstərir. 1999-ci ildə çap məhsullarının ümumi tirajı 130.9 milyon idisə, az vaxtda azalaraq 126.9 milyona endi. Bu azalma əsasən aztirajlı nəşrlərin hesabına baş verdi. Onlar böyük qəzet və jurnalların rəqabətinə tab getirə bilmir. Bunun əksinə olaraq aparıcı gündəlik qəzetlərin tirajı artır. Məsələn, ingilis dilində çıxan «Hindu» qəzetinin tirajı bir il ərzində 20 faiz artaraq 937.2 minə çatıb.

İngilis dilində çıxan digər qəzetlərdən «Hindistan tayms» (909,3 min) və «Ananda bazar patrika» (867,7 min) ölkənin həyatında mühüm rol oynayır. Hindistanda elə qəzetlər var ki, ölkənin bir neçə şəhərində çap olunur. Məsələn, ingilis dilində çıxan «Tayms of India»

qəzeti 9 şəhərdə çap olunur. 2002-ci ildə onun tirajı 2 milyon 152 min nüsxəyə çatmışdı. Malayalam dilində çıxan «Malayala manorama» qəzeti tirajına görə (1 miln 273 min) 2-ci yerdə gedir. Bu qəzet də 9 şəhərdə çap olunur. 11 şəhərdə çap olunan «Daynik Djaqran» hind dilində çıxır və tirajı 1 milyondan artıqdır.

Ölkə əhalisinin gündəlik qəzetlərə marağı böyükür. Əhali arasında oxu mədəniyyəti getdikcə yüksəlir. Təkcə onu göstərmək kifayətdir ki, üç il (1999-2002) ərzində mətbu orqanları oxuyanların sayı 20 faiz artıb. Bu artım Hindistan kimi əhalisi çox olan ölkə üçün heç də az deyil. Jurnallar haqqında bunu demək olmaz. Üç il ərzində jurnallar oxucularının 22 faizini itirib. Aparılan sorğuya görə hər bir hindli orta hesabla KIV-ə həftə ərzində 13 saat vaxt sərf edir, onun da 78 faizi televiziyanın payına düşür.

Əvvəller qəbul olunmuş (1955) qərara görə xarici ölkə vətəndaşları Hindistan mediasına investisiya qoya bilməzdi. 2002-ci ildə bu qərar ləğv edilir. Bundan sonra Hindistanın kütləvi informasiya vasitələrinə investisiya axını başlanır.

Hindistan müasir texnologiyaların inkişafına da diqqət yetirir. Bu inkişaf kütləvi informasiya vasitələrinə də müsbət təsir göstərir. İnternetdən istifadə durmadan artır. Bir ildə (2002) bu artım 16 faiz təşkil edib. Ali məktəblərdə, xüsusilə də jurnalist təhsili alan tələbələrə onlayn jurnalistikasının əsasları öyrədilir. Hindistan

Jurnalistika İnstitutunun tədris programı öz ciddiliyi ilə seçilir.

Hazırda Hindistanda 20 mindən çox dövrü mətbuat nəşr olunur. Ümumi tirajı 50 milyonu keçən bu mətbu orqanların 1200-ü gündəlik qəzetlərdir. Qəzet və jurnallar 87 dildə nəşr olunur. Çoxu da hind dilində çıxanlardır.

Ən mühüm qəzet və jurnallar. «Ananda bazar patrika» (1922) bənqal dilində gündəlik qəzet, «Bombey samaçar» («Bombey xəbərləri» - 1822) quçarat dilində gündəlik qəzet, «Indian ekspress» («Hindistan ekspresi») – ingilis dilində gündəlik qəzet, «Nav Bharat tayms» («Yeni Hindistan vaxtı» - 1947) hind dilində gündəlik qəzet, «Tayms of India» («Hindistan vaxtı») ingilis dilində gündəlik qəzet, «Kumdam» («Vətənpərvərlər» - 1941) tamil dilində həftəlik jurnal, «Link» («Həlqə» - 1958), ingilis dilində həftəlik jurnal, «Candamama» (1947) 13 dildə uşaqlar üçün aylıq jurnal və s.

Radio və televiziya. Hindistan böyük ölkə olduğu üçün burada da radio və televiziyanın sayı çoxdur. Radio verilişlərinə 1927, televiziya verilişlərinə isə 1959-cu ildən başlanılmışdır. Ümumhindistan radiosu («Akaşvani» - 1936) və ümumhindistan televiziyası («Durdarşan» - 1976) hökumətə xidmət edir. Bununla yanaşı, kommersiya kanalları da fəaliyyət göstərir.

Agentliklər. Press tras of İndiya – RTİ Hindistanın ən iri informasiya agentliyidir. Bombeydə yerlə-

şir. 1947-ci il avqustun 27-də əsası qoyulub. 1976-ci il fevralın 1-də fəaliyyətini dayandırıb, yeni yaradılmış Samaçar ümummilli agentliyi ilə birləşmişdir. Lakin bu birləşmə çox çəkməmiş, 1978-ci il aprelin 14-də yenidən müstəqil fəaliyyətə keçmişdir. Bu da Samaçar agentliyinin bağlanması ilə əlaqədar idi.

Agentlik ölkənin qəzet, radio və televiziyasını, hökumət idarələrini və digər təşkilatları daxili və beynəlxalq informasiya ilə təchiz edir. Bütün informasiyaları ingilis dilində verir. Beynəlxalq informasiyaları özünün xüsusi müxbirləri ilə yanaşı Röyter, AFR və YUPI-dən alır. Xarici ölkələrin informasiya agentləri ilə də informasiya mübadiləsi aparır.

Yunayted nyus of İndiya – YUNİ ölkənin kooperativ informasiya agentliyidir. 1961-ci ildə yaradılan bu agentlik Dehlidə yerləşir.

İSPANIYA

Avropada yerləşir. **İdarəetmə forması** – konstitusiyalı monarxiya; **dövlət başçısı** – kral; **ali qanunverici orqan** – Baş karteslər (parlamant); **ali icraçı orqan** – hökumət; **dövlət dili** – ispan; **milli bayram** – İspan milleti günü – 12 oktyabr; **üzv olduğu təşkilatlar** – BMT (1955), NATO (1982), AB (1986), AŞ (1977); **siyasi partiyalar** – Xalq Partiyası – XP (1976), İspaniya Kommunist Partiyası – İKP (1920), İspaniya Sosialist Fəhlə Partiyası – İSFP (1879), Radikal Sol Partiya – RSP (1905); **əhalisi** 39,9 mln; **paytaxtı** – Madrid.

TARİXİ ARAYIŞ

- **E.ə. I əsrin sonları** – Roma İspaniyani fəth edərək iki əyalətə bölməsi (Yaxın İspaniya və Uzaq İspaniya)
- **IX əsr** – Araqon və Kastiliya krallıqlarının meydana gelməsi
- **1492** – Araqonun və Kastiliyanın vahid dövlətdə birləşməsi
- **1808-1814, 1820-1823, 1834-1843, 1854-1856, 1868-1874** – İspaniya inqilabları
- **1879** – İspaniya Sosialist Fəhlə Partiyasının yaradılması
- **1931** – Monarxiyanın devrilməsi və burjua respublikasının yaradılması
- **1931-1939** – İspaniyada burjua demokratik inqilabı
- **1936** – Xalq cəbhəsinin yaradılması
- **1936** – Qeneral Frankonun başçılığı ilə Mərakeşdə qiyamın başlanması
- **1936, oktyabr** – Frankonun işğal etdiyi ərazilərdə faşist dövlətinin başçısı elan edilmesi
- **1936-1939** – Vətəndaş müharibəsi
- **1939, 1 aprel** – Respublikanın süqutu və İspaniyanın bütün ərazisində faşist diktaturasının qurulması
- **1947** – İspanyanın krallıq və Frankonun ömürlük dövlət başçısı elan edidməsi
- **1953** – İspaniya ilə ABŞ arasında hərbi paktın imzalanması
- **1975** – Frankonun ölümü və I Xuan Karlosun kral elan olunması
- **1981** – Hərbi çevriliş çəhdidi
- **1982** – İspanyanın NATO-ya qəbul olunması

Başqa Avropa ölkələri ilə müqayisədə İspaniyada jurnalistika zəif inkişaf edib. Bunun da əsas səbəbi iqtisadiyyatın ləng inkişafı və əhalinin ekseriyətinin savadsız olmasıdır.

İspaniyada ilk qəzet 1661-ci ildə nəşrə başlayan «Qazeta nuvel de Madrid» qəzeti idir. Cəmi 20 nömrəsi çıxıb. Uzun illər İspaniyada mətbuat sahəsində elə bir dönüş yaranmayıb. 18-ci əsrin ortalarına yaxın İspaniya iqtisadiyyatı bir qədər canlandı. Bu da qəzetlərin az da olsa sayının artmasına səbəb oldu. 1753-cü ildə ilk gündəlik qəzet «Diario de Madrid» işiq üzü gördü. Lakin bu qəzet gündəlik olmasına baxmayaraq, bir sıra çətinliklərlə rastlaşıdı. İnformasiya sənədən korluq cəkən qəzet, öz səhifələrini şer və elanlarla doldururdu, bu da oxucuları narazı salırdı. 18-ci əsrin sonunda Fransada inqilab başlananda İspaniya hakim dairələri irtica cəbhəsinə keçdilər. 1793-cü ildə İspaniya Fransaya qarşı müharibəyə başladı və məglub oldu. Bu məglubiyyət inqilabi partlayışla nəticələndi. Belə gərgin şəraitin olmasına baxmayaraq, bir sıra gündəlik qəzetlər nəşr olundu. Onlardan «Diario de Valensi» (1790), «Diario de Barselona» (1792), «Vanqurdia» (1881) qəzetlərini nümunə kimi qeyd etmək olar.

XIX-cu əsrda İspaniyada beş burjua inqilabı baş verib. Bu inqilablar ölkədə fəhlə sinfini də oyadı. 1879-cu ildə İspaniya Sosialist Fəhlə Partiyası (İSFP) (əsas

müxalifət partiyası kimi indi də fəaliyyət göstərir) yarandı. Fehlələrin siyasi şüurunun yüksəldilməsində, onların təşkilində partiya mühüm rol oynamışdır. Ölkədə fehlə sinfinin vəzifələrini göstərən, zəhmətkeş xalq kütłələrində düşmənə nifret hissi oyadan, 1886-ci ildə Madriddə nəşrə başlayan həftəlik «Sosialista» jurnalı idi. Bu günde kimi nəşr olunan bu jurnal İSFP-in orqanıdır.

«Sosialista» jurnalı ilk nömrəsindən bütün qüvvəni bu ağır vəziyyətdən çıxarmaq uğrunda mübarizəyə səfərbər edir, təşkilatların möhkəmləndirilməsinə çalışır. 1886-ci ildə ölkənin paytaxtında başqa bir jurnal – «Ekonomista» çıxdı. Həftəlik jurnal iqtisadiyyat məsələlərindən bəhs edirdi. Ölkənin başqa şəhərlərində də qəzet və jurnal çıxırdı.

XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində İspaniyada iri sənaye inhisarları meydana gəlməyə başladı. Bu da onu İngiltərə və Fransadan asılı vəziyyətə saldı. Elə bir şərait yarandı ki, İspaniya aqrar ölkə olaraq qaldı. XIX əsrin sonlarında İspanyanın müstəmləkələrində başlanan azadlıq mübarizəsi genişləndi. Nəticədə İspaniya Kubanı, Puerto-Riko və Filippini itirdi.

1918-1923-cü illər İspaniyada sınıf vuruşmalar, çarşılmalar və fehlə hərəkatının gücləndiyi illərdir. İspan tarixçisi Ramos Olveyira «İspaniya tarixi» kitabında yazır: «1918-1923-cü illərdə İspaniya içtimayyəti zorakılıq şəraitində yaşayırırdı. Beş ildə ölkədə 12 hökumət, 3 parlament dəyişilmişdir. Bu vəziyyətin səbəbi İspaniyadakı siyasi icti-

mai həyatın ciddi çarşışmaları idi».

1920-ci ildə yaradılmış İspaniya Kommunist Partiyası hərbi diktatura qurulduğdan (1924) sonra gizli fəaliyyətə keçməyə məcbur olmuşdu. Yalnız monarxiya devrildikdən (1931) sonra açıq fəaliyyətə keçdi. Partiyanın orqanı olan «Mundo obrero» («Fehlə dünyası») qəzeti 1931-ci il noyabrın 14-dən ölkənin paytaxtı Madriddə nəşrə başladı. Qəzet Franko faşist diktatürası dövründə (1939-1976) qeyri-leqal fəaliyyət göstərib.

1936-cı ilin yanварında İspaniya Kommunist Partiyası, Sol Respublikaçılar Partiyası, Zəhmətkeşlərin Ümumi İttifaqı, Sosialist Gənclər İttifaqı, o cümlədən başqa təşkilatlar Xalq Cəbhəsi yaradılması barədə razılığa gəldilər. Fevral ayında isə parlamentə keçirilən seçkilərdə Xalq Cəbhəsi qalib gəldi. Lakin bu çox cəkmədi, Mərakeşdəki ispan qoşunları Fransisko Frankonun müdafiəsinə qalxdı və Xalq Cəbhəsi respublikası əleyhinə qiyama başladılar. Bu qiyam bütün İspaniyani bürüdü. Və nəhayət 1939-cu il aprelin 1-də frankoçular respublikanın bütün ərazisini ələ keçirdilər. Beləliklə, İspaniyada avtoritar faşist diktatürası quruldu.

Faşist diktatürası dövründə qəzetlərin sayı xeyli azaldı. 1939-cu ilin hadisələrindən sonra 250 qəzətdən yalnız 54-ü çıxırdı. Barselonda 22 qəzətdən 20-i bağlandı. Əsas qəzetlərdən sayılan «Diario de Barcelona» və «Vanquardia» öz fəaliyyətlərini davam etdirirdi. Müharibədən əvvəl təkçə paytaxt Madriddə 30-dan çox

qəzet çıxırdı.

1938-ci il aprelin 22-də qiyam zonasında qəbul olunan mətbuat haqqında dekret 1939-cu ildən 1966-ci ilə kimi öz qanunu qüvvəsini saxladı.

Mühəribədən sonra Franko diktaturası dünyadan təcrid olunmuşdu. Terror ölkəni başına götürmişdi. Tətillərin qanundan kənar (1947) edilməsinə baxmayaraq, 1951-ci ildə Barselonda ilk tətillər başladı. 1962-1964-cü illərdə İspaniya tətillərin sayına görə Qərbi Avropada ilk yerlərdən birini tuturdu.

1966-ci il martın 15-də mətbuat haqqında qanun qəbul edildi. Qanunun 2-ci maddəsi müxtəlif fikirlərin yayılmasına açıq qadağa qoyur. Bundan da hökumət öz məqsədləri üçün istifadə edir. Bu həm də senzurının bərpası demək idi.

Başqa ölkələrdən fərqli olaraq İspaniyada qəzet və kitaba həvəs çox azdır. Belə ki, ispanların 40 faizi nə qəzet oxuyur, nə də kitab. Bu da Avropada ən aşağı göstəricidir. Ölkədə hər 1000 nəfərə 105 nüsxə qəzet düşür. Ən çox oxunan qəzetlər oxucuların sayından bəlli olur. «El País» - 1434 min, «El Mundo» - 1005, «ABS» - 853, «Vanquardia»nın - 629 min oxucusu var [45, 48].

Qloballaşma şəraitində İspaniyada əyalət mətbuatının inkişafı əsasən «Korreo» qrupunun tətbiq etdiyi yeni texnologiya şəraitində mümkün olmuşdur.

Ən mühüm qəzet və jurnallar. «Alkasar» («Qala» - 1936), «Vanquardia» («Avanqard» - 1881), «Mundo»

(«Dünya» - 1989), «Pais» («Ölkə» - 1976), «Pueblo» («Xalq» - 1940), «Mundo Deportivo» («İldman aləmi» - 1906), «Ekonomista» («İqtisadçı» - 1886), «Sosialista» («Sosialist» - 1886), «Kambio - 16» (1972) və s.

Radio və televiziya. İspaniyada radio 1919-cu ildən fəaliyyət göstərir. 70-ci ilin əvvəllerində 189 radiostansiya vardı. Ölkənin əsas radiostansiyası «Radio nasional Espaniya»dır. Daxildə və xaricdə baş verən hadisələr haqqında məlumat vermək ixtiyarı yalnız ona verilmişdir. Bu radio üç əsas programma malikdir. Bundan başqa xüsusi proqramları da var. Digər mühüm dövlət radiostansiyası «Radio Peninsula»dır. Bu ən çox reklama yer ayırır. «Sep», «Kone», «Rem», «Kap» kimi radiostansiyalar ayrı-ayrı cəmiyyətlərə məxsusdur. Mətbuatdan fərqli olaraq radioya qulaq asanların sayı getdikcə artır. 2001-ci ildə radio dinləyicilərinin sayı 20 milyonu ötür. Halbuki 1970-ci ildə əhalinin 33 faizi radioya heç qulaq asmırıldı, 21 faiz isə gündə bir neçə dəfə radioya qulaq asırdı.

İspaniyada radioya nisbətən televiziyyaya maraqlı daha çoxdur. İlk televiziya verilişi 1956-ci ildən başlayıb. 1970-ci ildə əhalinin hər min nəfərinə 70 televizor düşürdü. İspanların ən sevimli kütləvi informasiya vəstəsi televiziyadır. Onun tamaşaçılarının sayı gündən artır.

Hazırda İspaniyalı orta hesabla gün ərzində 210 dəqiqə televizor ekranı qarşısında olur. Müasir İspaniya

televiziyası iki dövlət, üç özəl kanaldan ibarətdir. Bundan başqa 11 bölgə kanalı da fəaliyyət göstərir. Tamaşaçı auditoriyasının kanallar üzrə bölgüsü belədir: TVF-23,8%, Tele-5-21%, Antena-3-21,1%, bölgə kanalları-16,6%, Kanal plus-1,9%. Ölkədə futbol oyununun yayımı ən çox tamaşaçı cəlb edir. Məsələn, futbol aləmində məşhur olan «Real» komandasının oyununa televiziya ilə əhalinin 35-40% baxır.

Reklam məsələsi İspaniyada da problem olaraq qalır. Tamaşaçılara göstərilən reklamlar həddən artıq çoxdur. Təkcə 2000-ci ildə bütün telekanallar 1.476.273 reklam rolikı göstərib. PTVE 2001-ci ilin bütün xərclərini reklam hesabına ödəyib. Internetdən istifadə hələ də yüksək səviyyədə deyil. Fərdi kompyüterlərin internetə qoşulmasına İspaniya hələ də geridə qalır.

Agentlik. EFE İspanyanın aparıcı informasiya agentliyidir. 1939-cu ildə yaranıb. Ölkənin kütləvi informasiya vasitələrini, dövlət və özəl idarələri, siyasi partiyaları, səfirlilikləri daxili və beynəlxalq informasiya ilə təmin edir. Bundan başqa Latin Amerikası ölkələrinə informasiya verir. Agentlik həmçinin ispandilli ölkələrə aktual mövzulara həsr olunmuş süjetlər yazılmış video-kasetlər göndərir. Dünyanın 30-a yaxın informasiya agentliyi ilə informasiya mübadiləsi aparır. Informasiyaların həcmi 200 milyon sözdən çoxdur.

İTALİYA

Avropada yerləşir. İdarəetmə forması – respublika; dövlət başçısı – prezident; ali qanunverici orqan – ikipalatalı parlament (Respublika senati, Deputatlar palatası); ali icraçı orqan – hökumət; dövlət dili – italyan; milli bayram – Respublika elan olunması günü – 2 iyun (1946); üzv olduğu təşkilatlar – BMT (1955), AŞ (1949), AB (1957), NATO (1949); siyasi partiyalar – Sol Qüvvələrin Demokrat Partiyası – SQDP (1991), İtaliya Xalq Partiyası, «İrəli İtaliya» (1993), Şimal İttifaqı – Federativ İtaliya (1982); əhalisi – 57,5 mln.; paytaxtı – Roma.

TARİXİ ARAYIŞ

- **395** – Roma imperiyasının 2 hissəyə (Qərbi və Şərqi) parçalanması
- **1805-1806** – İtaliya respublikalarının krallıqlara (İtaliya krallığı, Neapol krallığı) çevrilməsi
- **1848-1849** – Avstraliyalılara qarşı İtaliya inqilabı
- **1849, 9 fevral** – Roma respublikası elan olunması
- **1859-1870** – İtaliya inqilabı, C.Qaribaldinin Cənubi İtaliyanın İspaniya Burbonlarının hakimiyyətindən xilas etməsi
- **1860** – Azad edilmiş bütün İtaliya ərazilərinin Sardiniya krallığına birləşdirilməsi
- **1861** – Sardiniya krallığının vahid İtaliya krallığına çevirilməsi
- **1870** – Romanın İtaliyanın tərkibinə daxil edilməsi ilə ölkənin birləşdirilməsinin başa çatması
- **1872** – İtaliya Sosialist Partiyasının yaradılması
- **1922** – İtaliyada faşistlərin hakimiyyətə gəlməsi
- **1922-1943** – V.Mussolininin faşist diktatürü
- **1936, 9 may** – İtaliyanın imperiya elan olunması
- **1940** – İtaliyanın Almaniya tərəfindən müharibəyə qoşulması
- **1946** – Monarxiyanın ləğvi, İtaliyanın respublika elan edilməsi
- **1947** – Konstitusiyanın qəbul edilməsi
- **1992** – «Təmiz əllər» adlı kompaniyanın (korupsioner məmurların məhkəməsi) həyata keçirilməsi
- **1998** – Sol qüvvələrin hakimiyyətə gəlməsi

Italiya jurnalistikasının tarixi çox qədimdir. Ölkədə ilk çap qəzetiinin yaranması XVII əsrin əvvələrinə təsadüf edir. 1616-ci ildə nəşr olunan «Roma akademiyasının aktları» adlı qəzeti misal göstərmək olar. Bu dövrdə fəaliyyət göstərən qəzet və jurnallar əsasən xarici xəberlərə geniş yer verirdi. Universal, yəni hər şeydən, hər yerdən informasiya verən qəzet və jurnallar XVIII əsrin axırlarında çıxmağa başlayıb. «Koffe» belə jurnallardan biri idi.

XVIII əsrin sonlarında ölkənin birləşdirilməsi uğrunda hərəkat genişlənirdi. İtaliya yalnız 1870-ci ildə bir dövlət kimi formalaşıb. Buna qədər 9 dövlətə parçalanmışdı və 1946-ci ilə kimi monarxiya idi. Həmin ildə keçirilmiş rəy sorğusuna əsasən ölkə respublika elan olundu.

İtaliya vahid bir dövlət kimi formalaşdıqdan sonra mətbuat da inkişaf yoluna çıxdı. Bir sıra qəzetlər yarandı. 1876-ci ildə «Korryere della sera» («Axşam xəberləri»), 1878-ci ildə «Messadjero» («Xəberlər») qəzetləri işiq üzü gördü. Onu da qeyd etmək yerinə düşər ki, o vaxtlar Avropada fransız və ingilislərin mətbuat sahəsindəki təcrübəsindən bəhrələnirdilər. Lakin buna baxmayaraq, İtaliya mətbuatı hələ də geridə qalırdı. Ən çox tirajı olan qəzet vur-tut 120 min nüsxəni keçmirdi.

Halbuki Fransa və İngiltərədə qəzetlərin tirajı milyona yaxınlaşırırdı.

Birinci dünya müharibəsi İtaliyanın iqtisadiyyatına çox ağır təsir etdi. Müharibə illərində fəhlələrin vəziyyəti pisləşdi. Müharibə əleyhinə ən çox «Avanti» («İrəli») qəzeti materiallar dərc edirdi. Bu qəzet 1872-ci ildə yaradılmış sosialist partiyasının orqanı idi. Qəzeti 1912-1914-cü illərdə redaktoru Mussolini olmuşdur.

1919-cu il mayın 1-dən nəşrə başlayan «Ordino nuovo» («Yeni qayda») qəzeti İtaliya Kommunist Partiyasının (21 yanvar 1921) orqanına çevirilir. Qəzeti Antonio Gramşı və Palmiro Tolyatti rəhbərlik edirdi. Qəzeti 1919-cu ildə 31, 1920-ci ildə isə 23 nömrəsi çıxıb.

1922-ci ildə İtaliyada faşistlər hakimiyyət başına gəldi. Mussolininin faşist diktaturası ölkədə terror rejimi yaratdı. Onlar ilk növbədə kommunist mətbuatını qadağan etdilər. Çünkü kommunist partiyası və onun nəşr etdiyi mətbu orqanlar faşist quruluşunu devirmek üçün ölkədə təbliğat aparırdı. Belə çətin bir şəraitdə kommunistlər 1924-cü ilin fevral ayına kimi açıq mətbuat orqanı buraxa bilmirlər. Yalnız 1924-cü il fevralın 12-də «Unita» («Birlik») adlı qəzet nəşr edə bilirlər. İlk vaxtlar qəzeti başlığı altında «Fəhlə və kəndlilərin gündəlik qəzeti» sözləri yazılırdı. 12 avqust 1924-cü ildən həmin söz «kommunist partiyasının orqanı» sözləri ilə əvəz olundu. Hazırda «Unita» KP-nin orqanı kimi çıxır.

1945-ci ilin aprel ayında İtaliyada başlayan üşyan ölkəyə azadlıq gətirdi. İkinci dünya müharibəsindən sonra İtalya inkişaf etmiş sənaye ölkəsinə çevrildi. Sənayenin inkişafı mətbuatın da inkişafına şərait yaradı. Yeni yaranan qəzetlər – «Mondo» («Dünya» - 1949), «Mondo operayo» («Fehlə aləmi» - 1948), «Ođi» («Bu gün» - 1945), «Lavaro Italiano» («İtalya əməyi» - 1949) və sairləri İtaliyanın gerçek perspektivi barədə materiallar dərc edir, ölkə konstitusiyasının qəbul olunmasına çalışırı. Qərbin digər ölkələrindən nümunə götürən İtalya dövləti kütləvi informasiya vəstələrinə maliyyə yardımı edir, bəzi xidmətlərdən güzəştli istifadəyə şərait yaradır. Mətbuata bu qayğı az-çox onun inkişafına təsir etməyə bilməzdi. Artıq 1950-ci ildə İtaliyada 90-dan çox gündəlik qəzet çıxırı. Onların ümumi tirajı 6 milyona yaxın idi. Qəzetlərin çoxu ölkənin şimalında nəşr olunurdu. Böyük qəzetlərin əksəriyyəti Milanda, Romada və Turində çıxır.

1990-ci ilin əvvəllərində qəzetlərin tirajı 10 milyona çatdı. Onu qeyd edək ki, ölkədəki qəzetlərin ayrı-ayrılıqda tirajı hələ də çox deyil. Əksəriyyəti 50 min, təxminən 10-a yaxın qəzet isə 200-250 min nüsxə tirajla çıxır. İtalya qəzetlərinin sayı barədə internetdə yayımlanan məlumatə görə ölkədə 1999-cu ilin dekabr ayı daxil olmaqla 925 mətbuat orqanı fəaliyyət göstərir ki, onlardan da 62-si gündəlik qəzet, 501-i jurnaldır. Bu da 1998-ci illə müqayisədə daha çoxdur. KİV sahəsin-

dəki müsbət dəyişikliklərə baxmayaraq, İtaliya mətbuatı tirajına görə inkişaf etmiş Avropa ölkələrindən geri qalır. Burada hər 1000 nəfərə orta hesabla 102 nüsxə qəzet düşür. Ölkə ərazisində qəzetlərin yayılması da bərabər deyil. Belə ki, şimalda hər 1000 nəfərə 132, mərkəzdə 122, cənubda isə 55 nüsxə qəzet düşür. İndinin özündə də İtaliyada qəzetlərin abunə və satışı məsələsi problem olaraq qalır. Bircə faktı göstərmək kifayətdir ki, əhalinin cəmi 8 faizi qəzetlərə, 21 faizi isə jurnallara abunə yazılır. Ən çox da əhali iqtisadiyyatdan bəhs edən qəzetlərə maraq göstərir. Çətinliyi aradan qaldırmaq üçün 1999-cu ildə qanun qəbul edildi. Həmin qanuna görə, mətbuatın satışı ilə məşğul olan məntəqələrin sayı artırıldı. Bunun özü də gözlənilən nəticəni vermədi. Bütün bunlara baxmayaraq, İtaliya KİV-in inkişafı üçün müxtəlif yollar axtarır.

Ən mühüm qəzet və jurnallar. «Korryere della sera» («Axşam xəbərləri» - 1876), «Messadjero» («Xəbərlər» -1878), «Republika» («Respublika» - 1976), «Stamra» («Mətbuat» - 1868), «Unita» («Birlik» - 1924), «Oci» («Bu gün» - 1945), «Mondo operayo» («Fəhlə aləmi» - 1948), «Epoka» («Epoxa» - 1950) və s.

Radio və televiziya. Müntəzəm radio verilişi 1924-cü ildən yayılmışınmağa başlayıb. Əhalinin 66 faizi (34 milyon) radioya qulaq asır. İtaliyada dövlət radio yayımının adı «RAI»dır. Bu yayımıma «Radio Italiano» da deyilirdi. Televiziya fəaliyyətə başlayandan sonra adı dəyişilib «Radiotelevizyonə

«Italyano» oldu. Ölkədə dövlət radioları ilə yanaşı 12 kommerziya radiosu da fəaliyyət göstərir. Radioya qulaq asanların əksəriyyəti gənclərdir. Demək olar ki, 100 gəncdən 89-u həmişə radioya qulaq asır. Ölkədə katolik kilsəsinin radiosu «Radio Mariya» ən populyardır. Bununla yanaşı, RAI-1 radiosuna gündə 7,7 milyon, RAI-2-yə 6 milyon, kommersiya yayımı olan «Radio Di-Cey»ə isə 4,1 milyon adam qulaq asır.

Televiziya radio yayımından 30 il sonra, 1954-cü ildə fəaliyyətə başlayıb. Televiziya stansiyalarının sayına görə İtaliya dünyada ABŞ-dan sonra ikinci yerdədir. Yeddi ümummilli və 500-dən çox yerli stansiya tamaşaçılara xidmət edir. İtaliyada uzun müddət televiziya da dövlətin nəzarətində olub. 1975-ci ildə Yayım üzrə Qanun qəbul edilir və qanuna əsasən yaradılan parlament komissiyası RAI üzərində nəzarət funksiyasını yerinə yetirir. Qeyd edək ki, bu nəzarət dolayı xarakter daşıyır. Yəni dövlət RAI-nin redaktorlarının qərarlarına birbaşa qarışmırırdı, onların yaradıcılığında sərbəstliyə hörmətlə yanaşırırdı. Hökumət başında olan Silvio Berlusconi RAI-ni ələ keçirib onun başında öz adamını qoyub. O da peşəkar olmadığından mətbuatın tənqidinə tuş gəldi. Nəticədə Berluskoninin təzyiqindən yaxasını qurtaran RAI islahatlara əl atdı. Quruma başçılıq edənlər arasında müxalifətin nümayəndələri də təmsil olundu.

İtaliyada bir vaxtlar RAI informasiya proqramları

baxımından o birilərini üstələyirdi. Belə ki, onun rəqibi yox idi. Bu da onunla bağlı idi ki, hakimiyyət kommersiya kanallarına informasiya verməyi qadağan etmişdi. Səbəb də onu göstərirdilər ki, informasiya proqramları istər-istəməz ölkənin siyasetinə qarışar, qarşıdururlar yaradar.

1990-ci ildə parlamentin qəbul etdiyi Mammi Qanunu özəl kanallara birbaşa efridə xəbərlər verilməsinə icazə verdi. Özəl kanallar isə 1971-ci ildə yaradılıb. İlk özəl kabel televiziyası «Telebiella» adlanır. İtaliyada özəl telekanallar ən çox Silvio Berluskoninin adı ilə bağlıdır. Onun telebiznesində «Telemilano» kanalı mühüm yer tutur. Bundan sonra o, «Kanal-5»-i ələ keçirərək, sonra «İtaliya-1», «Rete-4»-ə də sahib olur.

1997-ci ildə Yayım və Telikommunikasiya Haqqında Qanun qəbul edildi və bu qanuna görə Kommunikasiyaların Bərabər Qorunması üzrə idarə yaradıldı. Yeni yaranan idarəyə kommunikasiyaları inkişaf etdirmək üçün səlahiyyət verildi.

Agentliklər. **Acentsia Nasionale Stampa As-socata – ANSA** informasiya agentliyi 1945-ci ildə yaradılıb. Romada yerləşir. Daxili və beynəlxalq məzmunlu informasiyalar verir. Xarici ölkələrin 70-ə yaxın informasiya agentliyi ilə əlaqə saxlayır, məlumat mübadiləsi aparır. İtaliyada ANSA-nın xidmətindən 100-ə yaxın qəzet, 50-dən çox radio və televiziya stansiyası və 20-ə yaxın agentlik istifadə edir. Agentlik həmçinin bir sıra

Dünya jurnalistika tarixi

kitablar, icmalar, bülletenlər nəşr edir.

Acentsia Cornalistika Italia – ACI İtaliyanın ikinci ən iri informasiya agentliyidir. Romada yerləşən agentlik 1950-ci ildən fəaliyyət göstərir. 400-dən çox abunəçiye xidmət edir. Bir sıra xarici ölkələrin informasiya agentlikləri ilə məlumat mübadiləsi aparır.

RUSİYA

Avropada yerləşir. **İdareetmə forması** – federativ dövlət quruluşu ilə respublika; **dövlət başçısı** – prezident; **ali qanunverici orqan** – ikiyalatalı Federativ məclis; **ali icraçı orqan** – hökumət; **dövlət dili** – rus; **milli bayram** – Müstəqillik haqqında bəyannamənin qəbulu – 12 iyun 1990; **üzv olduğu təşkilatlar** – BMT (1945), MDB, YUNESKO; **siyasi partiyalar** – RF Kommunist Partiyası, «Vahid Rusiya» Partiyası, Rusiya Liberal Demokrat Partiyası, «Yabloko» birliyi; **əhalisi** – 146,3 mln (2000); **paytaxtı** – Moskva.

TARİXİ ARAYIŞ

- **IX-XIII əsrlər** – Kiyev – Rus dövləti
- **1132** – Böyük Kiyev knyazı Mstislav Vladimiroviçin ölümündən sonra Kiyev-Rus dövlətinin parçalanması
- **XIII-XV əsrlər** – Mongol-tatar əsareti
- **1812** – Napoleonun Rusiyaya hücumu
- **1813 və 1828** – Rusiya – İran müharibələri nəticəsində Gülüstən və Türkmençay müqavilələrinə əsasən Şimali Azərbaycanın Rusiyaya birləşdirilməsi
- **1905-1907** – Birinci rus inqilabı
- **1917** – Oktyabr çevrilişi
- **1918** – Brest sülhü
- **1918-1920** – Rusiyada Vətəndaş müharibəsi və xarici hərbi müdaxilə
- **1921** - Yeni iqtisadi siyasetə kecilməsi
- **1922, 30 dekabr** – Rusiya başda olmaqla SSRİ-nin təşkili
- **1941-1945** – Böyük Vətən müharibəsi
- **1990** – RSFSR dövlət suverenliyi barədə dekret qəbul etdi
- **1991, 12 iyun** – B.Yeltsinin RSFSR-in prezidenti seçilməsi
- **1991, avqust** – SSRİ-ni qoruyub saxlamaq üçün yaradılmış Dövlət Fövqəladə Vəziyyət Komitəsinin (QKÇP) suqutu
- **1991, 8 dekabr** – Belovejsk sazişi. SSRİ-nin dağıılması
- **1993, 3-4 oktyabr** – Rusiyada president – Ali Sovet qarşıdurması
- **2000, may** – V.V.Putinin RF-in prezidenti seçilməsi

Rusiyada dövri mətbuatın tarixi XVIII əsrin əvvəllərinə gedib çıxır. Bu dövrə I Pyotrun apardığı islahatların nəticəsi olaraq «Vedomostı» qəzeti nəşrə başladı. Qəzet islahatları təbliğ etməklə yanaşı rus oxucusunu ölkənin siyasi və mədəni həyatında baş verən yeniliklərlə də tanış edirdi. I Pyotr «Vedomostı»yə xüsusi diqqət yetirir, çox vaxt orada gedən materialları özü redaktə edir, informasiyaların seçilib verilməsinə diqqət yetirirdi.

Rusiyada ilk jurnal olan «Yejemesyaçniye soçi-neniya» bir sıra nöqsanlarına baxmayaraq, gənc jurnalistlərin, yazıçı və şairlərin yetişməsində mühüm rol oynadı. XVIII-ci əsrin 50-ci illərində rus jurnalistikası öz inkişafının yeni mərhələsinə qədəm qoydu. Bu da xüsusi jurnalların nəşrə başlaması idi. İlk belə jurnal 1759-cu ildə nəşr edilən «Trudolyubivaya pçela» jurnalı idi. Bundan sonra da bir neçə belə jurnal yarandı.

XVIII-ci əsrin ikinci yarısında Rusiyada kəndli hərəkatı gücləndi. Bu da Y.Puqaçovun başçılığı ilə kəndli mührəribəsinə (1773-1775) gətirib çıxardı. Belə çətin bir şəraitdə Rusiyada müxalif jurnalistika yarandı. Onun ən parlaq nümunəsi N.J.Novikovun nəşr etdiyi «Truten» və «Jivopisets» jurnalları idi. Novikovun bu ənənəsini gənc İ.A.Krilov davam etdirərək özünün «Poçta duxov» və «Zritel» jurnallarını buraxdı.

Rusiyada təhkimçilik əleyhinə çıkışlar, dekabristlər üsyani (1825) ölkədə azadlıq hərəkatının zadəgan dövrünün başlanğıcını qoydu. Bundan qorxuya düşən hakimiyyət müxalif yönümlü mətbuata hücuma keçir və 1826-ci ildə senzurəni (ilk senzura qaydaları 1804-cü ildə çap edilib) daha da möhkəmləndirir.

XIX-cu əsrin 30-cu illərindən danışarkən görkəmli şair A.S.Puşkinin (1799-1837) jurnalistlik fəaliyyətinə diqqət yetirilməlidir. P.Androsov Krayevskiyə məktubunda yazmışdır ki, «Puşkinə, bəlkə də acı tale ona görə qismət oldu ki, o, jurnalist idi». 1826-ci ildə sürgündən qayıdan şair əvvəlcə «Moskovski vestnik», 1830-cu illərdə isə «Literaturnaya qazeta»da əməkdaşlıq edir. O, «Literaturnaya qazeta»nın bibliografiya şöbəsinin əsas materiallarını yazır. Puşkin özünün «Jurnal tənqidи haqqında» («Literaturnaya qazeta», №3, 1830) məqaləsində tənqid və bibliografiyanın əhəmiyyətini, yerini dəqiq göstərir. «Literaturnaya qazeta» bağlandıqdan sonra 1835-ci ildə Puşkinə «Sovremennik» jurnalını buraxmağa icazə verirlər. 1836-ci ildən çıxmaga başlayan jurnal 3 ayda bir dəfə nəşr olunurdu. Puşkin jurnalda «Kapitan qızı», «Ərzuruma səyahət» əsərlərini dərc etdirir. «Sovremennik» jurnalı rus ədəbiyyatının, rus ədəbi dilinin, səyahət ocerkinin inkişafında böyük rol oynadı. Puşkin jurnalın əhatə dairəsini genişləndirmək üçün müəyyən tədbirlərə əl atsa da vaxtsız ölüm buna imkan vermədi.

1831-1836-ci illərdə Moskva universitetində «Teleskop» adlı jurnal fəaliyyətə başlayır. Tənqidçi və jurnalist N.İ.Nadejdin adı çəkilən jurnalın və onun əlavəsi «Molva» qəzetiinin naşiri və redaktoru idi. O, 1833-cü ildə rus milli mədəniyyətinin inkişafında böyük tarixi xidmətləri olan V.Q.Belinskini tənqid şöbəsinə rəhbərlik etməyə dəvət edir. 1835-ci ildə Nadejdin xaricə gedir və «Teleskop»la «Molva»nın redaktorluğunu Belinskiyə tapşırır. 1834-1836-ci illərdə Belinski «Molva» və «Teleskop»da «Ədəbi xəyallar», «Rus povesti və cənab Qoqolun povestləri haqqında», «Koltsovun şerləri», «Sovremennik» haqqında bir neçə söz», «Əxlaqi felsefə sisteminin təcrübələri» və başqa məqalələrini dərc etdirir. Gənc tənqidçinin bu məqalələri rus ədəbiyatının keçmişinə və müasir ədəbi hərəkata yeni bir baxış idi. O, Krılov, Puşkin, Qriboyedov, Qoqol, Koltsov kimi sənətkarları müdafiə edir, saxta nüfuz sahiblərini tənqid edirdi. 1836-ci ildə «Teleskop» bağlandı. Buna səbəb jurnalda Çaadayevin «Felsəfi məktublar»ının nəşri idi. Jurnal bağlanandan sonra Gertsenin dediyi kimi «bu utancaq, bu zəif cüssəli adam» bir müddət ədəbi fəaliyyətdən kənarda qalır. 1838-ci ildə «Moskovski nabłyudatel» jurnalı Belinskinin dostu Stankeviçin əlinə keçir. Jurnal bir il Belinskinin redaktorluğu ilə nəşr olunur və bundan sonra istiqaməti dəyişir. Belinskinin «Moskovski nabłyudatel» jurnalındaki fəaliyyəti çox səmərəli olmuşdur. Onun yaradıcılığının ən məh-

suldar dövrlərindən biri məhz həmin jurnalla bağlıdır. Jurnalda təkcə bir ilin içərisində 120-dən artıq məqalə, icmal və resenziya nəşr etdirmişdir. Bunların sırasında «Şekspirin draması», «Hamlet», «Ədəbi xronika», «D.I.Fonfizinin əsərləri»ni göstərmək olar. Bu yazılar müəllifi bir az da məshhurlaşdırdı. Belinskinin redaktorluğu ilə nəşr olunan «Moskovski nablyudatel» 1839-cu ildə fəaliyyətini dayandırdı.

1839-cu ilin yanvar ayından Peterburqda 30-cu illərdə nəşrini dayandıran «Oteçestvennie zapiski» jurnalı yenidən nəşrə başlayanda Belinski 7 il (1839-1846) təqrid və bibliografiya şöbəsinə rəhbərlik etdi. Gertsenin «Kimdir müqəssir?», «Elmdə diletantizm», «Təbiətin öyrənilməsinə dair məktublar», Nekrasov və Oqaryovun şerləri, Şedrin və Dostayevskinin povestləri, Belinskinin məqalələri jurnalda yeni ruh getirdi. Jurnalın sahibi A.A.Kraevskinin şərtinə görə Belinskinin jurnalındaki məqalələri imzasız çap olunurdu. Lakin buna baxmayaraq Belinskini sevənlər onun yazısını dilinə, üslubuna, səmimiliyinə görə tanıydılar. Gertsen yazır ki, «Moskva və Peterburq gəncləri Belinskinin məqalələrini hər ayın 25-i oldumu jurnalı axtarır, ən azı beş dəfə kafelərə gedib soruştururlar ki, görsünlər «Oteçestvennie zapiski» alınıbmı? Jurnalın qalın nömrəsi əldən-ələ keçib əzilir, Belinskinin məqaləsi varmı?» səsləri eşidilirdi – «Var!». Belinskinin müəllimlər arasında da çoxlu pərəstişkarları vardı. Jurnalın nüfuzu artdıqca ti-

raji da artırdı. 1846-ci ildə jurnalın 4000 abunəçisi vardı.

1846-ci ildə Belinski «Otechestvennie zapiski» jurnalını tərk edir, yenidən təşkil olunmuş «Sovremennik» jurnalına gəlir, burada jurnalın ideya rəhbərlərindən biri kimi fəaliyyətə başlayır. O, jurnalda bir neçə məqalə, o cümlədən özünə şöhrət gətirən «1847-ci il rus ədəbiyyatına bir nəzər» adlı əsərini çap etdirir.

1847-ci ildə müalicə olunmaq üçün xaricə – Almaniyaya gedən Belinski təhkimçilik hüququna qarşı təhkimli kəndlilərin əhval-ruhiyyəsini əks etdirən «Qoqola məktub» əsərini yazar. Bu məktub Qoqolun ona göndərdiyi məktuba cavab idi. Qoqol məktubunda «Dostlarla yazışmalardan seçilmiş parçalar» əsərinin Belinski tərəfindən tənqid olunmasına etirazını bildirirdi. Belinski Qoqola yazdı: «Mənliyimin təhqir olunmasına hələ bir təhər dözə bilərdim, əgər bütün mətləb bundan ibarət olsaydı, hər halda bu barədə susmağa cəsarətim çatardı. Lakin, həqiqətin, insan ləyaqətinin təhqir olunmasına dözmək mümkün deyildir: din pərdəsi altında və zona müdafiəsi ilə, riyakarlığın və əxlaqsızlığın həqiqət və xeyirxahlıq kimi qələmə verilməsini gördükdə, susmaq mümkün deyildir... Mən bu məsələdə tək bir şəxs deyil, çoxluğu təmsil edirəm, həm də onların əksəriyyətini nə siz, nə də mən görmüşəm, onlar da heç bir zaman sizin üzünüyü görməmişlər... Siz Rusiyaya bir mütəfəkkir kimi yox, yalnız bir sənətkar kimi dərindən bələdsiniz, əfsanələrlə dolu kitabınızda isə söz tam

müvəffəqiyətsizliklə mütəfəkkir cildinə girmək istəmişsiniz. Buna səbəb o deyildir ki, siz, ümumiyyətlə, mütəfəkkir olmamışsınız; səbəb budur ki, siz illər boyu Rusiyaya uzaqlarda olan öz gözəl guşənizdən tamaşa etməyə adət etmişsiniz... yüksək həqiqətlərə dolu olan ecazkar bədii əsərlərində Rusiyaya öz surətini güzgüdə olduğu kimi göstərmək imkanını verərək, onun şüurlanmasına son dərəcə yardım göstərən böyük bir yazıçı, bir kitab çap etdirib burada İsa və din naminə vəhşi mülkədarlara kəndliləri murdar donuz - deyə söyməyi və onların kürəyindən mümkün qədər çox mənfiət çıxarmağı öyrədir. Bu hal məni hiddətləndirməyə bilərdim...».

Belinskinin sağlığında «Qoqola məktub» çap olunmur. Lakin əldən-ələ gəzir, demək olar ki, Rusiya-nın bütün ziyanları arasında yayılır. Məktubu Gertsen Belinskinin ölümündən (1848) yalnız 7 il sonra 1855-ci ildə «Polyarnaya zvezda» jurnalında nəşr etdirir.

Rus xalqının azadlıq hərəkatında Gertsen mühüm rol oynayıb. O, rus ictimai fikir tarixində bir filosof, yazıçı, publisist və jurnalist kimi mühüm yer tutur. Onun ən böyük xidmətlərindən biri Londonda azad rus mətbuatını yaratması, «Polyarnaya zvezda» və «Kolokol» jurnallarını nəşr etməsidir. Gertsen 1853-cü ildə London-da öz hesabına azad rus mətbəesi yaradır. Burada o, əvvəlcə vərəqələr, məqalələr və bir sıra kitablar nəşr edir, rus ictimaiyyətinə deyə bilmədiklərini mətbəə işçi-

lərinə deyirdi. Az sonra «Polyarnaya zvezda» jurnalının nəşrinə başlayır və çətinliklə də olsa onu Rusiyada yayır. Bu da Rusiyadan məktubların gəlməsinə səbəb olur. Gertsen həmin məktubları «Rusiyadan səslər» adlı bir neçə məcmuədə nəşr edir. Qeyd edək ki, bu məktublar əlyazmaydı, həm də senzurasız idi.

«Polyarnaya zvezda» jurnalı bütün Rusiyaya səs salmışdı. Oxucuları durmadan artırdı. Bu dövürdə Rus inqilabı fikrini təbliğ etmək üçün sistemli bir jurnalə ehtiyac vardı. Bu ehtiyacı məhz «Kolokol» jurnalı ödəyirdi. Jurnalı Gertsenlə Londona gələn Oqoryov buraxdı. On il çıxan (1857-1867) jurnalın fəaliyyəti iki dövrə bölünür: birinci dövr 1857-1861, ikinci dövr isə 1861-ci ildən axıra kimi. Birinci dövrdə mütləqiyət, təhkimcilik əleyhinə fikirlər jurnalda əsas yer tutmuşdur. İkinci dövrdə isə sosializm məsələlərinə diqqət verirdilər. Qeyd edək ki, Gertsenin müəyyən liberal səhvleri olmuşdu. Lakin sonralar o, liberal meyllərə qarşı mübarizədə və ərizmə münasibətdə inqilabçı-demokratlarla (N.Q.Çernişevski, N.A.Dobrolyubov) birləşdi. «Kolokol» Rusiyada fəhlə mətbuatı yaranmadan əvvəl mövcud olan senzurasız inqilabi mətbuatın başında durmuş, inqilabi hərəkatın inkişafında mühüm rol oynamışdır.

1850-1860-ci illərdə N.Q.Çernişevski, N.A.Dobrolyubov kimi görkəmlü publisist, inqilabçı-demokratların rəhbərliyi altında çıxan «Sovremennik» jurnalı, özünün ideya istiqamətinə görə «Polyarnaya zvezda» və «Ko-

lokol»a yaxın idi. Jurnalın səhifələrində kəndli məsələsinə xüsusi diqqət yetirilirdi. «Sovremennik» yazırkı ki, ağır və dözülməz şəraitdə yaşayan kəndlinin həyat tərzini yalnız inqilabi yolla dəyişmək olar. Bu jurnal Rusyanın inqilabi qüvvəsinin səsi idi. Bu səs demək olar ki, Rusyanın hər yerindən eşidilirdi. Çernișevski öz ideya azadlığına, fəlsəfi və siyasi kamilliyyinə görə 50-ci illərin ikinci yarısı və 60-ci illərin əvvəlləri rus inqilabi demokratiyasında zirvə təşkil edir. «Sovremennik» Çernișevski üçün çox doğma idi. Jurnalın eley bir sayı olmazdı ki, onun məqaləsi getməsin. Tədqiqatçı alımların hesablamalarına görə, Çernișevskinin «Sovremennik»də 500 çap vərəqi, təxminən hər il 60 çap vərəqi materialı dərc edilmişdir.

XIX-cu əsrin axırlarına yaxın Rusiyada fəhlə hərəkatı canlandı. Bu canlanma fəhlə mətbuatının yaranmasına təkan verdi. Plexanovun yaratdığı «Əmək azadlığı» və «Blaqoyev qrupu»nun nəşr etdikləri «Sosial-demokrat» (1888-1892) toplusu və «Raboçi» (1883-1895) qəzeti Rusiyada marksist ədəbiyyatın yayılmasına xidmət edirdi.

Keçən əsrin əvvəlində çıxan «İskra» qəzeti Rusiyada marksist partiyası yaratmağı qarşısına məqsəd qoymuşdur. «İskra»dan sonra onun məsləkini və ənənələrini davam etdirən bir sıra mətbə organlar fəaliyyətə başladı. Peterburq fəhlələrinin təşəbbüsü ilə «Pravda» (1912) çıxdı. «Pravda»nın nəşri tarixi – may ayının

5-ni keçmiş SSRİ-də bütün müttəfiq respublikalar mətbuat günü kimi qeyd edirdi. «Pravda» Sov.İKP-nin orqanı kimi uzun müddət fəaliyyət göstərdi.

1917-ci il ərəfəsində Rusiya o dövr üçün xeyli mətbuata malik idi. Ölkenin 180 şəhərində müxtəlif dövrü mətbuat çıxırıldı. Təkcə Moskvada çıxan qəzetlərin bir illik tirajı 450 milyon nüsxəyə çatırdı. Peterburqda 150-ə yaxın qəzet, 400-dən çox jurnal buraxılırdı.

Mətbuatın surətli inkişafı 1917-ci ilin oktyabrında dayandırıldı. Hakimiyyət çevrilişinin üçüncü günü – 1917-ci il oktyabrin 27-də Xalq Komissarları Soveti mətbuat haqqında dekret imzaladı. Dekretə görə bolşevik qəzetlərini çıxmaqla xeyli qəzet bağlandı (iki ay ərzində Rusiyada 92 qəzet fəaliyyətini dayandırdı). Bu dövrde nəşr olunan bolşevik qəzetləri yeni quruluşu tərifləməyi, onun üstünlüklerini göstərməyi qarşılara məqsəd qoymuşdu.

V.I.Lenin «Qəzetlərimizin xarakteri haqqında» («Pravda»nın 1918-ci il 20 sentyabr tarixli nömrəsində dərc olunub) məqaləsində siyasi məsələlərdən az yazmayı, iqtisadiyyatdan daha çox bəhs etməyi məsləhət görürdü. O, öyrədirdi ki, qəzetlər rəsmi çinovnikcəsinə deyil «inqilabi mətbuat kimi», fəhlə sinfinin «diktatura orqanı kimi» yazmalıdırlar. Onlar kütləni «bütün həyat sahələrində götürülen canlı, konkret misal və nümunələrə əsasən» təbiyi etməlidirlər. Bu məqalə o dövrün bütün mətbuat organlarının fəaliyyəti üçün bir

program idi. Mətbuatın yenidən təşkili qarşıya qoyulan qərarların həyata keçirilməsinə kömək etdi. Artıq 1918-ci ilin əvvəlində inqilabdan əvvəlki kütləvi informasiya vasitələrini yeni 884 qəzet və 753 jurnal əvəz etdi. Bir il sonra qəzetlərin sayı 1000-ə çatdı. Bu dövrde jurnalist kadrların azlığı, redaksiya işindəki təcrübəsizlik mətbuatın ümumi işinə mənfi təsir göstərirdi.

Bütün çətinlikləri arxada qoyan Rusiyada jurnalistika inkişaf edirdi. 1921-1925-ci illərdə dövrü mətbuatın tirajlarının artması ilə yanaşı yeni qəzet və jurnallar yarandı. Həmin illərdə «Raboçaya qazeta», «Trud», «Komsomolskaya pravda», «Krasnaya zvezda», «Pionerskaya pravda» qəzetləri çıxdı. Qəzetlərlə yanaşı «Noviy mir», «Oktyabr», «Molodaya qvardiya», «Oqonyok», «Rabotnitsa», «Krokodil» və s. kütləvi jurnallar fəaliyyətə başladı.

Böyük Vətən Müharibəsi illərində rus jurnalistikası özünün səfərbəredici gücünü göstərə bildi. Görkəmli yazıçı və şairlər hərbi müxbir kimi odlu-əlovlu səngələrdən keçərək böyük publisist işi gördülər. A.Tolstoyun («Rus xarakteri», «Biz nəyi müdafiə edirik?», «Vətən»), B.Qorbatovun («Yoldaşlara məktub», «Cəbhə jurnalistinə»), K.Simonovun («Üçüncü adyutant», «Rus ürəyi»), İ.Erenburqun («Müharibə» toplusu) və başqalarının məqalə və pamfletləri faşizmə nifrat oyadırdı.

Bir məsələni də xüsusilə qeyd etməliyik ki, jurnalistika totalitar şəraitdə fəaliyyət göstərirdi. Belə şərait-

də həqiqəti demək həm çətin, həm də riskli idi. Jurnalistika sosializm quruluşunu, «işıqlı gələcəyi» tərifləməli, ona qarşı çıxanlara amansız olmalıdır.

1953-cü ildə İ.V.Stalinin ölümündən sonra mətbuatın məzmununda az da olsa dəyişiklik baş verdi. Mətbuatda yeni mövzular göründü. Jurnalistlər günün vacib məsələlərini «dəyirmi masa» arxasında müzakirə edib fikir mübadiləsi aparırdı. 1957-ci ildə yaradılan SSRİ Jurnalistlər İttifaqı seminarlar keçirir, jurnalistlərə məsləhətlər verirdi.

Bir partiyalı sistəmdə mətbuata ciddi nəzarət vardı. Redaktorlar Mərkəzi Komitənin təbliğat şöbəsinə tabe idilər. Onların başı üstündən iş görmək mümkün deyildi. QLAVLİT əsl senzura qaydalarını tətbiq edirdi. Bu qurum hər sözə, hər fikirə qadağa qoyurdu. Hətta, iş o yerə çatmışdı ki, «Pravda» və «İzvestiya» kimi qəzetlərin ayrıca senzor ştatı vardı.

Keçən əsrin sonlarına yaxın «yenidənqurma»nın başlanması senzuranın zəifləməsinə səbəb oldu. Bu da bir sıra yarım rəsmi qəzetlərin yaranmasına şərait yaratdı. «Xalq cəbhəsi», «Nabat», «Pozisiya», «Demokratikeskaya Rossiya» belə qəzetlərdən idi.

90-cı illər Rusiyada yeni mətbuatın inkişafı illəri kimi də xaraeterizə olunur. Bu illərdə «Seqodnya», «Nezavisimaya qazeta», «Kuranti», «Novaya yejednevnya qazeta», «Delovoy mir», «Kommersant», «Məqapolis-ekspress» və sair qəzetlər çıxır. Yüksek

vəzifəli şəxslərin 1991-ci ilin avqust ayında cəhd etdikləri çeviriliş vaxtı ümumittifaq və Moskva qəzetləri, habelə Mərkəzi televiziya və radio verilişləri qadağan olundu. Yalnız avqustun 19-da Sov. İKP-nin bir sıra nəşrləri «Pravda» başda olmaqla - «İzvestiya», «Trud» və «Krasnaya zvezda» çıxdı. QKÇP üzvləri hebs olunduqdan sonra Rusiya prezidenti B.N.Yeltsinin fərmanı ilə Sov. İKP MK-nin bəzi nəşrlərinin fəaliyyəti dayandırıldı.

Sovet imperiyası dağıldıqdan sonra Rusiya Federasiyasında da bir sıra yeniliklər baş verdi. Xüsusilə, jurnalistika sahəsində olan yeniliklər əsasən müstəqil KİV-in yaranması oldu. 1991-ci ilin dekabr ayında Rusiya «KİV haqqında» Qanun qəbul etdi. Bu qanun KİV-in inkişafına şərait yaratdı. Yalnız bundan sonra müstəqil qəzet və jurnallar, teleradio kanalları yaranmağa başladı.

Həmişə nümunə kimi qeyd etdiyimiz Rusyanın kütləvi informasiya vasitələri keçən əsrin sonlarında böhranla üzləşdi. Rusiya Jurnalistlər İttifaqının 1998-ci ilin hesabatında göstərilir ki, Rusiyada elə bir mətbuat, radio, televiziya yoxdur ki, əsl iqtisadi müstəqlliyyə malik olsun. Nəşrlərin iqtisadi uğurları heç də abunəçilərin sayından asılı deyil. Bir sıra qəzetlər reklam sifarişlərini cəlb etmək məqsədilə tirajlarını həqiqətdə olduğundan qat-qat artıq göstərir, qeyri-obyektiv reytinqlər dərc edirlər. Etik normaların pozulması adı hala çevrilmişdi.

Bütün bunlar qəzet və jurnalların fəaliyyətinin azalmasına gətirib çıxarmışdı. 1990-ci illə müqayisədə 1998-ci ildə qəzetlərin illik tirajı 5, jurnallarının isə 7,5 dəfə aşağı düşmüştü. Ümumrusiya nəşrlərinin də əsas hissəsi Moskvada və mərkəzi Rusiyada yayılırdı.

İslahatdan sonrakı Rusiyada yerli mətbuatın rolü artdığından hakimiyyət, siyasi və iqtisadi elita onu öz şəxsi maraqlarının ifadəsinə çevirməyə cəhd etdi. Bir sıra qəzetlər var ki, bilavasitə hakimiyyət strukturlarının əlindədir. Hazırda Rusiyada ełə bir vəziviyət yaranıb ki, nəşirlərin de faktö mülkiyyətçisi vardır, de yuri isə yoxdur. Təbii ki, bu «gizli» mülkiyyətçi nə cəmiyyət, nə də jurnalistlər qarşısında məsuliyyət daşıyır. O, klan mənafeyinə xidmət edir və KİV-i siyasi mübarizə alətiనə çevirir. Nəşr sahibləri ilə jurnalistlər arasında yaranan münasibətlər cəmiyyəti narahat etməyə bilməz. Rusiyada demək olar ki, əksər qəzetlər müəyyən dairələr tərəfindən «ələ keçirilib».

Onu da qeyd edək ki, Rusiya mətbuatı Azərbaycanın içtimai-siyasi həyatında baş verən olaylara öz səhifələrdə yer ayırır. Azərbaycan oxucuları heç də həmişə bu yazıldan razı qalmır. Burada qərəzçilik özünü göstərir. Xüsusilə, mətbuat Dağlıq Qarabağ məsələsində haqqı, ədaləti taptalayaraq Ermənistani müdafiə edir, hetta Azərbaycanın bu qədim torpağını Ermənistən ərazisi kimi qələmə verməklə Rusiya oxucularını çasdırır.

Azərbaycana yenidən qayıtmağa çən atan Rusiya müxtəlif yollar axtarır. Bu işdə ona bəzi qəzetlər dəstək verir. Azərbaycana qarşı öz aqressivliyi ilə seçilən «Nezavisimaya qazeta»ya diqqət yetirsək rus şovinizminin niyyətini aydın görərik. Bu qəzet açıq-aşkar Azərbaycanın Qərbə integrasiyasını, Amerika ilə münasibətlərini heç cürə «həzm» edə bilmir. Məsələn, «NATO Azərbaycana gəlir», «Amerika İraq kartını Azərbaycanda oynayır» (21 noyabr 2002) və s. yazılar şimal qonşumuzun narahatlığını bildirir.

Ən mühüm qəzet və jurnallar. «İzvestiya», «Komsomolskaya pravda», «Arqumenti i faktı», «Nezavisimaya qazeta», «Seqodnya», «Zdorovya», «Oqonyok», «Literaturnaya qazeta», «Trud», «Moskovski komsomolets», «Sovremennik» və s.

Radio və televiziya. Rusiyada radionun ilk sınaq verilişi 1922-ci ildən, müntəzəm verişlər isə 1924-ci il noyabının 23-dən hesablanır. 1964-cü ildən fəaliyyət göstərən «Mayak» radiosu çoxlarına yaxşı tanışdır. Fasiləsiz işləyən «Mayak» o dövr üçün yeni idi. Hər yarım saatdan bir xəbər, müsiqi, reportaj, canlı konsertlər yayımılayan radio az vaxta dinləyicilərin ürəyinə yol tapdı. Hazırda «Mayak» radiosu müstəqildir. Onun üç yayım kanalı var. «Mayak»a təkcə Rusiyada deyil, demək olar ki, keçmiş SSRİ-nin bütün russilli dinləyiciləri qulaq asır. «Exo Moskvı», «Radio Rossiya» Rusyanın radio stansiyaları arasında ən çox dinləyiçisi olan stan-

siyalardır.

Rusiyada **televiziyanın** inkişafı heç də radiodan geri qalmır. 1955-ci ilin yanvarında Moskvanın televiziya mərkəzi gündəlik yayımı başladı. O vaxt burada 80 nəfər çalışırdı, paytaxtda isə 15 min televizor vardı.

14 fevral 1956-ci ildə Moskvanın ikinci teleprogramı efirə verildi, ali və orta məktəblərə kömək məqsədilə üçüncü program 1965-ci ildə yaradıldı. 50-ci illərdən başlayaraq kütłəvi televizorların istehsalına başlandı. İlk kütłəvi televizor KVN-49 (Keniqson, Varşavskiy, Nikolayevskiy soyadlı konstrukturlar) adlanırdı, ekraranın ölçülüri isə 18 sm idi. 1964-cü ildə yüngül, əldə gəzdirilən «Yunost», az sonra isə «Şilyalis» peyda oldu. Rəngli verilişlər 1967-ci ildə yenice istifadəyəベルimis Ostankino mərkəzindən (hündürlüyü 540 m) sıraqlanmışdan keçirildi.

1977-ci ildən başlayaraq Mərkəzi televiziyanın bütün verilişləri rənglidir. SSRİ-nin süqutu ərəfəsində SSRİ Dövlət Teleradio sistemində 90 minə yaxın adam çalışırdı ki, onlardan da 23 mini təkcə Moskvanın payına düşdü.

Nina Kondratova, Olqa Cepurova, Anna Şilova, Svetlana Jilsova, İqor Kirillov o dövrün ən populyar telediktörlerindən idi. Yazıcı-ədəbiyyatşunas İrakli Andranikonun yazıçılar haqqında sil-silə söhbətləri onu televiziyanın ulduzuna çevirmişdi.

Tanınmış publisist E.Saqalayevin rəhbərliyi ilə

Rusiyada ilk müstəqil kanal «TV-6 Moskva» (1 yanvar 1993), az sonra isə «NTV» kanalı (10 oktyabr 1993) efirə çıxdı. 1996-cı ilin sentyabrından «NTV-plyus» onlara qoşuldu.

Ölkədə dövlət kanallarının sayı çoxdur. Mindən çox kanal isə hökumətin müxtəlif strukturlarına təsir etmək gücünə malikdir. Dövlət tərəfindən maliyyələşmə mifi xarakter daşıyır. İkinci dövlət kanalı olan RTR reklam hesabına özünü saxlayır. Bu işdə sponsorların da rolü az deyil. Məsələn, «Qazprom»un sponsorluğunu qeyd etmək olar.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, müasir jurnalistika yuxarıların təsirindən yaxa qurtara bilmir. 1999-cu ildə qəbul olunmuş teleradio yayım Xartiyası Dövlət Dumasının hücumlarından özünü qurtarmağa çalışır.

Televiziya rəsmi KİV-dən uzaqlaşdıqca daha çox tamaşaçı auditoriyası cəlb edir. «600 sekund», «12 etaj», «Vzqlyad» kimi verlişlərin tamaşıcıları milyonlarla hesablanırdı.

Onilliliklərin ideoloji təsiri, hər cümlənin senzuradan keçməsi, xarici mühitdən təcrid Rusiya televiziyasının inkişafına imkan vermirdi. Verilişlər demək olar ki, əvvəlcə çekilir, kəsib-doğranır, montaj edilirdi. Bütün bunlar senzuranın ləğvinə kimi davam etdi. Yalnız senzuranın ləgvindən sonra televiziya inkişaf yoluna çıxdı. 70-80-ci illərdə adət etdiyimiz «diktör televiziyası» era-sına son qoyuldu, onu aparıcı əvəzlədi.

Televiziya sisteminin mərkəzdən tədriclə uzaqlaşması (1990-1994) «Ostankino»nun ləğvi ilə nəticələndi və «yenidənqurmadan» sonra Mərkəzi Televiziyanın birinci kanalı adlandı. Bu illərdə dövlət ideoloji və maliyyə nəzarətini itirdi. 1991-ci ildə Dövlət Teleradiosunun süqutu və həmin ildə TV 6, 1993-cü ildə isə NTV və əyalət özəl kanallarının yaranmasına gətirib çıxardı.

2002-ci ilin yayında Vladimir Qusinski «Qazprom-Media»nin «Media-Most»a aid aksiyaların satır. Bu da «Qazprom-Media»yaya imkan verir ki, «Media-Most»un 26 kompaniyasına, o cümlədən NTV, NTV+, «Exo Moskvı», TNT-yə nəzarəti öz əlinə alısin.

Hazırda Rusiya əhalisinin 50 faizi 9 televiziya kanalına baxır. Onlardan 4-ü ümumfederal, 5-i ümummilli kanallardır.

Rusyanın televiziya bazارında üç böyük bölmə fəaliyyət göstərir: dövlət – Birinci, RTR, NTV və əyalət kanalları, ikincisi, ictimai rəyə az-çox təsir edən özəl telekanallar, üçüncü, aksiyaları dövlət və şəxsi adamlar da olan telekanallar.

«Mətbuat öz yerini bilməlidir» - Rusyanın sabiq prezidenti V.V.Putinin bu deyimi çox mətləblərdən xəbər verir. Artıq «cın şüşədən çıxıb», onu qəri qaytarmaq gecdir. KİV-ə qarşı hər-hansı bir təzyiq beynəlxalq aləmdə söz azadlığını boğmaq kimi qiymətləndirilir.

Bir sıra nöqsanlara və çətinliklərə baxmayaraq, Rusiya KİV-dən öyrəniləsi çox şey var. İstər radio, is-

tərse də televiziya verilişlərinin eksəriyyəti yüksək professionallığı ilə seçilir.

Agentlik. İTAR-TASS Rusyanın ən böyük agentliyidir. 1925-ci ildən 1992-ci ilədək TASS adlanırdı. Rusyanın suverenliyi elan edildikdən sonra adı dəyişilib İTAR-TASS oldu. Agentlik 86 adda informasiya məhsulu buraxır. Bir sutka ərzində Rusyanın, yaxın və uzaq xarici ölkələrin siyasi, iqtisadi, içtimai, mədəni və idman həyatı haqqında iki mindən çox xəber və 50-ə yaxın operativ fotoşəkillər, diaqramlar və sxemlər yayır. Daha ətraflı H. Vəliyevin «Dünya informasiya agentlikləri» (Bakı 2003) kitabından tanış olmaq olar. Rusiyada adı çəkilən agentliklə yanaşı digər agentliklər də fəaliyyət göstərir.

TÜRKİYƏ

Asiyada yerləşir. **İdarəetmə forması** – respublika; **dövlət başçısı** – prezident; **ali qanunverici orqan** – Türkiyə Büyük Millət Məclisi (birpalatalı parlament); **ali icraçı orqan** – hökumət; **dövlət dili** – türk; **milli bayram** – Respublika elan edilməsi – 29 oktyabr (1923); **üzv olduğu təşkilatlar** – BMT (1945), AŞ (1949), NATO; siyasi partiyalar – Ləyaqət Partiyası, Vətən Partiyası, Doğru Yol Partiyası (1983), Demokratik Sol Partiya (1985), Xalq Respublika Partiyası (1992), Türkiyə Demokrat Partiyası (1997), Böyük Birlik Partiyası (1993); **əhalisi** – 65,6 mln; **paytaxtı** – Ankara.

TARİXİ ARAYIŞ

- **1299** – Osman bəyin rəhbərliyi ilə Osmanlı dövlətinin yaranması
- **1768-1774 və 1787-1791** – Rusiya – Türkiye müharibələri nəticəsində Türkiye Krim, Moldaviya və s. əraziləri itirdi
- **1865** – Türkiyədə konstitusiyalı quruluş yaratmaq məqsədilə gizli «Yeni osmanlılar» cəmiyyətinin təşkili
- **1877-1878** – Rusiya – Türkiye müharibəsi
- **1911-1912** - İtaliya – Türkiye müharibəsi
- **1918** – Mudros barışığı Osmanlı imperiyasının varlığına son qoyuldu.
- **1919-1922** – Yunanistan – Türkiye müharibəsi kamalçıları qəti mübarizəyə məcbur etdi.
- **1923, 29 oktyabr** – Büyük Millət Məclisinin (parlement) Türkiyəni respublika elan etməsi, Atatürkün Türkiyə Respublikasının ilk prezidenti seçilməsi
- **1944** – Almaniya ilə iqtisadi əlaqələrinin kəsilməsi
- **1961** – Yeni konstitusiyanın qəbulu
- **1960, 27 may** – Hərbi çevriliş. Hakimiyyətin Milli Birlik Komitəsinin əlinə keçməsi
- **1962** – Növbəti hərbi çevrilişə cəhd. İsmət İnönü hökumətinin istefa verməsi
- **1974, 20 iyul** – «Kipr (Kıbrıs) böhranı». Türkiyənin adaya qoşun çıxarması
- **1980, 12 sentyabr** – Hərbi çevriliş
- **1983-1993** – Türkiyənin iqtisadi yüksəlişi. «Türkiye möcüzəsi»

Türkiyədə ilk qəzetlər Osmanlı İmperiyası dövründə xaricilər tərəfindən nəşr olunub. Fransanın İstanbuldakı səfirliyi orada yaşayan fransızlar üçün əvvəlcə «Bulleten de nuvel» («Xəbərlər bülleteni» - 1794), sonra isə «Qazett fransez de Konstantinopol» («Konstantinopol fransızlarının qəzeti» - 1796) qəzetlərini çap edib.

Türkiyənin mətbuat tarixində 1 noyabr 1831-ci ildə nəşr olunan «Takvim-i vakai» («Hadisələrin təqvim») qəzeti xüsusi yer tutur. İlk vaxtlar qəzet müvəffəqiyyət qazansa da sonralar tənəzzülə uğrayır. Bunun da bir sıra səbəbləri vardı. Onlardan ən əsası o idi ki, qəzet redaksiyasında bir nəfər də olsun professional jurnalist yox idi. Odur ki, qəzet bəzən fasilelərlə çıxırdı. Məsələn, 1832-ci ildə qəzetiin 24, 1837-ci ildə 15, 1858-1859-cu illərdə isə 8 sayı çıxmışdı. Bütün çətinliklərə baxmayaraq, ilk türk qəzeti olan «Hadisələrin təqvim» uzun illər Türkiyənin həyatında mühüm rol oynadı. Görkəmli türk mətbuat tədqiqatçısı Sərvə İskit yazır: «Biz belə hesab edirik ki, bizim mətbuatın tarixi «Hadisələrin təqvimi»nin nəşri ilə başlanıb. Düzdür, bu qəzet rəsmi dövlət orqanı idi, lakin başqa ölkələrdə olduğu kimi, milli ideyaların və hərəkatların siyasi ruporu deyildi. Buna baxmayaraq, necə də olsa «Hadisələrin təqvimi» bizim doğma dilimizdə buraxılırdı...» [19, 3-4].

Türk dilində çıxan ikinci qəzətin tarixçəsi qeyri-adi hadisə ilə bağlıdır. 1836-ci ildə ingilis taciri, «Morning herald» qəzətinin müxbiri Uilyam Çerçill ov zamanı səhənkarlıq edərək türk uşağını yaralayır. Xarici işlər nazırı Akif paşanın göstərişi ilə müxbiri döyüb türməyə salırlar. İngiltərə sefirliyi bundan istifadə edərək Akif paşanın vəzifəsindən uzaqlaşdırılmasına nail olur və U.Çerçill dəyən ziyana görə xeyli pul alır və ona zeytun yağı ilə ticarət etməyə, həm də türk dilində qəzet nəşir etməyə icazə verilir [30, 60]. Bu hadisədən dörd il sonra U.Çerçill özünün «Ceride-i havadis» adlı qəzətini nəşr edir. Qəzet 1 avqust 1840-ci il tarixli birinci nömrəsində oxuculara məlumat verirdi ki, xarici ölkələrdəki inqəsənət və maarifçilik xəbərlərinin ölkədə yayılması na çalışacaq. Qəzet tərtibinə, həm də məzmununa görə rəsmi qəzətdən seçilmirdi.

Türkiyə mətbuatı tarixində «Ceride-i havadis» 1853-cü ildə öz əlavəsini də nəşr edir. Qəzətin Türkiye jurnalistikasındaki rolundan danışan S.İskit yazır ki, türk dilində çıxmamasına baxmayaraq onda türkçülükdən əsər-əlamət yox idi [19, 250].

1849-1851-ci illərdə çıxan qəzətlərin 80 faizi Qəribi Avropa qəzətlərindən, xüsusən də ingilis qəzətlərinin dən tərcümələr dərc edirdilər. Yeri gəlmışkən, qeyd edək ki, ilk türk jurnalı olan «Baka-i tibbie» («Tibb xəbərləri») 1849-cu ildə nəşrə başlayıb. Jurnalı yerli həkimlər buraxırdı.

Türkiyənin tarixində ilk dəfə olaraq 1857-ci il fevralın 15-də «Mətbəə haqqında» Qanun dərc edildi. Qanun bütün çap məhsullarına şamil edilirdi və demək olar ki, senzuranın tətbiqi idi. Senzura yalnız iki qəzetə - «Hadisələrin təqvim» və «Ceride-i havadis»ə şamil edilmirdi. Çünkü birincisini hökumət buraxırdı, ikincisi isə sultanın xüsusi aktı ilə çıxırıdı.

«Mətbuat haqqında» Qanun isə 15 noyabr 1864-cü ildə sultanın təsdiqindən sonra qüvvəyə mindi. İki fəsil 34 maddədən ibarət olan Qanunun 1-ci maddəsində göstərilirdi ki, qəzet və digər bütün dövri nəşrlər ictimai-siyasi xarakterindən asılı olmayaraq türk hökumətinin icazəsi ilə çıxa bilər. İstanbullu çıxmışla başqa yerlərdə qəzet, jurnal nəşr etdirmək isteyenlər validən də icazə almırlıydı. Qəzeti hər adam buraxa bilməzdı. Yalnız o adama icazə verirdilər ki, onun yaşı 30-dan az olmasın, osmanlı vətəndaşı olsun, həm də məhkəmə tərəfindən izlənilməsin.

XIX əsrin 60-cı illərində nəşr olunan qəzetlər içərisində ən çox tanınanı «Müxbir» qəzeti idi. Onun sahibi Filip əfəndi olsa da, qəzətə Əli Suavi rəhbərlik edirdi. «Müxbir»in birinci nömrəsi 1867-ci ilin yanvarında işıq üzü gördü. Elə ilk nömrəsindən onun müxalifət cəbhəsində durduğu hiss olundu. 1867-ci il martın 9-da qəzətdə dərc olunmuş məqalə onun bir aylıq çapına qadağa ilə nəticələndi. Sonra qəzet Londonda nəşrini qaydaya saldı. Ümumiyyətlə, «Müxbir» qəzeti Türkiyə-

nin ictimai-siyasi həyatında mühüm rol oynayıb.

1867-ci ilin mart ayında «Mətbuat haqqında» Qanuna bəzi əlavələr edildi ki, bu da bir çox qəzetlərin bağlanmasına səbəb oldu. Məsələn, «Müxbir», «Utarit» («Merkuri») və s. qəzetləri misal göstərmək olar. Qəzetlər bir yandan bağlanırdısa, bir yandan da yeniləri nəşr olunurdu. 1871-1876-ci illərdə təkcə İstanbulda 68 dövri mətbuat fəaliyyət göstərirdi ki, onlardan da 40-i qəzet, 28-i jurnal idi. Dəqiq olmayan məlumatə görə, 1876-ci ildə İstanbulda türk dilində çıxan 13 qəzetiñ 7-i gündəlik idi. XIX-cu əsrin sonlarında Türkiyədə bu qədər qəzetlərin çıxmasına baxmayaraq, 1919-cu il sentyabrın 14-də «İrade-i milliye» qəzetiñ təsis olunması mətbuat günü kimi qeyd olunur.

XX-ci əsrin əvvəllərində Türkiyədə siyasi vəziyyət bir o qədər də yaxşı deyildi. Bir yandan narazılıqlar, bir yandan da müharibələr Türkiyəni çalxalayırdı. Kommunistlər bundan istifadə edərək öz ideyalarını xalqa çatdırmaq üçün qəzet və jurnallar buraxdılar. 1918-ci ildə Rusiyada mühacirətdə olan Mustafa Sübhi «Yeni dünya» adlı qəzet buraxır və marksizm-leninizm ideyalarını təbliğ edirdi. Mustafa Sübhi ömrünün sonuna kimi (1921) qəzetiñ redaktoru olub. Bundan başqa «Qurtuluş» (1919), «Aydınlıq» (1921) jurnalları da ölkədə sosialist ideyalarını yayırdı. Türk şairi Nazim Hikmət «Aydınlıq» jurnalının feal əməkdaşlarından idi. 1920-ci ildə yaranmış Türkiyə Kommunist Partiyası 1921-ci ilin

yanvar ayından gündəlik «Əmək» adlı qəzet nəşr edir. Türkiyənin ağır və çətin vəziyyətdən istifadə edən türk kommunistləri «Yeni həyat», «Qızıl İstanbul», «Oraq və çəkic» adlı qəzətlərdən də öz məqsədləri üçün istifadə edirdilər. Onların bu təbliğatı Türkiyə hökumətini çox narahat edirdi. Odur ki, 1925-ci ildə kommunistlərlə bağlı olan bütün mətbə orqanları qadağan edilir.

Türkiyəni düşçər olmuş ağır vəziyyətdən türk dünyasının lideri Mustafa Kamal (Atatürk) xilas etdi. O, 1923-cü ildə elan olunmuş Türkiyə Respublikasının prezidenti oldu.

Türkiyədə son iyirmi ildə baş vermiş üç dəfə (1960, 1971, 1980) hərbi çevriliş ölkənin iqtisadiyyatına mənfi təsir göstərdi. Ölkənin xarici borcları artdı. Yaranmış vəziyyətdən sağ qüvvələr istifadə etməyə çalışdılar. 1982-ci ildə yeni konstitusiya qəbul edildi. 1983-cü ilin aprel ayından bir sıra şərtlərlə siyasi fəaliyyətə icazə verildi.

Hazırda Türkiyə ilə Azərbaycan arasında mehriban dostluq, qardaşlıq əlaqələri getdikcə möhkəmlənir. «Bir millət, iki dövlət» olan Türkiyə və Azərbaycan beynəlxalq aləmdə ciyin-ciyinə addımlayırlar. Dünyada Azərbaycanın müdafiəçisi kimi çıxış edən Türkiyə Dağılıq Qarabağ məsələsində həmişə Azərbaycanın yanında olur. Bu günde kimi Türkiyənin Ermənistanla diplomatik əlaqə yaratmaması həm də Ermənistanın işgal etdiyi torpaqlardan çıxmaması ilə bağlıdır.

Xocalı soyqırımdan 6 gün sonra «Milliyət» qəzeti (4 mart 1992) bu faciəni dünyaya catdırdı. Qəzetdə məşhur jurnalist Mumcunun «Karabağ dramı» adlı köşə yazısı dərc olunub. Jurnalist Xocalı barədə ətraflı məlumat verdikdən sonra ermənilərin vəhşiliyini belə təsvir edir: «*Ermeniler kana doymuyor. Karınları deşilmiş bebekler... süngülenmiş kadınlar ... Gözleri oyulmuş, kulakları keçilmiş erkekler... Cesetler... Cesetler...*».

Türkiyənin tanınmış qəzet və jurnalları Azərbaycan haqqında mütemadi yazılar verir, əsrin müqaviləsi olan Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəmərinin çəkilişini alqışlayır. Azərbaycan və Türkiye əlaqələri «Cümhuriyyət», «Milliyət», «Tərcüman», «Hürriyyət» və s. qəzetlərde öz əksini tapır.

Ən mühüm qəzet və jurnallar. «Ədalət» (1962), «Barış» (1971), «Günaydın» (1968), «Cümhuriyyət» (1923), «Dünya» (1952), «Yeni asır» (1895), «Milliyət» (1950), «Sabah» (1985), «Tərcüman» (1961), «Hürriyyət» (1948), «Ekonomik panorama» (1988) və s.

Radio və televiziya. 1922-ci ildə Türkiyədə ilk radio verilişləri səsləndi. Həmin il mühəndis Rüştü Uzel canlı konserti translyasiya etmişdir. Bundan sonra rədionun inkişafı üçün təşəbbüsərlər olsa da heç bir nəticə verməmişdir. Lakin Atatürkün bilavasitə işə qarışması sayəsində radiostansiya qurulmuşdur. İlk sınaq verilişi 1927-ci ilin mart ayında oldu. Həmin il mayın 6-dan isə

müntəzəm verilişlərə başlanılmışdı. 1936-cı ilə qədər radio verilişləri TTTAŞ (Telsiz Telefon Türk Anonim Şirkəti) vasitəsi ilə həyata keçirilirdi. 1940-cı ildə isə radio verilişlərinə nəzarət Mətbuat Ümum Müdirliyinə həvalə edilmişdir.

XX əsrin 30-40-cı illərində radio sürətlə inkişaf yoluна çıxdı. Hökumətin keçirdiyi kampaniya nəticəsində 1946-cı ildə ölkədə qurşadırılan radio mikrafonlarının sayı 163994-ə çatdı. Aradan 5 il keçəndən sonra İzmir radiosu fəaliyyətə başladı. Təhsil ocaqlarında da radio-stansiyalar qurulmuşdur. 1965-ci ildən Türkiyədə radio və televiziya verilişləri TRT-yə (Türkiyə Radio-Televiziya Qurumu) tabe edilmişdir.

Türkiyədə Radio, Radio-1, Radio-2, Radio-3, Radio-4 stansiyaları fəaliyyət göstərir. GAP Radio stansiyası da əslində Radio-5-dir. Radio-1, Radio-2 və Radio-3 ölkə əhalisinin 98 faizini əhatə edir. Onların verilişləri gündə 24 saatdır. GAP – Radio stansiyası isə gündə 20 saat veriliş verir. Dövlətin əlində olan Radio-Xatay (TRT Xatay FM) stansiyasının verilişlərinin gündəlik həcmi 24 saatdır. 1952-ci ildən indiyədək fəaliyyət göstərən «Türkiyənin səsi» radiosu 20 dildə 29 saat 30 dəqiqəlik studiya verilişi, 44 saat 30 dəqiqəlik isə ümumi veriliş verir. Bir məsələni də qeyd etmək yərində düşər ki, Türkiyədə radio verilişlərinə senzura yoxdur. Lakin bu o demək deyil ki, radiolar başlı-başına buraxılıb, onlar qanun çərçivəsində məsuliyyət daşıyır.

Televiziya sahəsində Türkiyədə 1949-cu ildə Texniki Universitetdə ilk addımlar atılısa da, yalnız 1952-ci ildə sınaq verilişləri baş tutdu. Əvvəlcə həftədə 2 saat, sonra isə 5 saat televiziya verilişi yayılmışdır. Televiziyanın yaranma tarixi 1968-ci ilə aiddir. Həmin il yanvarın 30-dan etibarən Ankara TV-nin sınaq verilişləri keçirilir. İstanbulda isə Texniki Universitetin bazasındaki studiyadan sınaq verilişləri 1972-ci ilin 30 avqustundan başlamışdır. 1977-ci ildə ötürücü qüllələrin köməyi ilə əhalinin 81,5 faizi verilişlərə baxmaq imkanı əldə etmişdir. Türk tamaşaçıları rəngli verilişlərə 1984-cü ildən baxır. Elə həmin ildən TRT rabitə peyki vasitəsi ilə xaricə ilk verilişini ötürmüşdür. TRT ölkədə televiziyanın inkişafı üçün bir sıra tədbirlər həyata keçirir. Bu tədbirlərin nəticəsi olaraq Ankara TV studiyası bazasında TV-1, İstanbul studiyası bazasında isə TV-2 kanalları yaranır. Bundan başqa TV-3 (1989), GAP-TV (Güney Doğu Anadolu bölgəsi-1989), TV-4 (1990) kanalları işə başlayır.

70-ci illərin sonunda Türkiye özünün süni rabitə peykini buraxır. Bu da ona TV verilişlərinin ötürülməsi üçün şərait yaradır. İndi bir çox ölkələrdə kabel televiziyası sürətlə inkişaf edir. Türkiye də bu inkişafdan bacarıqla istifadə edir. Ölkədə 1988-ci ildən istifadəyə verilən kabel televiziyasının sayı çoxdur. Özəl kanallara gəldikdə isə onun yaranma tarixi 1 mart 1990-ci ilə aiddir. Həmin gün Madis Boxstar-1 kanalı fəaliyyətə

başlamışdır. İkinci özel TV kanalı isə Telon olmuşdur. 8 yanvar 1992-ci ildən verilişə başlayan bu kanala Turqut Özalın oğlu Əhməd Özal başçılıq etmişdir. Üçüncü özel TV kanal olan SHOW TV 1992-ci ildən ekrana çıxıb. 1993-cü ildə Cine 5 adlı pullu kanal yaradılır. Bu kanal əsasən bədii filmlər və idman verilişləri nümayiş etdirir.

Türkiyədə adı çəkilən TV kanalları ilə yanaşı başqa TV kanalları da fəaliyyət göstərir: Kanal-6, BRT, ATV, TGRT, Samanyolu və s. Özəl və dövlət TV kanallarının fəaliyyəti Üst Qurum tərefindən tənzimlənir.

Agentliklər. **Anadolu Agentliyi – AA** hökumət tərefindən maliyyələşdirilir və nəzarət edilir. Yarımresmi informasiya agentliyidir. Əsası 1920-ci ildə qoyulub. Dünyanın bir sıra agentlikləri ilə informasiya mübadiləsi aparır.

Ankara Agentliyi – ANKA özəl informasiya agentliyidir. Türkiyə qəzet, jurnallarını, radio və televiziyasını daxili və xarici informasiya ilə təmin edir.

YAPONİYA

Asiyada yerləşir. **İdarəetmə forması** – konstitu-siyalı monarxiya; **dövlət başçısı** – imperator; **ali qanunverici orqan** - ikipalatalı parlament; **ali icraedici orqan** – Nazirlər kabinet; **dövlət dili** – yapon; **milli bayram** – imperator Akixitonun doğum günü – 23 de-kabr (1933); **üzv olduğu təşkilat** – BMT (1956); **siyasi partiyalar** – Liberal Demokrat Partiyası – LDP (1955), Yaponiya Demokrat Partiyası – YDP (1996), Yaponiya Liberal Partiyası, Yeni Dünya Partiyası, Ya-poniya Kommunist Partiyası – YKP (1922), Sosial De-mokrat Partiyası (1945); **əhalisi** – 126,2 miln (2000); **paytaxtı** – Tokio.

TARIXİ ARAYIŞ

- **III əsrin 2-ci yarısı – IV əsrin ortaları – Yamato tayfa ittifaqının yaranması, Yapon dövlətinin təşəkkül tapması**
- **VI əsrin ortaları – Buddizmin yayılması**
- **1868 – «Təcridolunma» siyasetinin sonu**
- **1894-1895 – Yaponiya – Çin müharibəsi, Çinin məğlub olması**
- **1901 – Yaponiya Sosial Demokrat Partiyasının (YSDP) yaranması**
- **1914, 23 avqust – Antanta tərəfindən Almaniyaya müharibə elan edilməsi**
- **1925 – Yeni secki qanunun qəbul edilməsi**
- **1936, 25 noyabr – Faşist Almaniyası ilə «Antikomüniterin» paktının imzalanması**
- **1940 – Almaniya və İtaliya ilə «Üçlü pactı»nın imzalanması**
- **1941 – Almaniya tərəfindən İkinci Dünya müharibəsinə qoşulması**
- **1945, 2 sentyabr – Danışıqsız təslim olmaq haqqında aktın imzalanması**
- **1945 – Xirosima və Naqasakiyə ABŞ tərəfindən atom bombasının atılması**
- **1951 – San-Fransisko sülh müqaviləsinin bağlanması, Amerikaya Yaponiya ərazisində hərbi bazalar yaratmaq hüququnun verilməsi**
- **1972 – Çinlə Yaponiya arasında münasibətlərin qaydaya salınması**

Yaponianın KİV-i tekçə Asiyada yox, dün-yada aparıcı yerlərdən birini tutur. Ölkədə dövrü metbuat 1868-ci ilin Meydzi inqila-bından (bu inqilab Yaponianı kapitalist inkişaf yoluna çıxarıb) əvvəl yaranmışdı. Bunlar əsasən xarici qəzet-lərdən tərcümələr idi. 1865-1868-ci illərdə Yaponiyada çıxan qəzetlərin tirajı çox az idi, həm də həftədə, bəzən də ayda bir dəfə çıxırı. Ölkədə qəzet nəşrini qaydaya salmaq üçün 1869-cu ildə «Qəzetlərin çapı və yayılma-sı» haqqında fərman verildi. Bu fərman çap məhsulları-na hökumətin nəzarətini gücləndirdi.

Yaponiyada ilk gündəlik qəzet 1870-ci ildən çıxan «Iokoqama simbun» sayılır. 1872-ci ilin aprel ayından adı dəyişilib «Iokoqama mayniti simbun» olur [35, 7]. Həmin qəzetlərin ardınca «Hitiniti» (1872), «Xoti» (1873), «Iomiuri» (1874) qəzetləri nəşrə başlayır. Hər üç qəzet Tokioda çıxırı. Elm adamları da diqqət mərkəzində idi. Onlar üçün 1873-cü ildə «Meyroku dzassi» jurnalı nəşr olunnurdu. Dörd il sonra isə hamının başa düşəcəyi sadə dildə başqa jurnallar da işıq üzü gördü. Məsələn, «Marumaru simbun» belə jurnallardan idi. Burada əsasən lirik və satirik şerlərlə yanaşı hekayələr dərc olunur, karikaturalar verilirdi. «Tokio sansi» jurnalı isə erotik hekayələrə üstünlük verirdi. 1934-cü ildə Yaponiyada 5 min jurnal dərc olunurdusa, üç il sonra bu rə-qəm 12 minə çatdı, 1945-ci ildə isə azalıb 300-ə endi.

1881-ci ildən başlayaraq siyasi partiyalar qəzetlərdən öz məqsədləri üçün istifadə etməyə başladılar. Hətta partiya liderləri öz qəzetlərinin fəaliyyətini yaxşılaşdırmaq üçün hökumətdən jurnalistlərin iş şəraitini yaxşılaşdırmağı tələb etdilər. Bu tələb 1887-ci il dekabrın 26-da «Mətbuat azadlığı haqqında» Qanunun qəbul edilməsi ilə nəticələndi. Belə ki, əvvəllər qəzet və jurnal buraxmaq üçün dövlətdən rəsmi icazə tələb olunurduسا, yeni qanuna görə yalnız rəsmi orqanlara bu barədə məlumat vermək kifayət idi.

XX əsrin əvvəllerindən başlayaraq Yaponiyada qəzetlərin həm sayı, həm də tirajı artdı. 50 min nüsxə tirajla nəşr olunan «Yorodzi Tyoxo» (1892) qəzeti o dövrdə nəşr olunan qəzetlər içərisində ən çox tirajlısı sayılırdı. Sonrakı yerləri «Kokumin simbun», «Tokio asaki simbun», «Nikon simbun», «Dzidzi simpo», «Mayniti» və s. qəzetlər bölüşürdü.

Yapon – Çin (1894-1895) və Rus – Yapon (1904-1905) müharibələri qəzetlərin inkişafına təsir göstərdi. Belə ki, müharibə xəberləri qəzetlərin tirajını xeyli artırdı. Xüsusilə bu artım «Asahi» (350 min) və «Mayniti» (300 min) qəzetlərinin timsalında aydın hiss olunurdu.

Yaponiyada kapitalizmin inkişafı yapon proletariatının möhkəmlənməsinə və təşkilatlanması sürətləndirdi 1 dekabr 1897-ci ildə Tokioda Sen Katayamanın təşəbbüsü ilə poladəritmə sənayesi fəhlələrinin həmkarlar ittifaqı yaradıldı. Həmin ilin dekabr ayında Sen

Katayama «Rodo sekau» («Fəhlə aləmi») adlı jurnal nəşr edir. Jurnal yapon fəhlələrinin şəraitindən, başqa ölkələrdəki fəhlələrin mübarizəsindən yazırdı.

Keçək əsrin 20-ci illərində Yaponiyada seçki hüquqlarının genişləndirilməsi uğrunda kampaniya başladı. Nəticədə, 1925-ci ildə seçki qanunu qəbul olundu və 1928-ci ildə ilk dəfə olaraq fəhlə partiyalarının nümayəndələri parlamentdə təmsil olundular. Kommunist Partiyasının orqanı olan «Sekki» qəzeti dövrün mühüm və zəruri məsələlərindən bəhs edən yazılaraya əhəmiyyət verirdi.

1930-1932-ci illərdə «Gənc zabitlər» adlandırılın qüvvələr ordudakı nüfuzlarından istifadə edərək bir sıra tələbələr – imperatop hakimiyyətinin gücləndirilməsini, parlamentin və partiyaların ləğv edilməsini, hərbi işgal-ların genişləndirilməsini irəli sürdülər. «Gənc zabitlər»in bu hərəkətləri faşizmin yapon forması idi.

Bu dövrə Yapon jurnalistləri böyük tirajla çoxlu qəzet çap edirdi. Onu qeyd etmək kifayətdir ki, 1934-cü ildə Yaponiyada 129 gündəlik qəzet fəaliyyət göstərirdi. Bundan başqa 470 qəzet ayda 4 dəfə, 5392 qəzet isə ayda üç dəfə (bəzən bir-iki dəfə) çıxırdı. Ölkədə nəşr olunan qəzetlərin 30 faizi Tokio və Osakanın payına düşürdü. Ən nüfuzlu qəzetlərin 20-dən çox əlavələri də nəşr olunurdu. Belə qəzetlər əsasən Tokioda cəmləşmişdi. Onların sayı 231-ə çatırdı. Qəzetlərdən «Tokio Asahi simbun» (tirajı 1,1 milyon), «Tokio nitiniti

simbun» (1 milyon), «İomiuri simbun» (1 milyon), «Xoti simbun» (300 min), «Dzidzi simpo» (200 min) və s. seçiliirdi.

İkinci dünya müharibəsində Yaponiyanın məğlubiyəti ölkənin siyasi, iqtisadi və mədəni həyatına təsir etdi. 1945-ci il Yaponiya jurnalistikası tarixində dönüş illi oldu. Yaponiyada Potsdam bəyannaməsinin şərtlərini yerinə yetirən bir sıra demokratik islahatlar həyata keçirildi. Söz, mətbuat, yığıncaq azadlıqları elan olundu. Bu da jurnalistikən inkişafına müsbət təsir göstərdi. «Mətbuat kodeksi»nın dərcindən (15 sentyabr 1945) sonra qəzetlərin fəaliyyəti xeyli genişləndi. 1945-ci il dekabrın 1-dən Tokioda ilk axşam qəzeti «Minpo» çıxdı. Kommunist Partiyasının orqanı «Akaxata» (əvvəl «Sekki» adlanırdı) qeyri-leqlə fəaliyyətdən açıq fəaliyyətə keçdi.

Müharibədən sonra qəzetlərlə yanaşı jurnalların da sayı artdı. Müharibənin sonunda, əvvəl qeyd etdiyimiz kimi, 300 jurnal çıxırdısa, bu rəqəm bir il ərzində 4 dəfə artdı. Əyləncəli, ədəbi-bədii, uşaq jurnalları meydana gəldi. Bu dövrə nəşr olunan jurnallardan «Sinssey», «Sekay», «Kaydzo», «Ningen», «Dzyosey» və başqalarını göstərmək olar.

Hazırda Yaponiyada üç gündəlik qəzet var ki, həm tirajına, həm də ölkənin bir çox şəhərlərində yayıldığına görə o birilərindən seçilir. Bunlar «İomiuri» (8,9 milyon nüsxə), «Asahi» (7,5 milyon nüsxə), «Mayniti»

(4,4 milyon nüsxə) qəzətləridir. Bundan başqa ölkədə 125 qəzet 47 milyon tirajla nəşr olunur.

Ən mühüm qəzet və jurnallar. «Asahi» («Doğan günəş»-1888), «Asahi ivniñq nyus» («Asahinin axşam xəberləri»-1954), «İomiori» («Reportyor»-1874), «May-niti» («Gündəlik qəzet»-1876), «Kioto simbun» («Kioto qəzeti»-1879), «Sankey simbun» («Sənaye-iqtisadiyyat qəzeti - 1950»), «Dziyu minsyu» («Liberal demokratiya»-1954), «Sandi Mayniti» («Bazar günü Maynisi»-1922), «Sekay» («Kainat»-1946), «Akaxata» («Qırmızı bayraq»-1946) və s.

Radio və televiziya. Yaponiyada ilk radio verilişi «Tokio Brodkastinq Steyşn» cəmiyyəti tərəfindən 22 mart 1925-ci ildə həyata keçirilib. Elə həmin ilin iyun – iyul ayında Osaka və Naqoyda da radiostansiyalar yaradılır. 1925-ci ilin oktyabrında Yaponiya tarixində ilk dəfə olaraq Naqoyda studiyadan kənar reportaj verilir. Bu hərbi parada həsr olunmuş reportaj idi.

1926-ci ilin avqustunda rabitə nazırlığı hər üç stansiyarı birləşdirib, Yaponiya Radioyayılm Cəmiyyəti yaradır (En-Eyc-Key). 1935-ci ildən En-Eyc-Key ABŞ-a, Kanadaya və Havay adalarına «Yaponiya radiosu» vasitəsilə verilişlərə başlayır. Bu radio 1945-ci ildə qadağan edilir, yalnız 1952-ci ildə fəaliyyəti yenidən bərpa olunur.

1948-ci ildə radionun inkişafına dair beşillik plan qəbul olunur. Plan radionun inkişafını sürətləndirir. Bu

inkişaf dinleyicilərin də sayının artımına müsbət təsir etdi. Təkcə 1948-ci ildə onların sayı 7,6 milyona çatdı. 1950-ci ildə isə Yaponiya parlamenti «Yayım haqqında» Qanun qəbul edir. Bu qanun radio sahəsindəki bəzi uyğunsuzluqları aradan qaldırdı və En-Eyc-Key-in quruluşunu dəqiqləşdirdi. Bundan sonra En-Eyc-Key ölkənin xeyli radiostansiyalarına, studiyalarına, ötürücülərinə malik oldu ki, bu da informasiyaların vaxtında verilməsinə kömək etdi. «Yayım haqqında» Qanun həmçinin ona imkan verdi ki, verilişlərini təkcə yapon dilində yox, həm də xarici dillerdə yayımlasın. Parisdə, Nyu-Yorkda və Sinqapurda En-Eyc-Key öz bürolarını yaratdı.

Yuxarıda adını çəkdiyimiz qanun kommersiya radioyayıımına da icazə verdi. Belə bir yayım 1951-ci ilin sentyabrında gerçəkləşdi. On il kommersiya radiolarının fəaliyyəti onun yüksəlişi ilə xarakterizə olunur. Lakin 1961-1968-ci illərin rəqabəti radioların böhranla üzləşməsinə səbəb olub. Vəziyyətdən çıxmaq üçün kommersiya radio şirkətləri öz işlərini yenidən qurdular. Onlar 1965-ci ildə iki ümumyapon şəbəkəsində (Djey-Er-En və En-Er-En) birləşdilər. Bundan sonra Djey-Er-En 22, En-Er-En isə 23 şirkəti özündə birləşdirdi. Yalnız bundan sonra radioların fəaliyyəti yaxşılaşdı, hətta reklamdan gələn gəlirlər də artdı.

1939-cu ilin may ayında Yaponiyada **televiziyanın** ilk sınaq verilişi uğurla alındı. Təsvir alımların səyi

nəticəsində laboratoriya şəraitində baş tutmuşdur. Lakin ikinci dünya müharibəsi bu işi yarımcıq qoydu. Müharibədən dərhal sonra yenidən sınaq verilişlərini davam etdirdilər və uğur qazandılar. Bununla belə, Yaponiyada televiziyanın doğum günü 1 fevral 1953-cü ildir. Həmin gündən En-Eyc-Key-in müntəzəm verilişləri yayımlanır. Avqust ayında isə ilk kommersiya studiyası (En-Ti-Bi) efirə çıxır.

Çoxları televiziyanın radioya rəqabətdə tab gətirəcəyinə şübhə ilə yanaşırdılar. İlk vaxtlar televiziya sahiblərinin sayı da az artırdı. 1953-cü ildə onların sayı 1485 nəfər idisə, 1954-cü ildə 16779, 1955-ci ildə 52882 nəfərə yaxın idi. Lakin az vaxtda televiziya xalqın rəğbətini qazandı. Aşağıdakı rəqəmlərdən də bu aydın görünür. 1958-ci ildə yapon ailəsinin 1 milyon, 1970-ci ildə isə 99,2 faizinin televiziyası vardı. Çox güman indi Yaponiyada elə bir ailə yoxdur ki, onun bir və ya iki televizoru olmasın. Rəngli verilişlərə gəlincə onun tarixi 1960-ci ilin sentyabrından başlanıb.

Yaponiyanın «Yayım haqqında» Qanununa görə En-Eyc-Key-in tamaşaçıları ilə müqavilə bağlanılır və onlar haqq ödəyirlər (bu haqq sonra ləğv olunub). Kommersiya teleşirkətlərinin tamaşaçıları belə haqq ödəməkdən azaddırlar. Qanun buna yol vermir. Çünkü onun əsas gelir mənbəyi reklamdır. En-Eyc-Key-in «102-ci studiya» informasiya programı ölkədə çox sevilən programdır. Program səhər saat 7.35-dən 8.12-dək tamaşaçıları əvvəlki günün hadisələri ilə

tanış edir.

Yaponiyanın əsas teleşirkəti olan En-Eyc-Key dünyasının bir sıra teleşirkətləri ilə əlaqə saxlayır, efir mübadiləsi aparır.

Agentliklər. Kioto Tsusin – Yaponiyada ən iri informasiya agentliyidir. Əsası 1945-ci ildə qoyulub. Tokioda yerləşir. Yapon və ingilis dillərində informasiya və xəbərlər verir. Agentlik ölkədə 63 qəzet nəşriyyatına, 72 radiostansiyaya və xaricdə 57 informasiya agentliyinə xidmət edir. Xaricdə ingilis dilində 140 min sözlük informasiya yayır. Agentliyin dünyadan 31 şəhərində 50 xüsusi müxbiri var.

Dzidzi Tsusin – ölkənin ikinci ən böyük informasiya agentliyidir. 1945-ci ildə səhmdar əsasında yaradılıb. Tokioda yerləşir. Agentlik Cənubi Amerika və ABŞ-ın qərbində yapon dilində çıxan 15 qəzetə informasiya verir. 124 yapon və 28 xarici qəzet nəşriyyatına xidmət edir. Hər gün yapon dilində 680 min sözlük informasiya, o cümlədən 5 min sözlük çin dilində, 29 min ingilis dilində, 3 min ispan dilində sözlük informasiya yayır.

Əlavələr

Əlavə 1

CON MİLTON (1608-1674)

AREOPAGİTİKA (1644)

...Senzor idarəsinin heç bir fayda gətirmədiyini sübuta yetirdəkdən sonra mən onun vurduğu ziyana keçmək istəyərəm ki, bu ziyan da, hər şeydən əvvəl, ondan ibarətdir ki, senzura elmə və elm adamlarına qarşı edilə biləcək ən ağır zorakılığın və təhqirin təmsilçisidir...

... Mən heç də müəyyən növ azadlıqların mövcudluğunu inkar etmirəm, lakin dünyada hər şeydən çox o hüququ sevirəm ki, şəxsi təhlükəsizliyimizə təminat verir. Bu mənada isə *mənə hər cür azadlıqlardan əvvəl bilmək, danışmaq və öz məsləkimə uyğun olaraq sərbəst fikir yürütmək azadlığı verin.*

Əlavə 2

FRANSA MİLLİ ASSAMBLEYASI

İNSANIN VƏ VƏTƏNDƏŞİN HÜQUQLARI
HAQQINDA BƏYANNAMƏ (1789)

1. İnsanlar azad və bərabər hüquqlarla doğulur və yaşayırlar. İctimai fərqlər yalnız ümumi mənafə ilə bağlı fikirlərə əsaslanı bilər.
11. Fikir və mövqeyin azad ifadəsi insanın ən qiymətli hüquqlarından biridir; hər bir vətəndəş yalnız suisitifikasiyada qanun qarşısında cavab verməklə öz fikrini azad deyə, yaza, dərc etdирə bilər.

Əlavə 3

AMERİKA KONSTITUSİYASI (1787)

KONSTITUSİYAYA I DÜZƏLİŞ (1791)

«Konqres din müəyyənləşdirməyə, yaxud sərbəst dini ibadəti yasaqlamağa dair, ya da söz və mətbuat azadlığını, xalqın dinc toplaşmaq, şikayətlərinin yerinə yetirilməsi üçün hökumətə ərizələrlə müraciət etmək hüququnu məhdudlaşdırın heç bir qanun verməməlidir».

Əlavə 4

TOMAS CEFFERSON

İNAQRASIYA NİTQI (1801)

«... Yurddaşlar, sizin üçün əziz və dəyərli olan şeylərin hamısını özündə ehtiva edən vəzifələrin yerinə yetirilməsinə başlamazdan önce mənim dövlət quruluşumuzun başlıca prinsirləri, buradan da hökumətimizin siyasetini formalasdırmalı olan prinsiplər kimi nəyi gördüyümü bilməlisiniz.

Mən onlar haqqında yalnız ümumi prinsirləri qeyd etməklə, lakin məhdudiyyətlərin hec də hamısını göstərməməklə qısa danışacağam – bu, dini, yaxud siyasi əqidəsindən asılı olmayaraq bütün adamlar üçün bərabər və dəqiq qanunçuluqdur... məlumatın [azad] yayılması və sui-istifadələrə görə cəmiyyət qarşısında məsuliyyətdir; vicdan azadlığıdır; mətbuat azadlığıdır; *habeas sorpus** un müdafiəsi altında insan azadlığıdır ... ».

* Şəxsiyyətin toxunulmazlığı haqqında akt.

Əlavə 5

FRANKLIN DELANO RÜZVELT (1882-1945)

DÖRD AZADLIQ (1941)

Təhlükəsiz etmək istədiyimiz gələcəkdə biz dörd mühüm insan azadlığına əsaslanan bir dünya yaratmağa çalışacaqıq.

Birinci azadlıq – dünyanın istənilən hissəsində söz azadlığı və öz fikrini ifadə etmək azadlığı.

İkinci azadlıq – dünyanın istənilən hissəsində hər bir adamın istəyincə ibadət etmək azadlığı.

Üçüncü azadlıq – dünyanın istənilən hissəsində ehtiyac əsaretiindən azadlıq; daha sadə dildə bu, hər bir ölkə üçün onun xalqının sağlam, dinc həyatının təmin edən iqtisadi razılışmaları bildirir.

Dövdüncü azadlıq - dünyanın istənilən hissəsində qorxu hissindən azadlıq; daha sadə dildə bu, silahların elə tərzdə və elə səviyyəyə qədər ümumi ixtisar edilməsidir ki, heç bir ölkənin öz qonşusuna fiziki təcavüs etmək imkanı olmasın.

Əlavə 6

BİRLƏŞMİŞ MİLLƏTLƏR TƏŞKİLATI

ÜMUMDÜNYA İNSAN HÜQUQLARI BƏYANNAMƏSİ
(1948)

Maddə 18

Hər bir insanın fikir, vicdan və din azadlığı hüququ var; bu hüquqa öz dinini və əqidəsini dəyişmək, dininə və əqidəsinə həm təklikdə, həm də başqaları ilə birgə, açıq, yaxud xüsusi qaydada, təlimdə, ibadətdə, dini ayin və mərasimlərin icrasında etiqat bəsləmək azadlığı daxildir.

Maddə 19

Hər bir insanın əqidə azadlığı və onu sərbəst şəkildə ifadə etmək hüququ var; bu hüquqa əqidəsinə maneəsiz etiqat bəsləmək, dövlət sərhədlərindən aslı olmayaraq informasiya və ideyalar axtarmaq, almaq və yaymaq azadlığı daxildir.

Əlavə 7

İNSAN HÜQUQLARI ÜZRƏ AVROPA KONVENTSİYASI

(1953)

Maddə 10

Hər bir şəxs söz azadlığı hüququna malikdir. Bu sıraya müxtəlif fikirlərdə olma azadlığı və sərhədlərdən aslı olmayıaraq, hakimiyət tərəfindən müdaxilə edilmədən məlumat və ideyalar almaq və ötürmək hüquqları daxildir.

Əlavə 8

OLİVER VENDELL HOLMS (ali məhkəmənin üzvü)

ABŞ-da özünüifadə azadlığı (1971)

... Mətbuat idarə edənlərə deyil, idarə olunanlara xidmət etməlidir. Hakimiyətin mətbuat üzərində senzura hüququ [Konstitusiya ilə] həmişəlik ləğv olunmuşdur ki, mətbuat azad olsun və hakimiyətə nəzarət edə bilsin. Mətbuata [Konstitusiyada] müdafiə verilib ki, hakimiyətin sırlarını üzə çıxara bilsin... Azad mətbuatın başlıca vəzifəsi hakimiyətin xalqı aldatmasının qarşısını almaqdan ibarətdir ...

Əlavə 9

SOFİYA BƏYANNAMƏSİ

13 SENTYABR 1977

Biz, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı İctimai İnformasiya Departamentinin (BMTİİD), Birləşmiş Millətlər Təşkilatı Elm, Təhsil və Mədəniyyət Departamentinin (YUNESKO) müstəqil və plüralist informasiya vasitələrinin möhkəmləndirilməsinə dair 10-13 sentyabr 1997-ci ildə Bolqaristanın paytaxtı Sofiya şəhərində keçirdikləri Avropa seminarının iştirakçıları,

Ümumdünya insan hüquqları Bəyannaməsinin 19-cu maddəsini (*«hər bir şəxsin əqidə azadlığı hüququ və onu sərbəst ifadə etmək hüququ vardır; bu hüquqlara istənilən dövlətin ərazisində öz əqidəsinə sadiq qalmaq və bütün vasitələrlə sərbəst surətdə informasiya və idəyalar axtarmaq, almaq və yaymaq hüququ daxildir»*),

BMT Baş Məclisinin 1946-ci il 14 dekabr tarixli 59/1 sayılı qətnaməsini (*«informasiya almaq əsas insan hüquqlarından biridir»*), habelə Baş Məclisin 1990-ci il 11 dekabr tarixli 45/76 sayılı qətnaməsini (*«informasiya insana xidmət etməlidir»*),

YUNESKO-nun 1989-cu ildə 25-ci sesiyasında qəbul edilmiş 104 sayılı (*milli və beynəlxalq səviyyələrdə söz və təsviri informasiyanın sərbəst yayılmasına kömək göstərmək haqqında*) qətnaməsini,

YUNESKO-nun 1991-ci ildə 26-ci konfransında qəbul edilmiş 4.3 sayılı «*Azad, plüralist və müstəqil mətbuat hər bir demokratik cəmiyyətin mühüm elementidir*» qətnaməsini və Baş direktora «*mətbuat azadlığı, müstəqil və plüralit kütləvi informasiya vasitələrini dünyanın bütün regionlarında dəstəkləmək*» təklifini əsas tutaraq,

Təsdiq edirik ki, müstəqil, plüralist və azad kütləvi informasiya vasitələrinin yaradılması, müdafiəsi və möhkəmləndirilməsi demokratiyanın inkişafı üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Biz bir daha qeyd edirik ki, mətbuatın ikili funksiyası onun ictimai maraq kəsb edən informasiya və ideyaları ötürməsində, habelə dövlət orqanlarının fəaliyyəti nəzarəti həyata keçirməsindədir.

Biz insanların arzu və ümidişinin həyata keçirilməsinin ilkin və dəyişməz şərti olan demokratiya istiqamətində ümumdünya hərəkatını, fikir və informasiya azadlığını müdafiə edirik. Bu prinsipləri nəzərə alma- maq vətəndaş cəmiyyəti qurulmasına mane olmaq deməkdir və totalitarizmin bərpasına gətirib çıxara bilər.

Biz hesab edirik ki, hər cür birbaşa və dolayı yolla

senzura yolverilməzdır; qeyd edirik ki, KİV əməkdaşları əvvəlkitek yene də təqib, zor və işgəncələrə məruz qalır, hədələnir, tutulub saxlanır, həbs olunur, oğurlanır və öldürürlər. Onlar həmçinin siyasi və iqtisadi təzyiqlərə məruz qalır, siyasi motivlərə görə işdən çıxarılır, onlara qarşı qanunlar düzgün tətbiq olunmur, onların fəaliyyətini məhdudlaşdırmaq üçün əlavə qanunlar qəbul edilir. KİV-nin informasiya və yenilikləri sərbəst yaymasına, dövri nəşrləri ölkə daxilində və xaricdə yaymasına mane olmaqla bərabər, onların çap avadanlığından, radioötürücü sistemlərdən, Internet və digər rabitə vəsitələrindən istifadə etməsinə tez-tez əngəl törədir. Lisenziya alınması, nəzarətçi orqanların özbaşınalıqları, habelə çox yüksək tariflər də kütləvi informasiya vasitələrinin imkanlarını daraldır, onların məlumat ötürmək və yaymaq hüququnu məhdudlaşdırır.

Biz Avropada və dünyanın başqa bölgelerində jurnalistlərə və digər KİV əməkdaşlarına qarşı törədilmiş qətl və cinayətlərin, demək olar ki, hamisinin cəzasız qalmasına ciddi surətdə etiraz edirik.

Biz həm BMT sisteminə daxid olan, həm də regional hökumətlərəsi təşkilatları KİV əməkdaşlarına qarşı törədilmiş cinayətlərin açılması üçün gördükleri hüquqi tədbirlərin nəticələri barədə məlumat verməyi aidi dövlətlərdən tələb etməyə çağırırıq.

Biz hökumətləri peşəkar fəaliyyətini həyata keçirərkən həbs olunmuş jurnalistləri azad etməyə çağırırıq.

Biz mətbuat azadlığı, informasiya əldə etmək hüququ da daxil olmaqla, fikri sərbəst ifadə etmək hüququnu əsas insan hüquqlarından biri sayırıq və BMT Baş Məclisinə təklif edirik ki, gələn sessiyada Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəannaməsinin müddəəalarının, xüsusən 19-cu maddənin həyata keçirilməsi üçün səmərəli tədbirlər müəyyənləşdirən qərar qəbul etsin. Belə bir qərar YIHB-nin 50 illiyine mühüm töhfə olardı.

Biz müvafiq hökumətlərarası təşkilatlara və donor müəssisələrə təklif edirik ki, dünyanın bütün bölgələrində müstəqil və plüralist informasiya vasitələri yaradılmasına və möhkəmləndirilməsinə kömək məqsədi ilə səylərini artırılsınlar.

BİZ BƏYAN EDİRİK Kİ:

1. Hazırda Mərkəzi və Şərqi Avropanın bir çox dövlətlərində çoxpartiyalı demokratiya istiqamətində gedən pozitiv dəyişikliklər müstəqil və plüralist informasiya vasitələrinin yaranması və inkişafı üçün əlverişli şərait yaradır.
2. Bütün dövlətlər əqidə və mətbuat azadlığının konstitusiya və hüquqi təminatlarını yaratmalı (və ya möhkəmləndirməli), bu azadlıqları məhdudlaşdırın qanunlara yenidən baxmalı, dəyişdirməli və ya ləğv etməlidirlər. Dövlətlər bu təminatlara xüsusi diqqət

verməlidirlər. Qanundankənar qadağan və tabular bu azadlıqları məhdudlaşdırırları üçün yolverilməzdir.

3. Bütün dövlətlər xarici jurnalistlərin bu ölkələrə gedib-gəlməsi və sərbəst hərəkət etməsi üçün viza verilməsi prosesini yüngülləşdirməli, jurnalistik fəaliyyətini həyata keçirmək üçün ölkəyə professional avadanlıq gətirilməsinə və ondan istifadə edilməsinə maneçilik törətməməlidirlər.
4. Dövlət orqanlarının malik olduğu informasiyanı əldə etməkdə jurnalistlərə heç bir maneə yaradılmalıdır. İformasiya mənbəyini açmağa jurnalisti məcbur etmək olmaz. Bunun üçün hüquqi təminatlar olmalıdır.
5. Jurnalistlərin tamamilə müstəqil, nümayəndəli assosiasiyalarını, birliklərini və ya həmkarlar orqanlarını, habelə redaksiya və nəşriyyat işçilərinin assosiasiyalarını yaratmaq (yaxud möhkəmləndirmək) lazımdır. Müstəqil jurnalist təşkilatlarının yaradılması yolunda hər cür hüquqi və inzibati maneələr aradan götürülməlidir.
6. Jurnalist işinin peşəkar metodları dövlət qadağalarından və xüsusi maraqlı qrupların təzyiqindən qo-

runmaq üçün ən yaxşı təminatdır. Öz fəaliyyət sahəsində hər cür norma və rəhbər prinsipləri yalnız jurnalistlər özləri müəyyənləşdirə bilərlər. KİV və ya onların əməkdaşlarının peşə fəaliyyəti ilə bağlı mübahisələr məhkəmədə həll olunmalıdır, həm də belə məsələlərə cinayət (və ya hərbi) məcəlləsinin deyil, mülki məcəllənin əsasında baxılmalıdır.

7. Bütün informasiya vasitələrində peşəkar müstəqillik və redaksiya-nəşriyyat azadlığı qəbul edilməlidir. Dövlətə mənsub olan radio-televiziya orqanları və informasiya agentliklərində ilk növbədə islahat aparılmalı, onlara açıq ictimai təşkilat statusu verilməlidir. Radio və televiziya sahəsində yaradıla biləcək tənzimləyici orqanlar hakimiyyətdən asılı olmamalıdır. Müstəqil informasiya agentliklərinin, habelə xüsusi və icma informasiya vasitələrinin (o cümlədən, kənd rayonlarında) yaradılmasını stimullaşdırmaq lazımdır.
8. Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələrindəki sosial-iqtisadi şəraiti, o cümlədən bu subregionun ayrı-ayrı bölgələrinin spesifik xüsusiyyətlərini nəzəre alaraq, beynəlxalq ictimayyət (beynəlxalq təşkilatlar, inkişaf agentlikləri və peşəkar assosiasiyalar) müstəqil informasiya vasitələrinin inkişafına yönəlmış uzunmüddətli və sabit maliyyə yardımı ilə bağlı məsələ-

ləri ilk növbədə həll etməlidir. Bundan savayı, Dünya Bankı, Avropa Yenidənqurma və İnkışaf Bankı, beynəlxalq təşkilatlar və müvafiq donor təşkilatları informasiya vasitələrinə kredit ayrılması üçün müstəqil Fond yaratmaq üçün səylərini birləşdirməlidirlər.

9. Sərbəst informasiya yaymaq imkanlarını genişləndirən kanallar açan yeni informasiya və kommunikasiya texnologiyası plüralizmə, sosial-iqtisadi inkişafa, demokratiyaya və sülhə xidmət edə bilər və etməlidir. Daim ənənəvi KİV-nə aid edilən fikir azadlığının müdafiəsi prinsipi yeni yaranan informasiya vasitələrinə də şamil olunmalıdır.
10. Ksenofobiya və müxtəlif etnik və dini qruplar arasındaki toqquşmalar Avropanın bir çox yerlərində sülh və demokratiya üçün təhlükə töredir. Jurnalist etikası məsələləri üzrə proqramlar hazırlanarkən köhnəfikirliyin və bu cür ayrı-seçkililik hallarının doğurduğu təhlükə nəzərdən qaçmamalıdır. Kütləvi informasiya vasitələri etnik və digər azlıqların da nümayəndələrinin jurnalistikaya cəlb edilməsinə şərait yaradan kadr siyaseti yürütməlidirlər.
11. Munaqişə zonalarından reportajlar hazırlanarkən informasiyanın tərəfsiz olması və yalnız faktlara əsaslanması, yüksək peşəkarlıq normalarının qo-

runması olduqca vacib əhəmiyyətə malikdir.

12. Kütləvi informasiya vasitələri üzərində sahibliyin və ya plüralizmi məhdudlaşdırın digər nəzarət funksiyalarının bir əldə, o cümlədən dövlətin əlində mərkəzləşməsinə yol verməmək üçün qanunlar qəbul edilməli, səmərəli tədbirlər görülməlidir.
13. Cəmiyyətin maraqları mülkiyyət formasından asılı olmayaraq müəyyən edilir. KİV-nin sahibləri və onları maliyyələşdirənlər aşkar olmalı, ictimaiyyətə bu haqda informasiya verilməlidir. Dövlət müxtəlif mülkiyyət formalarının hamısına hüquqi qarantiya verməli, ictimiat fondları onların arasında ayri-seçkiliyə yol vermədən bölüşdürülməlidir.
14. KİV-nə kommersiya və digər təzyiqlərin gücləndiyi şəraitdə onların məzmun keyfiyyətini yaxşılaşdırmaqla kütləvi informasiya vasitələrinə olan inamı qoruyub saxlamaq xüsusilə vacibdir.
15. Bəyannamənin prinsiplərini həyata keçirmək məqsədi ilə tədbirlər görmək üçün Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Baş Katibi həmin Bəyannaməni Baş Məclisə, YUNESKO-nun Baş direktoru isə Baş Konfrans təqdim etməlidir.

Əlavə 10

MƏTBUAT AZADLIĞI XARTİYASI

Konfrans Londonda (1987) keçirilib,
Helsinkidə (1992) bəyənilib

Mətbuat Azadlığı Xartiyasını «Azadlığın səsi» adlı Ümumdünya konfransının iştirakçısı olan 34 ölkənin jurnalistləri qəbul edib. Senzura problemlərinə həsr olunmuş həmin konfrans Mətbuat Azadlığı üzrə Komi-tə, Qəzet Naşirlərinin Beynəlxalq Federasiyası, Bey-nəlxalq Mətbuat İnstитutu, Ümmumerika Mətbuat Assosiasiyyası, Şimali Amerika Milli Radio Assosiasiyyası, Beynəlxalq Dövri Mətbuat Assosiasiyyası tərəfindən birgə təşkil edilib və 1987-ci ilin yanvar ayının 16-dan 18-dək Londonda keçirilib.

Xartiyada azad və müstəqil mətbuatın fəaliyyət prinsipləri üzrə konfrans iştirakçılarının yekdil pəyini ifadə edən müddəalar əks olunublar. Bu müddəalar 1989-cu ildə Londonda ATƏT-in İnformasiya forumu, 1991-ci ildə Moskvada ATƏT-in kütləvi informasiya va-sitələri sahəsində paralel fəaliyyət üzrə «Dəyirmi ma-sa»sı və həmin ilin noyabrında Osloda ATƏT-in demokratik institutlar üzrə ekspertlərinin seminarı tərəfin-dən təsdiq edilib. Xartiya həmçinin YUNESKO-nun baş

direktoru, bir sıra nüfuzlu beynəlxalq jurnalist təşkilatlarının rəhbərləri və nəhayət 1992-ci ildə Helsinkidə ATƏT üzvü olan ölkələrin başçılarının yüksək seviyyədə görüşünün iştirakçıları tərəfindən də bəyənilib.

MƏTBUAT AZADLIĞI XARTİYASI

Mətbuat azadlığı xalqın azadlığını təmin edir. Məhz buna görə də informasiyanın ölkə daxilində və dövlət sərhədləri üzərindən azad və manesiz hərəkətinin aşağıda ifadə olunmuş prinsipləri demokratik institutların inkişafı və qorunmasında maraqlı olan bütün qüvvələr tərəfindən müdafiə edilməlidir:

1. İstər birbaşa, istərsə də dolayısı ilə hər hansı senzura yolverilməzdır. Bununla əlaqədar olaraq, kütləvi informasiya vasitələrinin məlumat toplamaq və yaymaq hüququnu məhdudlaşdırın bütün qanunlar ləğv edilməli, buna göstərilən cəhdlər dayandırılmalıdır. Yerli və mərkəzi hakimiyyət orqanları isə dərc olunan və ya ötürülən məlumatların məzmununa müdaxilə etməməli, həmçinin informasiya mənbələri ilə jurnalistlər arasında sədd yaratmamalıdır.

2. Müstəqil mətbuat orqanları, tele və radioverilişləri şirkətləri bütün ölkələrdə sərbəst yaranmaq və fəaliyyət göstərmək imkanına malik olmalıdır.

3. Ölkənin hakimiyyət orqanları informasiya vasitələrini heç bir iqtisadi və ya digər diskriminasiyaya məruz

qoymamalıdır. Dövlətin özünün informasiya orqanlarının olduğu ölkələrdə müstəqil mətbuatın bütün məlumatlardan, çap məhsullarının istehsalı və tele-radio verilişlərinin yayınlanması üçün lazım olan texniki vəsaitlərdən onlarla eyni dərəcədə istifadə imkanı verilməlidir.

4. Dövlət mətbuat orqanlarının – qəzet kağızından, mətbəələrdən, yayım sistemlərindən, xəbərlər agentliklərinin – rabitə kanallarından, tele-radioverilişləri şirkətlərinin – tezliklərdən və avadanlıqdan istifadə hüququnu məhdudlaşdırılmamalıdır.

5. Rabitə vasitələri üzərində nəzarət funksiyasını həyata keçirən orqanların məlumatların yayılmasını çətinləşdirən və informasiya axınını məhdudlaşdırıran bütün hüquqi, texniki və tarif qaydaları pislənilir.

6. Hökumətin informasiya orqanlarının redaktorlarının müxtəlif fikirləri dərc etmək hüququ olmalıdır. Bu müddəə qanunvericilikdə təsbit edilməli və təcrübədə həyata keçirilməlidir.

7. Ölkənin mətbuat və digər informasiya orqanlarının xarici xəbərlər xidmətlərinə sərbəst çıxış, əhalinin isə xarici nəşrləri, tele-radioverilişlərini sərbəst əldə etmək imkanları olmalıdır.

8. Ölkənin sərhədləri xarici jurnalistlər üçün açıq olmalıdır. Bu sahədə heç bir kvota tətbiq edilməməlidir, viza, mətbuat vəsiqəsi və digər sənədlərin alınması ilə əlaqədar müraciətlər ən qısa müddətdə təmin edilməlidir. Xarici jurnalistlərə ölkə ərazisində yerdəyişmə,

Dünya jurnalistika tarixi

rəsmi və qeyri-rəsmi informasiya mənbələri ilə əlaqə, həmçinin iş üçün lazımi professional material və avadanlığın ölkəyə gətirilməsində sərbəstlik verilməlidir.

9. Jurnalist fəaliyyəti ilə məşğul olmaq yolunda yaradılmış bütün məhdudiyyətlər, o cümlədən bunun üçün hər hansı lisenziyanını və ya digər rəsmi sənədlərin tərtib edilməsi tələbləri ləğv edilməlidir.

10. Jurnalistlərin bütün digər vətəndaşlar kimi qanun tərəfindən qorunmaları və şəxsiyyətlərinin toxunulmazlığı haqda təminatları olmalıdır. Hərbi əməliyyat zonalarında işleyən jurnalistlər mülki vətəndaşlar hesab edilirlər və bütün mülki vətəndaşlara verilən hüquqlardan və təminatlardan istifadə edirlər.

Əlavə 11

JOHANNESBURQ PRİNSİRLƏRİ

Milli təhlükəsizlik, özünüüfadə azadlığı
və informasiya almaq imkanları
(1 oktyabr 1995)

Bu prinsiplər kütləvi informasiya vasitələrinin hüquqları sahəsində Amerika mütxəssisi Pol Hoffmanın sədriyi ilə ABŞ, Avropa Şurası, Avstraliya, Büyük Britaniya, Zambiya, İsveç, İsveçrə, İsrail, Yuqoslaviya,

Keniya, Rusiya, Seneqal, Fransa, Hindistan, CAR, Cənubi Koreya və Şimali İrlandiyadan olan 36 ekspertdən ibarət qrup tərəfindən işlənib hazırlanmış və qəbul edilmişdir.

GİRİŞ

Bu Prinsiplər Cənubi Afrikanın Uitvotersrend Universiteti nəzdindəki tətbiqi hüquq tədqiqatlarının köməyi ilə «Article 19» senzurasına qarşı beynəlxalq mərkəzə toplaşan beynəlxalq hüquq, milli təhlükəsizlik və insan hüquqları sahəsində ekspertlər qrupu tərəfindən 1995-ci il oktyabrın 1-də qəbul olunmuşdur.

Prinsiplər insan hüquqlarının müdafiəsinə aid beynəlxalq və regional hüquqi normalara, dövlətlərin hüquq tətbiqi praktikasına (o cümlədən milli məhkəmələrin qərarlarına) və Dövlətlər birliyinin tanıdığı hüquqların ümumi prinsiplərinə əsaslanır.

Bu Prinsiplər mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq konvesiyanın müddəalarına, habelə fəvqəladə hallarda insan hüquqları barəsində Paris minimal standartlarına aid Sirakuza prinsiplərinin tətbiq olunmasının mümkün olduğunu qəbul edir.

(Qeyd: Sirakuza prinsiplərini Beynəlxalq hüquqşunaslar Komissiyası, Beynəlxalq Penitensionar Hüquq Assosiasiyası, Beynəlxalq Hüquqşunaslar Komissiyasına, Amerika Yardım Assosiasiyası, Morqan İnsan

Hüquqları İnstitutu ve Kriminologiya Sahəsində Beynəlxalq Ətraflı Tədqiqatlar İnstitutu tərəfindən toplanmış ekspertlər qrupu 1984-cü ilin mayında qəbul etmişdir

Paris minimal standartları Beynəlxalq Hüquq Assosiyasının himayəsi ilə ekspertlər qrupu tərəfindən 1984-cü ilin mayında qəbul olunmuşdur).

PREAMBULA

Bu Prinsiplərin layihəsinin hazırlanmasının iştirakçıları:

BMT Nizamnaməsində elan edilmiş prinsiplərə uyğun olaraq, insan şəxsiyyətinin ləyaqət və qədrinin, hər bir kəsin ayrılmaz bərabər hüquqlarının tanınmasının bütün dünyada azadlığın, ədalət mühakiməsinin və sülhün zəmni olduğunu əsas tutaraq;

İnsan hüquqlarının müdafiəsi üçün hüququn aliliyi prinsipinin mü Hümüdüyünü yəqin edərək, məhkəməni istibdada və təqiblərə qarşı sonuncu sığınacaq hesab edərək;

Özünüifadə azadlığının və informasiya azadlığının demokratik cəmiyyətdə mühüm rol oynadığına və onun tərəqqisi, çiçəklənməsi üçün və insanın digər hüquqlarının və əsas azadlıqların həyatə keçirilməsi üçün həmin azadlıqların böyük əhəmiyyəti olduğuna öz inamını təsdiqləyərək;

İnsan hüquqları haqqında ümumi bəyannamənin, mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq paktın, uşaq hüquqları haqqında BMT konvensiyasının, məhkəmələrin müstəqilliyi haqqında BMT-nin əsas prinsiplərinin, Afrika insan və xalqların hüquqları xartiyasının, insan hüquqları haqqında Amerika konvensiyasının və insan hüquqları haqqında Avropa konvensiyasının müvafiq müddəalarını nəzərə alaraq;

İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların bəzi daha ciddi şəkildə pozulması hallarına milli təhlükəsizliyin müdafiəsi üçün zəruri hallar kimi hökumətlər tərəfindən haqq qazandırıldığını yaxşı bilərək;

Hökumətin hərəkətlərinə nəzarət etmək və demokratik cəmiyyətin həyatında yaxından iştirak etmək üçün adamların hökumətdəki informasiyanı almaq imkanına malik olmasının zəruriliyini imperativ tələb kimi qəbul edərək;

Hüququn alılıyi prinsipinin əsas tələblərini təmin edən konkret və dəqiq formalaşdırılmış qanunlar qəbul olunması ilə həmin azadlıqların hüquqi müdafiəsinin zəruriliyini təsdiqləyərək;

Həmin azadlıqların hüquqi müdafiəsinin müstəqil məhkəmələr tərəfindən təmin olunmasının zəruriliyini bir daha xatırladaraq;

İştirakçılar aşağıdakı Prinsiplər barədə razılığa gəlmişlər və milli, regional və beynəlxalq səviyyələrdə müvafiq orqanlara tövsiyə edirlər ki, bu Prinsiplərin ge-

niş yayılması, qəbul olunması və həyata keçirilməsi üçün tədbirlər görsünlər.

1. ƏSAS PRİNSİPLƏR

Prinsip 1. Rəy, özünüifadə və informasiya azadlığı

a) Hər bir kəs kənardan maneq olmadan öz rəyində qalmaq hüququna malikdir.

b) Hər bir kəs özünüifadə hüququna malikdir ki, buraya da sərhədlər nəzərə alınmadan, hər hansı ideyanı, öz istədiyi kimi, şifahi, yazılı şəkildə və ya çap halında, yaxud sənət əsəri formasında və ya istənilən kommunikasiya vasitələri ilə axtarmaq, almaq və vermək azadlığı da daxildir.

c) Bundan əvvəlki bənddə – (b) bəndində göstərilən hüquqların həyata keçirilməsi benəxalq hüquq normalarına müvafiq surətdə, o cümlədən milli təhlükəsizliyin müdafiəsi üçün konkret əsaslarda məhdudiyyətlər predmeti ola bilər.

ç) Əgər hökumət özünüifadə və ya informasiya azadlığının hər hansı şəkildə məhdudlaşdırıldığının qanunda nəzərdə tutulduğunu və bunun demokratik cəmiyyətdə milli təhlükəsizliyin qanuni mənafelərinin müdafiəsi üçün zəruri olduğunu sübut etməsə, onda milli təhlükəsizlik bəhanəsi ilə bu cür məhdudiyyət tətbiq oluna bilməz.

(Qeyd: Həmin Prinsiplerin kontekstində demokratik cəmiyyət deyildikdə özündən ayrı olan orqana və ya təşkilata həqiqətən hesabat verən hökumət; ümumi və bərabər seçki hüququ, gizli səsvermə əsasında keçirilən və seçicilərin öz iradəsini azad ifadə etməyə təminat verən həqiqi dövri seçkilər; iqtidardakı hökumətə müxalifətdə duran təşkilat yaratmaq azadlığına malik siyasi qruplaşmalar; müstəqil məhkəmələr tərefindən təmin edilən əsas azadlıqların səmərəli hüquqi təminatları başa düşülür).

Prinsip 1.1. Bütün məhdudiyyətlər qanunla müəyyən edilir

a) Özünüifadə və ya informasiya azadlığı üzərində hər bir məhdudiyyət qanunda göstərilməlidir. Qanun sadə dildə yazılmış, anlaşıqlı, konkret və aydın olmalıdır ki, hər bir ayrıca şəxsə bu və ya digər hərəkətin hüquqa zidd olub-olmadığını qabaqcadan görməyə imkan versin.

b) Qanun onun tələblərinin pozulmasına qarşı müvafiq təminatları, o cümlədən müstəqil məhkəmə və ya ədalət mühakiməsi orqanı tərefindən qoyulmuş məhdudiyyətin əsaslı olub-olmadığına hüquqi cəhətdən operativ, ətraflı və səmərəli baxılmasını nəzərdə tutmalıdır.

**Prinsip 1.2. Milli təhlükəsizliyin qanuni
mənafelərinin müdafiəsi**

Hökumətin milli təhlükəsizlik tələbləri ilə haqq qazandırmaq istədiyi özünüifadə və ya informasiya azadlığının hər hansı şəkildə məhdudlaşdırılması həqiqətən bu məqsəddən irəli gəlməli və əsaslandırılmış surətdə nümayiş etdirməlidir ki, son nəticə milli təhlükəsizliyin qanuni mənafelərinin müdafiəsi olacaqdır.

**Prinsip 1.3. Demokratik cəmiyyətin prinsipləri
ilə uyğunluq**

Özünüifadə və ya informasiya azadlığını məhdudlaşdırmanın milli təhlükəsizliyin qanuni mənafelərinin müdafiəsi üçün zəruri olduğunu sübuta yetirmək üçün hökumət nümayiş etdirməlidir ki:

- a) həmin məsələ barəsində öz rəyini ifadə etmək və ya informasiya vermək milli təhlükəsizliyin qanuni mənafelərinə ciddi qorxu törendir;
- b) tətbiq edilən məhdudiyyət bu mənafelərin müdafiəsi üçün daha az məhdudlaşdırıcı tədbirlər nəzərdə tutur;
- c) məhdudiyyət demokratik prinsiplərlə uyğunlaşdırılır.

Prinsip 2. Milli təhlükəsizliyin qanuni mənafələri

a) Milli təhlükəsizlik bəhanəsilə tətbiq edilən məhdudiyyətin həqiqi təyinatı və sübutedici son nəticəsi ölkənin mövcudluğunu və ya onun ərazi bütövlüyünü güc işlədilməsindən, yaxud güc işlətmək hədəsindən müdafiə etmək, eləcə də xarici mənbədən güc işlədilməsinə və ya güc işlətmək hədəsinə, məsələn, hərbi təhlükəyə qarşı, yaxud da daxili mənbədən təhlükəyə, məsələn, hökuməti zor gücünə devirməyə təhrik etmək təhlükəsinə qarşı ölkənin müqavimət göstərmək imkanlarını qorumaq olmasa, onda həmin məhdudiyyət legitim deyildir.

Prinsip 3. Fövqəladə vəziyyət

Ölkənin mövcudluğuna qorxu törədən və yaradığı barədə milli və beynəlxalq hüquq normalarına müvafiq surətdə rəsmən və qanuni olaraq elan edilən fövqəladə vəziyyət əmələ gəldikdə dövlət özünüifadə və informasiya azadlığı üzərində məhdudiyyət qoya bilər, amma bu məhdudiyyət ancaq vəziyyətin tələbləri ilə əlaqədar ciddi lazımı dərəcədə olmalı və hökumətin beynəlxalq hüquq üzrə digər öhdəlikləri ilə ziiddiyət təşkil etməməlidir.

Prinsip 4. Ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi

Özünüifadə və ya informasiya azadlığı məhdudlaşdırıldıqda, o cümlədən milli təhlükəsizlik bəhanəsi ilə məhdudlaşdırıldıqda irqi əlamətlərə, dərinin rənginə, cinsə, dilə, dinə, siyasi və ya digər baxışlara, milli və ya sosial mənşeyə, vətəndaşlığa, əmlak senzinə görə, doğum əlamətlərinə və ya başqa əlamətlərə görə ayrı-seçkiliyə heç bir halda yol verilməməlidir.

II. ÖZÜNÜFADƏ AZADLIĞININ MƏHDUDLAŞDIRILMASI

Prinsip 5. Rəy azadlığı

Heç kim öz şəxsi rəyinə və ya əqidəsinə görə hər hansı məhdudiyyətlərə, hüquqlardan məhrum edilməyə və ya sanksiyalara məruz qala bilməz.

Prinsip 6. Milli təhlükəsizliyə qorxu törədə bilən özünüifadə

15-ci və 16-ci prinsiplərə uyğun olaraq, özünüifadə milli təhlükəsizliyə qorxu törədən hal kimi o vaxt cəzalandırıla bilər ki, hökumət nümayiş etdirə bilsin ki:

a) özünüifadədən məqsəd zorakı hərəkətlərə çağırmaqdır;

- b) özünüifadə bu cür zorakı hərəkətlərə gətirib çıxara bilər;
- c) özünüifadə ilə bu cür zorakı hərəkətlərin mümkünlüyü arasında birbaşa və bilavasitə əlaqə var.

Prinsip 7. Müdafiə altında olan özünüifadə

a) 15-ci və 16-ci prinsiplərə uyğun olaraq, özünüifadə azadlığı hüququnun dinc həyata keçirilməsinə milli təhlükəsizliyə hədə-qorxu kimi baxılmamalıdır və bu məhdudiyyətə və ya cəzaya məruz qalmamalıdır. Milli təhlükəsizliyə hədə-qorxu törətməyən özünüifadə aşağıdakıları ehtiva edir, lakin özünüifadə ilə məhdudlaşdırır:

I) hökumətin siyasetini və ya hökumətin özünü qeyri-zoraki yolla dəyişdirmək uğrunda çıxış edir;

II) özlüyündə ölkənin, dövlətin və ya onun rəmzlərinin, hökumətin, dövlət idarələrinin və ya xadimlərinin, habelə xarici ölkənin, dövlətin və ya onun rəmzlərinin, hökumətin, dövlət idarələrinin və ya xadimlərinin tənqid və təhqir edilməsidir;

(Qeyd: Bu prinsiplərin kontekstində «dövlət xadimləri»nə aiddirlər – dövlət başçısı, hökumət başçısı, hökumət qulluğunda olan bütün vəzifəli şəxslər, o cümlədən nazirlər: silahlı qüvvələrin, təhlükəsizlik və polis qüvvələrinin bütün vəzifəli şəxsləri və seçkili dövlət vəzifələri tutan bütün şəxslər).

III) konkret münaqışeyə qarşı və ya beynəlxalq mübahisələrin həlli üçün güc işlətmək hədə-qorxusuna qarşı etiraz edir və ya bu etirazı dəstəkləyir;

IV) insan hüquqlarına və ya beynəlxalq humanitar hüquqa aid beynəlxalq normaların pozulduğunun güman olunması barədə informasiya verilməsinə yönəldilmişdir.

b) Ölkənin, dövlətin və ya onun rəmzlərinin, hökumətin, dövlət idarələrinin və ya xadimlərinin, habelə xarici ölkənin, dövlətin və ya onun rəmzlərinin, hökumətin, dövlət idarələrinin və xadimlərinin tənqid və ya təhqir edilməsi üstündə heç kəs cəzalandırıla bilməz, bir şərtlə ki, bu tənqid və ya təhqir zoraki hərəkətlərə təhrikçiliyə yönəldilməsin və ya bu cür hərəkətlərə getirib çıxmasın.

Prinsip 8. Milli təhlükəsizliyə hədə-qorxu törendə biləcək fəaliyyət haqqında məlumatın sadəcə olaraq verilməsi

Özünüifadə təşkilat tərəfindən dərc edilmiş və ya təşkilat haqqında informasiyanı – hökumətin milli təhlükəsizliyin mənafelərinə və ya milli təhlükəsizliklə sıx bağlı olan mənafelərə hədə-qorxu töredən informasiya kimi qiymətləndirdiyi informasiyanı verdiyinə görə özünüifadənin qarşısını almaq və ya cəzalandırmaq olmaz.

Prinsip 9. Milli azlığın dilindən və ya başqa dildən istifadə edilməsi

İstər yazılı, istərsə də şifahi özünüifadə qadağan oluna bilməz, ona görə ki, özünüifadə bu və ya digər dildən, xüsusən milli azlığın dilindən istifadə edir.

Prinsip 10. Özünüifadəyə üçüncü şəxslərin qanunsuz müdaxiləsi

Özünüifadə hökumət və onun siyaseti barəsində hətta tənqidçi səciyyə daşısa da, dövlətlər dinc yolla həyata keçirillən özünüifadə azadlığına qeyri-rəsmi qrupların və ya arı-ayrı şəxslərin qanunsuz müdaxiləsinin qarşısını almaq üçün səmərəli tədbirlər görməyə borcludur. Məsələn, hökumətlər özünüifadə azadlığının boğulmasına yönəldilmiş hüquqa zidd hərəkətləri pisləməyə, təhqiqat aparmağa və təqsirkarları ədalət mühakiməsi orqanlarına verməyə borcludur.

III. İNFORMASIYA AZADLIĞININ MƏHDUDLAŞDIRILMASI

Prinsip 11. İnformasiya alınmasının ümumi qaydaları

Hər bir kəs hakimiyyət strukturlarından informa-

siya, o cümlədən dövlət təhlükəsizliyinə aid informasiya almaq hüququna malikdir. Milli təhlükəsizlik bəhanəsi ilə bu hüququn hər hansı şəkildə məhdudlaşdırılması yolverilməzdir, bundan ötrü hökumət sübut etməlidir ki, belə məhdudiyyət qanunda nəzərdə tutulur və demokratik cəmiyyətdə milli təhlükəsizliyin qanuni mənafelərini qorumaq üçün zəruridir.

Prinsip 12. Təhlükəsizlik bəhanəsilə istisnaların məhdud şəkildə göstərilməsi

Dövlət milli təhlükəsizliyə aid bütün informasiyanın verilməsindən qəti surətdə imtina edə bilməz, lakin qanunda informasiyanın yalnız elə konkret və məhdud kateqoriyalarını göstərməlidir ki, bunları milli təhlükəsizliyin qanuni mənafeləri naminə gizli saxlamaq lazımdır.

Prinsip 13. İformasiyanın açılmasına ictimai maraq

İformasiya almaq hüququna aid bütün qanunlar da və qərarlarda bu informasiyanın alınmasına ictimai marağı ilk növbədə nəzərə almaq gerekdir.

Prinsip 14. İformasiya verilməsindən imtina-lara müstəqil surətdə baxmaq hü-ququ

Dövlət informasiya alınması hüququnun təmin edilməsi üçün müvafiq tədbirlər görməyə borcludur. Bu tədbirlərdə nənzerdə tutulmalıdır ki, hakimiyyət strukturları informasiya verilməsindən imtina edildikdə bunun səbəbini qısa müddətdə göstərməli, habelə müstəqil orqanların aldiqları rədd cavabının əsaslılığına və qanuniliyinə baxmaq, o cümlədən bu və ya digər halda hüquqi cəhətdən baxmaq hüququ verməlidirlər. İddiaya baxan orqan gizlədilən informasiya ilə tanış olmaq hüququna malik olmalıdır.

Prinsip 15. Məxfi informasiyanı açmağın ümu-mi qaydası

Heç kim informasiyanın açılmasına görə milli təhlükəsizlik bəhanəsilə cəzalandırıla bilməz, bir şərtlə ki;

bu açılma həqiqi zərər vurmasın və milli təhlükəsizliyin qanuni mənafelərinə çox ehtimal ki, zərəl vura bilməsin:

bu informasiyanın alınmasına ictimai maraq onun açılması nəticəsində dəymmiş zərərdən üstün olsun.

Prinsip 16. Dövlət xidmətindən alınmış informasiya

Əqər dövlət xidmətindən informasiya alınmasına ictimai maraq onun açılması nəticəsində dəymış zərərdən üstün olarsa, onda heç kim bu cür informasiyanın yayılmasına görə milli təhlükəsizlik bəhanəsilə təqib obyekti ola bilməz.

Prinsip 17. Hamiya məlum olmuş informasiya

İnformasiya kütləvi surətdə yayıldıqdan, hətta qanunsuz vasitələrlə yayıldıqdan sonra onun dərcinin dayandırılması barədə hər hansı əsaslar cəmiyyətin informasiya almaq hüququndan geri qalır.

Prinsip 18. Jurnalist mənbələrinin müdafiəsi

Jurnalisti onun məxfi mənbəyini göstərməyə məcbur etmək üçün milli təhlükəsizliyin müdafiəsindən əsas kimi istifadə oluna bilməz.

Prinsip 19. Qapalı rayonlara getmək imkanı

Sərbəst informasiya axınının hər hansı şəkildə məhdudlaşdırılması insanın əsas hüquqlarını və humanitar hüququ puç edən xarakter daşılmamalıdır. Məsə-

lən, hökumətlər jurnalistlərə və ya insan hüquqlarına və humanitar normalara necə əməl olunduğunu araşdırmaq hüququ verilmiş hökumətlərərəsi təşkilatların və ya qeyr-hökumət təşkilatlarının nümayəndələrinə insan hüquqlarının və ya humanitar hüquq normalarının pozulduğunu, yaxud artıq pozulmuş olduğunu güman etmək üçün ağlabatan əsaslar olduğu rayonlara getməsinə əngəl törətməməlidirlər. Hökumət jurnalistlərin və həmin təşkilatların nümayəndələrinin zorakı hərəkətlər törədilən və ya silahlı münaqişə baş verən rayonlara getməsini yalnız o halda qadağan edə bilər ki, onların orada olması başqalarının təhlükəsizliyini aşkar surətdə qorxu altında qoyar.

IV. HÜQUQUN ALİLİYİ PRİNSİPI VƏ DİĞƏR PRİNSİPLƏR

Prinsip 20. Hüququn aliliyinin ümumi prinsipin təminatları

Təhlükəsizliyə aidiyyatı olan cinayətdə¹ təqsirləndirilmiş hər hansı şəxs hüququn aliliyi prinsipinin bəyənəlxalq hüququn bir hissəsi olan bütün təminatlarından

¹ Qeyd: Bu prinsiplərin kontekstində «təhlükəsizliyə aidiyyatı olan cinayət» ela bir hərəket kimi başa düşülür ki, hökumətin fikrincə, bu hərəket milli təhlükəsizliyin mənafelərini və ya bu təhlükəsizliklə sıx bağlı olan mənafeləri qorumaq məqsədilə cəzalandırılmalıdır.

özünüüfadə və ya informasiya üçün istifadə etmək hüququna malikdir. Onlar aşağıdakı hüquqlardan ibarətdir, lakin bu hüquqlarla məhdudlaşmışdır:

- a) təqsirsizlik prezumpsiyası hüququ;
- b) özbaşına həbsə məruz qalmamaq hüququ;
- c) irəli sürülən ittihamlar və bu ittihamları təsdiq-ləyən sübutlar haqqında anlaşılı dildə tez məlumat almaq hüququ;
- ç) özü seçdiyi vəkili tez tapmaq hüququ;
- d) ağlabatan qısa müddətdə məhkəmə təhqiqatı aparılması hüququ;
- e) müdafiəyə hazırlaşmaq üçün kifayət qədər vaxta malik olmaq hüququ;
- ə) işə qərəzsiz məhkəmə və ya ədalət mühakiməsi orqanı tərəfindən vicdanla və açıq surətdə baxılması hüququ;
- f) ittiham şahidlərini dindirmək hüququ;
- q) məhkəmə prosesinin gedişində sübutlar irəli sürməmək hüququ, əger əksdəlillər təqdim etmək imkanı yaratmaqla həmin sübutlar təqsirləndirilən şəxsə təqdim olunmayıbsa;
- ğ) qərarlara yenidən baxmaq və onları, habelə irəli sürülmüş sübutları qanunilik nöqteyi-nəzərindən ləğv etmək səlahiyyətinə malik müstəqil məhkəməyə və ya ədalət mühakiməsi orqanına şikayətlə müraciət etmək hüququ.

Prinsip 21. Hüquqi müdafiə vasitələri

Hüquqi müdafiənin bütün vasitələri, o cümlədən də *habeas corpus* və *amparo* kimi xüsusi vasitələr təhlükəsizliyə, eləcə də 3-cü prinsipdə göstərildiyi kimi, ölkənin həyatına hədə-qorxu törədən fövqəladə vəziyyət zamanı təhlükəsizliyə aidiyyatı olan cinayətlərdə təqsirləndirilən şəxslərə təqdim edilməlidir.

Prinsip 22. Ədalət mühakiməsinin müstəqil orqanı tərəfindən işə baxılması hüququ

a) təhlükəsizliyə aidiyyatı olan cinayətdə ittiham üzrə işə, təqsirləndirilən şəxsin seçdiyi kimi, andlılar məhkəməsi olan yerdə bu cür məhkəmə tərəfindən, yaxud da real surətdə müstəqil olan hakimlər tərəfindən baxılmalıdır. Təhlükəsizliyə aidiyyatı olan cinayətlərdə təqsirləndirilən şəxslər üzərində məhkəmənin müvafiq təminatlar təqdim edilmədən hakimlər tərəfindən aparılması işlərə ədalət mühakiməsinin müstəqil orqanının baxması hüququnun pozulması (*prima facie*) deməkdir.

b) təhlükəsizliyə aidiyyatı olan cinayətlərə görə mülki şəxs hərbi məhkəmə və ya tribunal tərəfindən heç bir halda məhkəmə təqibinə məruz qala bilməz.

c) mülki şəxs və ya hərbi qulluqçu işə baxılmaq üçün xüsusi məhkəmələr və ya xüsusi olaraq yaradıl-

mış tribunallar tərəfindən heç bir halda məhkəmə təqibinə məruz qala bilməzlər.

Prinsip 23. İlkin senzura

Ölkənin həyatına hədə-qorxu töredən fövqəladə vəziyyət halları (bu hallar 3-cü prinsipdə göstərilmişdir) istisna olmaqla, qalan bütün hallarda özünüfadə milli təhlükəsizliyin mənafələri naminə ilkin senzuraya məruz qalmamalıdır.

Prinsip 24. Qeyri-uyğun cəzalar

Təhlükəsizliyə aidiyatı olan, özünüfadə və informasiya hüquqlarına toxunulan cinayətlərə görə ayrı-ayrı şəxslər, kütləvi informasiya orqanları, siyasi təşkilatlar və digər təşkilatlar töredilmiş cinayətin ciddiliyinə uyğun olmayan sanksiyalara, hüquqların məhdudlaşdırılmasına və ya cəza tədbirlərinə məruz qala bilməzlər.

Prinsip 25. Bu prinsiplərin digər normalara münasibəti

Bu prinsiplərdə heç nə beynəlxalq, regional və ya milli qanunlarla, yaxud normalarla tanınmış hər hansı insan hüquqlarının və ya azadlıqların məhdudlaşdırılması kimi yozula bilməz.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Azad mətbuat və onun cəmiyyətdə rolü. Bakı, 1997.
2. Conson Pol. Jurnalistlər və tarixçilər. Jurnalist etikası. Bakı, 2000.
3. Demokratik dövlətlərin televiziya və radio sistemi. Bakı, 1999.
4. Dünya ölkələri. Bakı, 2004.
5. Hacızadə Hikmət. Demokratiya: Gediləsi uzun bir yol. Bakı, 2001.
6. Xarici ölkələrin kütləvi informasiya vasitələri. Bakı, 1997.
7. İnformasiyalı cəmiyyət: azadlıqlar, qadağalar. Bakı, 2002.
8. Jurnalist məsuliyyəti. Bakı, 2002.
9. Jurnalist etikası. Bakı, 2000.
10. Mass-media və intellektual mülkiyyət. Bakı, 1998.
11. Məhərrəmov Q. Radio dalğalarında. Bakı, 1999.
12. Məmmədli C. Müasir jurnalistika. Bakı, 2003.
13. Paxomov Aleksandr. Amerikalılar və televiziya. «Xalq qəzeti», 25 dekabr 1992.
14. Prinsiplər və reallıq. Bakı, 1997, № 1-2.
15. Rüstəmov A. Jurnalistika. Bakı, 2005.
16. Rüstəmov A. «Bild-sayıtnıq». «Azərbaycan gəncləri» qəzeti, 10 iyul 1982.

Dünya jurnalistika tarixi

17. Rüstəmov A. Əməkçi xalqın tribunası. «Müxbir» jurnalı, 1994, № 9.
18. Vəliyev H. Dünya informasiya aqentlikləri. Bakı, 2003.

Türk dilində

19. İskit S. Türkiyede metbuat idareleri ve politikaları. İstanbul, 1943.
20. Küsük M. Medya iktidar, ideoloji Ark Yayımları. Ankara, 1999.
21. Güzel M.S. Dövlet – Ulus. Alan Yayımları. İstanbul, 1999.
22. Ridvan Kanbek. Medya ve sağlıq. Ankara, 2003.

Rus dilində

23. Авраамов Д.С. Профессиональная этика журналиста. М., 1991.
24. Вачнадзе Г.Н. Печать пятой республики. М., 1969.
25. Ворошилов В.В. Журналистика. СПб. 2001.
26. Вороненкова Г.Ф. СМИ Германии на рубеже столетий. Вестник МГУ, серия «Журналистика», 2001, № 5.
27. Гравельников А.А. Русская журналистика на рубеже тысячелетий. М., 2000.

28. Голованова Г.А. Буржуазная печать США. Вестник МГУ, серия «Журналистика», 1990, № 5.
29. Ефремов Н.П. Система и организация печати Парижской Коммуны 1871г. Вестник МГУ, серия «Журналистика», 1971, № 1.
30. Желтяков А.Д. Печать в общественно-политической и культурной жизни Турции. М., 1972.
31. Засурский И.И. Масс-медиа второй республики. М., 1999.
32. Ибрагимов А.К. Печать Турции. М., 1965.
33. История мировой журналистики. М., 2004.
34. Конституции зарубежных стран. М., 2001.
35. Лазарев А.М., Полякова Н.А., Смирнов Б.В. Япония (печать, радио, телевидение) М., 1974.
36. Любимов Б.Н. Тысячелетие начинается с кризиса (СМИ Великобритании в 2001г.). Вестник МГУ, серия «Журналистика», 2002, № 5.
37. Макасенко М.И. Экономика онлайновой прессы США в начале XXI века. Вестник МГУ, серия «Журналистика», 2003, № 5.
38. Матвеев В.А. Империя Флит-стрит. М., 1961.
39. Массовая информация и коммуникация в современном мире. М., 1991.
40. Орлов Ю.Я. Буржуазная печать Великобритании в 1980 г. Вестник МГУ, серия «Журналистика», 1981, № 3.
41. Орлов Ю.Я. Печать ФРГ. М., 1970.
42. Прутцков Г.В. Введение в мировую журналистику.

Том первый. М., 2003.

43. Сиверт Ф., Питерсон Т., Шрамм У. Четыре теории печати. М., 1997.
44. Сколов В.С., Михайлов С.А. Периодическая печать Соединенных Штатов Америки. СПб. 1998.
45. Ташков Г.Н. СМИ Испании. Вестник МГУ, серия «Журналистика», 2002, № 5.
46. Урина Н.В. Коммунистическая печать Италии (1921-1974). М., 1977.
47. Урина Н.В. Средства массовой информации Италии в 1999г. Вестник МГУ, серия «Журналистика», 2000, № 4.
48. Шарончикова Л.В. Средства массовой информации Франции. Вестник МГУ, серия «Журналистика», 2002, № 5.

İÇİNDƏKİLƏR

Müəllifdən	3
Ön söz	5

Birinci bölmə – Ölkələr

Almaniya.....	20
Amerika	32
Böyük Britaniya.....	60
Fransa	71
Hindistan.....	84
İspaniya	95
İtaliya	103
Rusiya	112
Türkiyə.....	131
Yaponiya.....	143

İkinci bölmə – Əlavələr

Con Milton. Areopagitika (1644)	154
Fransa Milli Assambleyasının İnsanın və vətəndaşın hüquqları haqqında bəyannamə (1789)	155
Amerika Konstitusiyasına I düzeliş (1791)	155
Tomas Cefferson. İnaqurasiya nitqi (1801).....	156
Franklin Delano Ruzvelt. Dörd azadlıq (1941)	157
Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi (1948)	158
İnsan hüquqları üzrə Avropa Konvensiyası (1953)	159

Dünya jurnalistika tarixi

Oliver Vendel Holms. ABŞ-da özünüifadə azadlığı (1971)	159
Sofiya Bəyannaməsi (1977).....	160
Mətbuat azadlığı xartiyası (1992)	169
İohannesburq prinsipləri (1995).....	171
Istifadə olunmuş ədəbiyyat.....	190

AKİF RÜSTƏMOV

**DÜNYA
JURNALİSTİKA TARİXİ**

Mətbəə müdürü: Əvəz İdrisoğlu
Dizayner: Vəfa Nağıyeva
Texniki redaktorlar: Dilbar Qələndərli
Şahin Abbasov
Operator: Şahin Salmanov

Çapa imzalanıb 05.03.2010-cu il.
Sifariş № 271. Sayı 500. Həcmi 12,25 ç.v.
Formatı 60x84 1/16. Ofset çapı.

*AzTU-nun mətbəəsi. H.Cavid pr.25.
Tel: (+012) 439-14-52
E.mail: aztumetbee@yahoo.com*